

Gömöri György

Á la recherche...

*A szerelem kellékei megmaradtak –
hová tűnt a szerelem maga?*

Elrejtőzött.

*Mint az isteni Krisna,
öltözött ezer alakba.
Jázminbokorba bújt, ott illatozik,
villózik mólólámpa imbolygó pirosában,
úszik az égen a távolodó repülő morajában.*

Még hol keressen?

*Sejtelmes-sűrű hajnali hóesésben,
a telihold szomorújátékában éjjel,
szeles vonatperonok esőszagában,
vagy egy verkli töredezett dallamában, ősszel,
mikor vörösek már mind a platánok,
de rezzenetlen-kék az égbolt?*

*Üres hidak hosszát kilépve,
idegen nagyvárosok labirintusában,
emberi közönytől fásultan, forgalom zajától bódultan
keresed a rejtőző szerelmet.*

De ráismemél, hogyha megtalálnád?

1971-2002

Drámai percek...

Drámai percek a videokazettán...

Visszapörgetjük. M. felujjong:

„Nézd csak, újra állnak a tornyok!”

Igen – míg el nem indítjuk a filmet.

*Most már egész életünkre ráveti ámyát,
rákos góc testünkben, mérreg italunkban,
felszáríthatatlan könny a szemünkben
az a szeptemberi nap, a gyilkosok
világszínpadon eljátszott tanrepülése.*

2002

Zelei Miklós

Feltámadás

Az alapok lerakásánál csökkentlító lett, a kibontakozáskor nagyothalló, az újakezdés tolokocsiba vitte, most a sírját rabolták ki. Szegény anya! Ötmillió kriptá. És elvitték belőle a kávéfőzőt, hét rúd szalámit, kolbászt, két kiló szalonnát, a karosszékeket, a lámpát, a kisasztalt, az evőeszközt, a televíziót, ez a legborzasztóbb. De még a lábtörölt is. Mindent, amit mozdítani lehetett, volt lent egy kis birkapörkölt még, azt is lábasostul. Van sejtése a tettesekről, de a nyomozás a rendőrség dolga.

Három éve készült el a kriptájuk, két teherautó sóder ment az alapokba, fekete gránit fedőlapok, örökmécses, kovácsoltvas koszorúállvány. Fölül barokk kápolna, bramac a teteje. Nincs is másik hasonló a nagyfalusi temetőben. Ez nem hivalkodás, pusztán tény. A tető körül vörösréz esőcsatorna, alatta angyalok, szentek stukkója, az ajtó fölött felirat: a Fehér család nyughelye. A falu közepéről látni a bramac cserepeket. Már a műsorúságukat is odahordja a postás.

De a történet messzebből indul. Négy évvel ezelőtt megbetegedett a felesége, kórházba be, kórházból ki, három műtétet is végrehajtottak rajta, már attól félt, hogy meghal, mielőtt láthatná a sírhelyét. Egyre csak sürgette, hogy intézkedjen, csináltassa.

Kiballagott a temetőbe, és a kapu közelében keresett helyet, hogy amelyikük később megy el, könnyebben megtalálhassa, és elhelyezhesse kegyeletének virágait. Szomorúan indult haza, mert ilyen helyet nem talált.

A kapuból, talán isteni sugallatra, még egyszer visszanézett, és látta a helyet. Szinte kiáltotta, itt vagyok! Itt vagyok! Igen! És valósággal futott visszafelé, többször is körüljárta, boldogan szemlélgette, ez az, megtalálta! Marinkay Aladár apát plébános, igazolt 1848-as honvéd hadnagy sírja és a bejárati út között pontosan elférnek ők is. Ahogy csak bírt, igyekezett a polgármester úrhoz az ő nagy kérésével, mert mire kiért a temetőkapun, már tudta, nem közönséges síremlék lesz ott, hanem kriptá. Amilyen Purgly Viviennek is van a temető közepén. Csak sokkal szebb.

Ez nem kérés, Fehér bácsi, mosolygott a polgármester úr. Nagyfaluban emberemlékezet óta mindenki maga választhatja meg a sírhelyét. Arra a helyre százötven éve senki se akart temetkezni, ha maguknak az tetszik, abba még én se szólhatok bele! A szomszéd szobában meg tetszik váltani, és mehet a projekt.

Micsoda lelkiállapot volt az. Építtetni kezdte a kriptájukat, ásatni a pincét a sírhelyeiknek, közben vagy negyvenszer beutazott anyához a kórházba, nyugtatta, vigasztalta, mindannyiszor lelket öntött belé, hogy szép lesz, gyönyörű lesz. És szárnyalt a képzelete, ábrándozott, új meg új ötletei születtek, ugyanakkor félt is, tényleg olyan lesz-e, amelyet lelki szemével maga elé képzelt. Tényleg felépül-e időben? Tényleg tetszeni fog-e anyának? És mit szólnak majd az emberek? Mert anya azt mondta, hogy el fogják tőlük irigyelni azt a sírhelyet. Nagyfalusi szolid, megbecsült lakói. Ötvenöt éve élnek anyával békességben, szeretetben, soha senkinek nem ártottak, rosszat senkiről nem mondtak, végigdolgozták az életüket, egyetlen fiukat tisztességben fölnevelték.

De megfélemlített minden bajjáról, amikor a kriptá végére tető alatt volt. Azt a pénzt el lehetett volna venni, utazgatni, tenger, Balaton, szórakozóhelyre járni, elcigányozni, kártya, kávé, zenebona, öltözet ruhákra költeni, lakkcipőkre. Meg is van most a tisztesség gyümölcse.

Anya már egy hete otthon feküdt, ám nem vitte ki addig, amíg nem volt minden, de minden tökéletes. Szálldosott a lelke, és óránként talált még valami szépíteni, még valami csinosítani valót, amíg egy napsütötte nyári reggelen végre azt nem mondhatta, gyere anya, viszlek a temetőbe.

Várj, papa, akkor én magam, önállóan. És anya az ágy szélére küzdötte magát, fölült, föltette a szemüveget, amelyből a bal üveget kivették. A jobb szemével így már látott is egy kicsit, és föl tudta tenni az egyik kontaktlencsét. Már is le a szemüveget, s jöhet a másik lencse is, jó reggelt, Nagyfalusi! Betette a nagyothalló-készüléket, jó reggelt, madárdal! A mankóba kapaszkodva fölemelkedett, behuppant a tolokocsiba, jó reggelt, messzeség. Papa, mehetünk! És a konyhában még gyorsan becuppantotta a műfogsort, hogy kirakatból mosolyogjon a világra.

Ahogy befordultak a nagyutcán, már látszott a bramac. Anya, ki tudod venni, azt a tetőt? Az a mi várunk.

Papa, ez nagyon szép.

Az elismerés megsokszorozta a teherbírását. Hajrá, frissebben, gyerünk! Izomerőt, testet a lélekbe. Csinálj úgy, mintha élnél, öreg! És valósággal átröpítette a tolokocsit Nagyfalun.

Itt minden olyan szép, mondta anya, amikor a kriptá előtt megálltak, és a lépcsőn segítség nélkül mankózott föl, mindent körüljárt, megnézett, a zsebéből előrántott egy törölruhát, és hol itt, hol ott talált még valami törölni, fényesíteni valót, aztán lement a pincébe. Itt mindnyájan együtt vagyunk, kiáltott fel, és elragadtatva olvasta a fekete kőlapra aranybetűkkel vésett neveket, a sajátját, az uráét, a fiukét, a fiuk feleségének a nevét, és az unokáét. De volt még hely a majd megszületőknek is. A fiuk, aki építész, maga is megnézte, és szakmailag is nagyszerű munkának nevezte. Anyuka, ez igen, ez a kriptá bárhol a világon megállná a helyét! És papa elérzékenyült a voltaképp neki szóló dicsérettől.

Milyen kár, hogy itt kint nincs valami ülőalkalmatosság, mondta anya, és kiült a kriptá elé a tolokocsiba, gyönyörködött a vadonatúj épületben. Papa vele szemben, a lépcsőn helyezkedett el, s úgy elment az idő, hogy ott érte őket a déli harangszó. Ilyenkor már ebédelni szoktunk! De kár, hogy az ebédet nem hoztuk ki, mondta anya, és hazaindultak. Papa pedig már a délutáni szundikálás után fuvar fogadott, kivitt két kis karosszéket, meg egy asztalkát. Másnap már a kriptában ebédeltek. És a következő nap megint.

Minden reggel kivitték magukkal egy-egy újabb szükséges tárgyat, egy hét múlva már otthonos lett a kriptá. A naponta oda-vissza megtett útnak, a rendezkedésnek, munkálkodásnak a kriptában olyan jó hatása volt rájuk, hogy feltámadtak, s papa ekkor nagy lépésre szánta el magát: behúzatta az áramot. Az igazi honfoglalás azonban mégiscsak az volt, amikor elhatározták, hogy tartós élelmiszert is visznek ki, és papa egy szép napon kezében a rúd szalámikat egyensúlyozva lement a keskeny lépcsőkön a pincébe, és szép sorjában a kovácsoltvas koszorúállványra akasztgatta őket. Testerősítőnek egy fél oldal szalonnát is melléjük lógatott, az egyik sarokba pedig eldugta a kisüstijét. Főnt a kápolnarészt többször is átrendezték, mire sikerült belakni végre. Az oltáron helyezték el a tévét, szemben a karosszékeket, az asztalkát. Reggelente sietni kellett, hogy a kriptában és körülötte mindent elvégezzenek, s mire világitani kezd a képernyő, és Angelina megjelenik a hacienda előtt, már a helyükön ülve fogadják.

És akkor ilyen csúnya munkát csináltak velük! Ahogy ma reggel kiértek a temetőbe, a kriptá ajtaja tárva-nyitva volt, a zár felfeszítve, összetörve. És az a sok érték, amit rengeteg munkával, gondossággal odavitték, mind eltűnt.

Kirabolták a sírunkat! De anya nem válaszolt. Sóbálvánnyá meredt a tolokocsiban, s úgy bámulta a barbár betörés nyomait.

Gyászban mentek végig a falun, be a rendőrségre, ahol nagyon rendesen, együttérzően viselkedtek velük, megígérték, hogy

földerítik a tetteseket. És azt tanácsolták, hogy szereltesse nek föl riasztót.

Az ebédet otthon fogyasztották el, némán ültek, papa néha elindult, körbejárt, kitolta anyát az udvarra, aztán vissza. Nem találták a helyüket, nem tudták, mit tegyenek, mit mondjanak. De estére visszatért a lelki nyugalomuk. Az elmúlt három évben új élet költözött beléjük, ami nem hagyta, hogy ez a gyalázat végképp leteperje őket. És megfogadták, hogy holnap újakezdi. Ha kilencszer kirabolják a sírjukat, ők kilencszer berendezik.

Ellenség

Kibiztosított géppisztollyal kísért az öröm, hóban-sárban, árkon-bokron, vízmosásokban, hágókon, másodosztályú közutakon, autópályán, nyüzsgő falvakon, forgalmas városokon keresztül. Éppen Miskolcra értünk, ahol rendkívüli hómunkások küszködtek lucskos forintjaikért, amikor rám kiáltott, állj! Pedig már azt hittem, sose lesz a vonulásnak vége. Boldogan sóhajtván álltam meg, pontosan Budapest közepén, a Váci utcában, ahol viszont kora tavasz volt. Egy fához egy szép, fényes ásó volt támasztva. Az őr rámutatott, áss. A helyet is mutatta, ott, a Stúdió könyvesbolt portálja előtt.

Vége! És ázni kezdtem, szakszerű, akkurátus sirt. Káromkodva kerülgetek a sétáló. Gondoltam, már benne is fogok maradni a sírban, de amikor elég mély volt, az őr intett, hogy kifelé. Kimászom, pedig nem kellett volna engedelmeskednem neki, hiszen mit tehet, ha nem mászik ki? Ugyanazt, amit akkor, ha mégis. Lelő, aztán bemegy esetleg a boltba, és soppingol. A könyvesboltokban mostanában kitűnő, nagy hatású fegyvereket kapni, még kedvezményt is adnak, csak vigyed. Az őr azonban a sír szélére állt, elővette a pisztolyát, a halántékához szorította, és ebben a pillanatban arra riadtam fel, hogy csönget valaki, majd iszonyú ordítás közepette vadul püföli a bejáratot. Kimászom az ágyból, és ajtót nyitottam.

– Jó reggelt.

– Mi az? Meg se ismered? kérdezte, de ezt is olyan ordítva, mintha az utca túloldalán állt volna, nem bent a lépcsőházban.

– Dehogynem. Az előbb akartál öngyilkos lenni.

– Ezt! – szemléltette lendületesen a mutatós szó jelentésének pillanatnyi változását. – Pont fordítva. Én vagyok a te ellenséged! Téged akartalak szítává lőni, csak eltűntél az utolsó pillanatban.

– Igen?

– De most megvagy.

– Gyere be.

Eleget tett az invitálásnak, ordítva, csapkodva bejött, rugdosta a bútorokat.

– Teszek föl kávét mondtam.

– Nem kávézni jöttem!

– Megisszuk, aztán összekészülünk, és megyünk csukázni.

– Mi van? – kérdezte, a döbbenettől teljesen lehalkulva.

– Estére megsütjük karikáskrumplival. Az kurva jó tud lenni.

Faludy György

Véres évszázad

1932

*Apám elhatározta – vitát nem tűrt –,
hogy úgy mint ő, vegyésztanár leszek.
Egy szóval sem ellenkeztem és sorra
jártam néhány neves egyetemem.*

*Hallgattam középkori történelmet,
Tandlert, Einsteint és Wagner-Jauregget,
törvényszéki orvostant, irodalmat,
latin nyelvet, de nem vegyészetet.*

*Olvastam Voltaire-t, Poggio Bracciolinit,
Baudelaire-t, Catullust, Buddhát, Saint-Simont,
Csuáng Cüt, Szent Tamást, Tacitust, Shakespeare-t,
Petroniust, Schopenhauert meg Gibbont.*

*Nem csábítottam el egyetlen lányt sem;
ők csábítottak el: Solange, Mari,
Natasja, Metta, Charlotte meg a többi.
Szerelmünk bűvös állomásai:*

*csónak a Balatonon, baldahinos
nagyágy Berlinben, a márványkemény
Spanyol Lépcső Rómában, Aquincum
behavazott körszínháza kövén,*

*bunker a Lidón, mozi Firenzében,
telefonfülke Bécsben és örök
büszkeségem: margitszigeti fűben,
mindjárt a játszó zenekar mögött.*

1940

*A kávéházban ültünk Montaubanban
a magyar fiúval s a lengyel lánnyal
s csodálkoztunk a különös szerelmen,
mert egyik sem értett, csak honi nyelven.*

*A lány kezén a délutáni fényben
csodás gyémánt világlott halványkéken.
Szomszédunk – egy módosabb gazdaféle –
felállt mellőlünk és a gyűrűt nézte.*

*„A németek,” szólt, „ideémek holnap
és meggyilkolnak titeket, zsidókat.
Falumtól távol borpincém van, mélyen
a madárjárta, zöld dombok tövében.*

*Ételt-italt hordok néktek, alátok
puha párnát rakok, vigyázok rátok,
még ha öt évet tart a germán átok,
hogyha e gyűrűt emlékbe adjátok.”*

*Mit a francia szólt, mi kézzel-lábbal
magyaráztuk fél óráig a lánynak.
Értette végül s bölintott, hogy jól van.
A gazda vitte őket az autóval.*

*Kilencszáznegyvennégy szeptemberében
tűntek fel újra, két gyermekkel, négyen,*

*de beszédüket nem értette ember:
a félszláv magyart lengyel szövégekkel.*

1971

Hidegháború

*A látvány meglepi az embert:
a két hatalmas táború
ország azért gyárt atomfegyvert,
hogy ne lehessen atomháború.*

*Százmilliárdokat dobtak ki
ok, rendszer s cél nélkül, noha
százmillióknak nincsen étke,
munkája, pénze, otthona.*

*Az esztelen politikából
hit született; hisznek, akár
öncsonkításban, éhezésben,
s ez megy huszonnégy éve már.*

*Bűvészet lett a logikából,
fürdős kurva a meztelen
igazság, szélhámos a szónok,
hülyülés a történelem.*

*Mikor lesz vége? Sipítózva
az örültségét ugatom.
Keleten lecsuknának érte,
s nem hallgatnak rám nyugaton.*

1978

Filozófusok

*Szókratész ifjúságom egyik
vezére s hőse volt, amíg
bámultam dialógusoknak
nevezett monológjait.*

*Csodáltam nagy kíváncsiságát,
stílusát, szellemét, de nem
tudtam meg tőle, mi a jóság,
szépség, igazság, szerelem.*

*Futottam Plótinoszhoz. Pompás!
Kihullanak az emberek
az Egyből és lejjebb sodródnak
a szennybe. De ez nem lehet*

*végző. Az istenség magába
szív mindenkit. Ez nagy vigasz
a letiport emberiségnek.
Csak egy baj van: hogy nem igaz.*

*Később a nagy rendszerezőkhöz
szaladtam. Kant Emánuel
olvastam, Leibnizet meg Hegelt.
Spinoza nagyon érdekelt.*

*De közben, sajnos, észrevettem:
a bölcsészet, akár a hit.
Ha elfogadod mint egy vallást,
körülfelé és megsegít.*

*Kolostor keresztfolyosóján
lelked húnyt szemmel andalog
s a valóságtól jóval messzebb
kerültél, mint az angyalok.*

*S ha nem? Álmokból, képzelgések
és képletekből ki maradt,
míg hasztalanul válogattam
köztük hatvannyolc év alatt?*

*Nem azok, kik a mindenséget
megfejtették s a misztikus
apostolok, de Epiktétosz,
s híve, Marcus Aurelius,*

*Epikurosz, Seneca, ők kik
elmondták, hogyan keresem
az örömet, mint medítálok,
hogy fogadom el a világot
s milyen a földi szerelem.*

1981

Dinnyemag a tálban

*Tálamban sok fekete dinnyemag.
Az egyik suttog, míg végre meghallom:
„Emelj fel és ültess el lent a kertben,
hogy családom ezúttal ki ne haljon.”*

*Pascua qui volucrum vivus,
Walthere, fuisti*

*New Yorkba repülök. A taxi vár.
Elöttem, a cementen
csipás szemmel az egyik ismerős
veréb kétségbeesetten
néz fel reám: mivé lesz nélkülem,
ki naponta etettem?*

Emlék

*„Emlékszel,” mondja a fiam,
„milyen szegények voltunk?”
„Mikor?” kérdem kelleetlenül.
„Mindig,” felel vidáman.
Szegények? töprengek. Lehet.
De sosem vettem észre.*

1997

*Ne bánd, hogy mocskos víz csorog a csapból
s kerted fain félannyi lett a lomb.
Megérkezett a technokrata aggkor,
a föld elpusztul. Nem segít a gond.*

*Látod a képet? A föld acélszürke
tikkadt sivatag. Úvöltő szelek
a tengereket kifújták az úrbe,
helyükön lyukak. Mégse keseregj.*

*Ne próbálj változtatni vagy civódni.
A romlás már beteljesült. Ezen
nem tudnak változtatni csinálói,
a konzernek hatalmasai sem.*

*A jelen elfolyt, hanem a jövőendő
csupa reménység. Az anyag nagyon
szeret élni. Pár millió esztendő
s kidugja újra zöld fejét a gyom.*

Tódor János

Melósnovellák

Világot jelentő deszkák

Alighanem a Terézia című, meglehetősen középfajú színmű volt a tavaszi évad legkönnyebb darabja. Mi, színpadi díszletmunkások legalábbis azt szerettük a legjobban. A színpadképét kétemeletes magasságba kigyózó ódon falépcső uralta, amelyet pillanatok alatt felállítottunk vagy lebontottunk, aszerint, hogy mit kívánt a soros jelenet.

Persze a magyar szerző darabja vonzalmunkat nem elsősorban emiatt érdemelte ki. A második felvonás elején volt benne egy felejthetetlen jelenet – felidézésekor most is pajzán izgalom vesz rajtam erőt –, amikor is a Terézia unokahúgát alakító, csodálatos combokkal megáldott fiatal színésznő felállt az ebédőasztalra, és mélyen a közönség felé előrehajolt. Ilyenkor kilátszott az egész berendezés, úgyhogy mi, színpadi segédek, szokásunkkal ellentétben nem az István pincében nyeltük az egydecis poharakba kiszerezelt villányi vörösbort, hanem a háttérfüggönyök mögül egymást taposva kukkoltunk.

Utólag belegondolva, valószínűleg a vörös démon is tudott arról, hogy hátulról is van közönsége. A tizedik előadás után már valósággal szívárványt láttunk a pimasz kis popsit elfedni hivatott, esténként más és más színű, aprócska fehérmemű helyén. A testközeli színképelemzés, alantás beosztásunk folytán, természetesen hiú, ám örök ábránd maradt mindannyiunk számára. A Teréziából így aztán csak a kacskaringós falépcső és a művész nő feneke maradt meg emlékezetemben.

A Carment viszont kifejezetten utáltuk. Nem csupán a nehezen mozgatható, otromba díszletek miatt, amelyeket forgószínpad híján, félóránként ide-oda kellett mószerolnunk; legjobban az idióta statisztéria borított ki bennünket, akik úgy nyüzsögtek a színpadon, mint legyek a vágóhídon. Rekkenő korarányban csináltuk a Carment. Akadt olyan jelenet, amikor ötvennél is többen tartózkodtak a színpadon, miközben odalent, a nézőtérben, esetenként harminc sem ültek, mint például akkor, amikor a helyi focicsapat éppen a Fradival játszott. A meccset a tévé is közvetítette, így a társulat megszálott drukker tagjai ingajaratban közlekedtek a színházi büfé és a színpad között. Egész jelenetek maradtak ki, mert az ügyelő képtelen volt rábíri Don Josét, hogy hagyja ott a második felidőt. A büfében az egyik komikus fogadóirodát működtetett, és ez értelemszerűen nem könnyítette meg az ügyelő dolgát, aki olykor már-már sírva könyörgött egy-egy színésznek, hogy fájjon végre a világot jelentő deszkákra.

A Don Carlos már jóval simább ügy volt, abban csupán egy háromméteres fakeresztet kellett beállítanunk a színpad hátsó traktusába, és máris jók voltunk három hosszú felvonáson át.

A hülyeség netovábbját – és nem csupán díszletezői szempontból – a Gül baba című nagyoperett jelentette, amelyben életemben először és alighanem utoljára színészi erényeket is megcsillogtattam. Díszítő kollégáimmal alkalmanként negyven forintért statisztáltunk – a havi sarzsink 1400 forint volt –, fényes török bugyogóban, a boltozatos mellkast láttatni engedő flitteres mellényben, piros turbánban. Gül baba lányát hurcolásztuk egy hordszékből ide-oda a színpadon, a rabságban sínylődő Gábor diák tömlőcét vigyáztuk smasszerként, színváltáskor pedig a sötétben tologattuk a díszleteket. Történt egyszer, hogy előadás előtt alaposan felöntöttünk a garatra az István pincében. A börtön jelenet közben a rácsokba kapaszkodva darvadoztunk, mint holmi felcícomázott cirkuszi lovak, miközben a diákok alakító színész sanyarú sorsáról miáokolt.

Az lett volna a dolgunk, hogy a színpadra érkező cigánylány (meglehet persze, hogy egy halász lánya, Gábor diák barátnője) irányába lassan elkezdjük tolni a sínekre szerelt cellát, hogy a szerelmesek szemtől szembe turbékolhassanak. Mi ehelyett beárménykolt szemekkel és tudattal bóbiskoltunk, nem véve tudomást az ügyelő sürgető integetéséről, majd pedig Gábor diák kétségbeesett pisszegéséről. Amikor pedig nagy nehezen felriadtunk, akkorát taszítottunk a guruló tömlőcön, hogy a kerekék elöl a mezítlábas, halálra rémült szubrett az utolsó pillanatban tudott csak elugrani. Fél havi munkabérünk bánta az alkoholos amputálási kísérletet. Némi vigaszt jelentett ugyanakkor, hogy a Gül babát alakító színészt is megbüntette az igazgató, mivel ő meg észrevehetően maxosan kornyikálta végig a darabot.

Tehát imádtuk Teréziát, gyűlöltük Carment, rettegtünk Gül babától, Caligulával viszont egészen jól összejöttünk, a színházzal szemközti tiszti klub kocsmájában.

Camus drámáját a „kegyetlen színház” törekvéseinek jegyében vitte színre a pályakezdő rendező, meggyőzve az örült császárt megjelenítő színészt, hogy már hetekkel a bemutató előtt hasonuljon a szerepéhez, s percről percre élje meg Caligula személyiségének külső és belső extravaganciáit. A színész szeszektől áporodottan ténfergett az áprilisi napfényben, borostás volt és elhanyagolt – amilyen Caligula valószínűleg soha. Néha olyannyira sikerült elmerülnie magában (no meg az Unicumban), hogy nekünk, díszítőknek kellett áttámogatni a próbára a művész urat.

Naponta cipeltük a zongorát, és a balhé érezhetően a levegőben lógott. (A zongoracipelés a színházi díszítők esetében nem holmi metaforája a robotnak, szó szerint értendő: a nagy színházból a szomszédos kamarába minden reggel átkínlódtuk a kopott Bösendorfert, amiért is esetenként fejenként százötven forint ütötte a markunkat.) Utólag már nehéz körülírni a feszültség pontos okát, tény azonban, hogy olykor az ember (azaz színpadi díszítő) feje kuglóffá dagadt az indulattól, máskor meg úgy magunkba roskadtunk, mint rossz gyerek a fogorvosnál.

A készülő vihar előszele volt, amikor a két legnagyobb szakteknitely, Heródes és Kozma összeakasztották a díszletező kalapácsot, és kis híján emberhalállal végződött a párviadal. Az egyébiránt birkatürelmű, vállig érő szőke loboncú óriás, Heródes homlokra irányzott ökölcsapásától Kozma, az ugyancsak szálfatermetű, kiebrudalt katonatiszt néhány percre megadta magát, hogy azután fényesen csillogó, kétszarvú, guminyelű kalapácsával Heródes felé sújtsa. Az ütés szerencsére elzúgott a behemót fiú feje mellett, így annak lehetősége nyílt másodszer is megkínálni az exkatonatisztet. Ebből a jobb horogból aztán már csak az öltözőben tért magához Kozma.

A Carment csináltuk, amikor fellázdattunk.

Kapkodnunk kellett, mert a függöny leengedése nélkül, töksötétben építkeztünk, amikor Kecán Feri lábára rátettük a négy méter magas „Sziklás hegységet”. Mi hívtuk így azt a famonstrumot, aminek a spanyol középhegység illúzióját kellett volna kelteni. Ahhoz képest, hogy nyílt törés volt, kollégánk anyagi arccal viselte, egyetlen nyikkanás nélkül ájult el.

Nem törődve a botrányal azonnal leengedtük a függönyt. A srácot Heródes ölben vitte a közeli ambulanciára, mi pedig szinte egyszerre indultunk el az ügyelői pulit mellett menedéket kereső, félelmében verejtékező színpadmester felé. Többször követeltük tőle ugyanis, hogy ezt a beállítást világosan lóhessük be, mert bonyolult művelet volt, óriási súlyt kellett megemelni, és az orunkig sem

láttunk. Ám a szemüveges Varangy, ez volt a beceneve, szakmai presztízsét féltve, no meg, hogy a rendező elvárásának megfeleljen, hallani sem akart a változtatásról. A színpadi nép meg az ügyelő halálra váltan figyelte, amint Kozma köpenye gallérjánál megragadva magasba emeli a rúgkapáló színpadmestert, és rendíthetetlen elszántsággal a nézőtérrel szembeni díszlethez szorítja, nekünk pedig megparancsolja, hogy a köpeny nyakánál szögezzük oda. Aztán ráüvöltött az ügyelőre, hogy azonnal húzzák föl a függönyt.

Tejkannibál

Bogosi már a cseresznyepalinka szagától émelygést érzett, amikor pedig belekortyolt a jéghideg aperitívbe, azonnal öklendezni kezdett. Az esküvői társaság megdöbbenve nézett az asztalkendőt a szája elé kapva kifelé törtető újdonsült férj után.

– Hiába, szegény Trocinak – merthogy ifjú hitvese Bogosit, annak kedvenc teoretikusa, Trockij után Trocinak becézte – hosszú volt az éjszaka. Ám a vendégsereg, ahelyett, hogy beérte volna az asszonyka közlésével, és nekilátott volna az ebédnek, további magyarázatot várt, és hagyta kihűlni az aranyárga Esterházy-tyúkhúsleves.

– Tessék már memni! – nevetett kényszeredetten Bogosi arája, majd a kíváncsi tekintetek keresztútjében hozzátette: – Tetszik tudni, Béla egész éjjel dolgozott.

Bogosi az estis joghallgató, a Hullám névre keresztelt éjszakai ivóban hallott először a tejüzemről. Évisméltésre visszatapsolt cimborája, Hege, aki éppen aznap hagyta ott a céget, mesélt nekik szívhez szólóan a hófehér tej, az ízletes sajtok, mazsolás és vaníliás krémtúrok, no és persze a másnapos májat gyógyító joghurtok és kefirek gyomorcsiklandozó világáról.

– Öregem, ha rám hallgatsz, kizárólag éjszakai műszakot vállalsz, az maga az ezeregyéjszaka. Gumicsizmás, viaszosvásznon-kötényes tejüzemi Seherezádék ringatnak hajnaltájt álomba, feltéve persze, ha sikerül egy sötét és félreeső zugot találotok, ahol nem talál rátok a művezető.

Hát igen, Hegét és ügyeletes barátnőjét meglepték. Csakhogy nem a művezető, hanem az egyik Seherezádé marcona, bütykös kezű „kalifája” bukkant rájuk a sajtérelő izgató melegében.

– Mit vétettem én neked, te briganti, hogy hasonló sorsra kárhoztatsz?! – vonta kérdőre a bütykös öklök lilába játszó arclenyomatait lángoló grogokkal inhaláló, sajtparadicsomból kiebrudalt jogászt Bogosi.

– Hülye vagy, mit majrélol már előre. A rizikó minimális. Merő véletlen, hogy pont akkor járt arra az a vadbarom. Azt sem tudtam, hogy a maca férjnél van. Mondhatnám, hogy mint mindig, most is kivétel voltam a szabály alól – horkant fel ingerülten Hege, akinek sértett öntudatossága már akkor sejtetni engedte a majdani, tréfát nem ismerő katonai ügyészt.

Tejmacák ide, sajtseherezádék oda, a tejüzem munkaügyisének nem sokat kellett Bogosit gyözködnie, hogy a benti éjszakai munka helyett a nagyobb pénzzel kecsegtető hajnali városi tejterítést vállalja inkább. A tejüzemi szállítmánykísérőknek, ahogy hivatalosan nevezik őket, éjjel egy óraker kezdődött a műszak, hajnali fél háromra járt az idő, mire a kék műanyag tejes ládákkal és alumínium kannákkal roskadásig megpakolt lfák kigördültek a telepről.

Bogosi az első időben lefeküdni sem mert, attól félve, hogy elalszik, és akkor nem lesz megállása Gyuri bácsi előtt. Gyuri bácsi volt a főnök, a rangidős kocskísérő, aki mellé a jogáshallgatót tanoncnak beosztották. A szikár kisöreg hetek múlva is magázta Bogosit, de észrevehetően tetszett neki az egyetemista suta, ám annál odaadóbb igyekezete.

Meg kell hagyni, Gyuri bá'nak is felettébb jó dolga volt tanítványa mellett. Csak pörgette ujjai között a számlákat, boltosnővel flörtölt, amíg a jogász-culáger a ládákat cipelte. Az uránvárosi ABC-áruházban reggel ötkor már frissen lefőzött kávéval várták őket. Bogosi mindannyiszor szájtátva bámulta az öreget, amint az éhgyomorra percek alatt leengedett a torkán egy kétdekkás fekete galléros cseresznyét, két üveg Szalon sör kíséretében. Így ment ez aztán nyolc-tíz üzleten át, azzal a különbséggel, hogy Gyuri bácsi később már csak sört ivott. Természetesen mindannyiszor kínálta Bogosit is, csakhogy az üres gyomorral, kialvatlanul képtelen volt inni. Kilenc óra tájt, amikor már igencsak behomályosodott a tekintete, az öreg mindig fájtortot rendelt el.

Mestere megpróbált Bogosira mindenféle delikateszket is rátküldni. Ezeket a tejesek a boltosoktól kapták, amiért az eladatlan, felgyülemlett zacskós tejet, frissen szállított, de megérett árúként „leírva” visszavitték a telepre.

– Fiam, sose feledd el, hogy ami belefér a kálóba, az belefér, és pont, és avatta be a joghallgatót mentora a szállítmánykísérők hiszekegyébe, amikor az tágra nyílt szemekkel nézte, ahogy a terítők doyenje bugylijával lyukasztgatta a tejeszacskókat. – Nincs ebbe semmi vaszisdasz – mosolygot az öreg –, csak arra kell figyelni, hogy az ember belül maradjon a káló-kereten.

Bogosi észrevette, hogy bár ezekbe az apró stílikbe Gyuri bácsi bevonta, a raktárba, ahol az üzletvezetővel a számlákat intézte, sohasem vitte magával. Később az öreg el is árulta neki, hogy az elején egy kicsit tartott tőle. Vajon nem azért tettek az irodából a nyakára egy egyetemistát, hogy az jelentsen az ő svarcait? – mesélte neki. De aztán, ahogy az ifjú munkaerő elfogadta – ahogy ő nevezte – a „bérkiegészítő juttatásokat”, Gyuri bácsi megnyugodott.

Nem úgy Bogosi barátnője, aki reggelente megütközve fogadta a több kiló kávéval, cukorral, csokoládéval, egyéb nyalánkságokkal felpakolva hazatérő tejüzemi szállítmánykísérőt.

– Mi lesz, ha egyszer megbuktok? – kérdezte a lány, s mindjárt válaszolt is magának. – Akkor aztán röplüssz az egyetemről!

Sikerült is ezen alaposan összeveszniük, ezáltal Bogosi nyomban közelebb érezte magához a fehér fityulás, viaszosvásznon-kötényes, gumicsizmás krémtúrólányokat és -asszonyokat.

Ám a Hege által grogmármorban lefestett tejdizőzők egyelőre késtek. Helyettük egy izgága, szemüveges művezető fogadta a barátnője aggódásának engedve éjszakai műszakba dezertált egyetemistát. Bogosinak már az első pillanatban ellenszenves volt a pattanásos, zsíros haját hátrafésülve viselő figura. „Hogy a francba lehet a pufajkához nyakkendőt kötni?” – gondolta. A jéghideg raktárba került, ahol embermagasságban sorakoztak a tejes- és kakaós zacskókkal megrakott műanyag ládák. Neki és egy másik segéderőnek raklapokra kellett tornyozni ezeket, hogy aztán a targonca fölrakja a teherautóra. Tibi, a másik rakodó, jogerősen kiszabott javító-nevelő munkáját töltötte a tejüzemben, a művezető megkülönböztető figyelmét élvezve.

– Jogra jársz, haver, azt mondják. Akkor áruld el nekem, hogyan lehet egy ártatlan embert úgy meghurcolni, tönkre tenni, mint engem? – fakadt ki a borostás fiatalember, amikor a culágerkedés elől egy sötét, de meleg bódéba bújtak pihenni.

Tibor, az „ártatlan”, egy általa kiprovokált verekedés végén lerántotta a pultról a presszógépet. Jópofa, belevaló vagány volt, bármikor képes arra, legyen a helyszín a vasúti resti, vagy egy elegáns étterem, hogy összetarháljon két korsó sörről.

Amikor Bogosi a tejüzemi nőkre kérdezett rá, Tibi úgy bámult rá, mint egy ütődöttre. – Hogy itt belevaló nők? Ha léteznének ilyenek, én lennék az első, aki tudna róluk. El vagy te tévedve, kisfiam.

Bogosi egyből Hegére gondolt, s próbálta kitalálni, hogy vajon hol verheték annyira meg.

A joghallgató olykor restelkedett Tibi előtt, mivel a művezető állandóan csak őt dicsérte a másik rovására. – Ne törődj velem, engem nem zavar. Azt hiszed, nem vettem észre, hogy rám utazik a ficsúr – szerelte le Bogosi magyarázkodását a presszógép romboló.

Amikor már végképp torkig volt a példabeszédekkel, kérte a művezetőt, helyezze el onnan, mert tudomására jutott, hogy a kannás megbetegedett. A tejüzemi éjszakában a kannást övezte a legnagyobb tisztelet, mivel övé volt a legkeményebb robot, ugyanakkor a maga ura volt, nem ugráltathatta senki. A művezető végül is beleegyezett, hogy az egyetemista a kannákkal próbálkozzék, bár úgy

vélte, úgysem fogja bírni.

Éjszakánként nyolc-kilencszáz ötvenliteres tejes és tejeles kannát kellett a kocsikra cipelni, ami a joghallgató végső erőtartálékait is felemésztette. Előfordult, hogy hazafelé tartva Tibivel beültek az első útjukba eső kocsmába, leültek az asztalhoz, és amíg a pultnál kiszolgálták a hosszú, fegyelmezett sorokban kigyózó bányászokat, Bogosi feneketlen mély álomba zuhant. Barátja hagyta ilyenkor aludni; itta a fröccsöket és kitartóan virrasztott mellette.

Az egyetemista egyedül Tibort avatta be a tejüzemben, hogy esküvője lesz, no és persze, ami a legfontosabb, törvényes felesége. Nem kell tovább prúd és álszent házínéniket gyözködni, kukkoló házbácsik ocsmányosságait eltűrni. Eszébe se jutott, hogy az esküvő napját megelőző éjszakára szabadnapot kérjen. Április negyedikén szerettek volna esküdni, de a tanácson közölték velük, hogy az lehetetlen, hogyan is juthat eszébe valakinek a felszabadulás napján nőülni (férjhez menni)?

Így aztán maradt április harmadika. A távirati úton küldött meghívásokat április elsején kézbesítette a posta, ezért aztán a rokonságból többen is áprilisi tréfának vélték a dolgot.

Április harmadikán hajnali kettőkor a kannák már a terítésre induló kocsikon sorakoztak. A kannás intett Tibornak, s mindketten az öltözőbe lopóztak. Bogosi két üveg (fekete címkés) cseresznyét vett elő a szekrényből. Az egyiket átnyújtotta a javító-nevelőnek, majd két egymás melletti vécéfülkébe telepedtek. Az ajtót magukra zárták, úgy iszogattak, beszélgettek.

Bogosi terveiről mesélt: ügyvéd lesz, de nem ám holmi pénzhajász hólyag, hanem olyan, aki a szerencsétlenek és ártatlanok védelmét fizetség nélkül is vállalja. Mától kezdve pedig nem gondol tovább a többi nővel, hiszen holnaptól önéki saját kis felesége lesz. A kannás-ügyvédjelöltnek nyomban ügyfele is akadt. Tibor a fülkéket elválasztó funérlemezen átkopogva felkérte, hogy vállalja el az ő állandó jogi képviselőjét.

Már a cseresznye végén tartottak, amikor a művezető, akár egy makkra éhes vaddisznó, becsörtetett az öltözőbe.

– Mi a kórságot csinálnak maguk a vécében?! – üvöltött, mint a fába szorult féreg.

– Szarás közben is rád gondolunk, te majom! – válaszolta tele szájjal röhögve Tibor.

Amikor előjöttek, a művezető vörös volt a tehetetlen dühtől, zsíros, elől hosszúra hagyott szalmasárga haja az arcába lógott.

– Ki vannak rúgva! Vegyék tudomásul, ki vannak rúgva! – söpörte félre szemüvegéről a haját. – Maga pedig... – bökött másik kezével Bogosi felé –, maga pedig szégyellje magát! Meg fogjuk írni az egyetemnek, hogy bűnözőkkel barátkozik.

– Csak azt próbáld meg, te szemé! – ordította Tibor, s mielőtt még az egyetemista közeléphetett volna, a művezető torkának ugrott, és fojtogatni kezdte.

Bogosi barátjára vetette magát, de mire sikerült lecincálnia, addigra már véresre karmolta a művezető nyakát.

Tusolás közben Bogosi leendő asszonyára gondolt. Fekszik az albérleti ágyon, és teste öntudatlanul is várja az ő megérkezését. Fáradtan, kába fejfelé odabújni egy meleg női testhez, elrejtőzni benne. Együttlétük legmeghittebb pillanatai voltak ezek.

Vajon ma reggel is alva találja még?

Veszélyesen élni

Veszélyesen élni, de hogyan? – kérdezte magától Bogosi, aki immár két hónapja a Magyar Államvasutaknál (veszélyes üzem) bérszámfejtő segédként tevékenykedett. Havonta kétszer, bérfizetéskor körbefonták a méternél is hosszabb számfejtő ívek. „Ilyenkor magam vagyok a Laokoon-szoborcsoport” – szokta volt barátainak mesélni.

Vagy megszokik vagy megszöki – viháncolt Bogosi küszködését látva Aladár bácsi, a hatvanéves irodavezető, aki pontosan olyan volt, ahogy a csinovylik a nagykönyvben meg van írva: rosszul megkötött nyakkendő, felkunkorodó ingnyak, fekete, imitt-amott megstoppolt könyökvédő, láncon függő csontkeretes szemüveg. Hófehér szemöldöke vastagabb volt, mint a bajusza.

Aladár és Frédi bá', a nyugdíj előtt álló könyvelő – a pécsi vasútigazgatóság pénzügyi osztályának két veteránja – állandóan cukkolták egymást, mintha csak egymáson akarták volna megbosszulni, hogy annak idején mindketten megrekedtek a hivatal gyomrában.

Bogosi gyorsan Frédi bá' bizalmasává lépett elő, mivel volt gusztusa a folyton a fülében és orrában turkáló öreggel reggelizni. Az igazsághoz tartozik, hogy Bogosi kezdetben Frédinél jobban vonzották azok a disznóságok és primőrök, amiket az öreg hozott reggelente magával külvárosi birtokáról. Az idők folyamán aztán Frédi bá' Bogosi ember-rezervátumának egyik legkülönösebb díszpéldányává lépett elő. Kimért lajhárságához borostás arc társult; gyűrött, zsírpettyes öltöne, orra végére buktatott szemüvege mögül kikukucsáló pimasz tekintete valami hallatlan pimaszságot kölcsönzött megjelenésének. Normális panelcsaládi élete mellett, melynek talpköve a több évtizedes MÁV-könyvelői munka volt, városszéli tanyáján disznót hizlalt, libát tömött, sarabolt (hogy ez micsoda, arról akkor még fogalma sem volt Bogosinak, de illetlenségnek tartotta megkérdezni).

Bogosi szülei, rokonai és egyéb jóakarói tanácsára került a MÁV alkalmazásába. Megrősült, ideje hát megkomolyodnia, hangzott a verdikt, és feladnia lézengő hivatalait. Szó se róla, egyetemi tanulmányai mellett az elmúlt esztendő folyamán nem éppen fehér galléros munkakörökben mulatta a drága időt. Újságot hordott, színpadot épített a Pécsi Nemzeti Színházban, éjszaka tejet szállított egy öttonnás lóval. Imádtá ezeket az alacsonyrendű (ahogy egyik évfolyamtársnője megjegyezte) munkákat, el nem tudta volna képzelni, hogy egy irodában papírokkal piszmozgjon. Aztán mégis hagyta magát meggyőzni.

Kezdetben talán ő is hitt benne, hogy megkomolyodik, mi több, akarta is ezt – ma már persze csak röhög ezen. Még azt is bebeszélte magának, hogy a hivatal szent és tiszteletet érdemlő dolog.

– Állampolgár akartam lenni, olyan nagy baj ez!? – fakadt ki a Halásztanyán, amikor haverjai vigyorogva kérdezték tőle, hogy mennyit keres havonta a sásdi állomásfőnök.

Tudat alatt, még magának is bevallatlanul azt remélte, hogy házassága összeomlik. – Ez egy kártyavár, néhány hónap és ügyis elválnak – kedélyeskedett alkoholistá sógora Bogosi atyjának az esküvőn, és akkor lőttek a hivatalnak és a megkomolyodásnak. Vagy elmegy tengerésznek, ahogy azt régóta tervezte. Jelentkezett is Csepelen, a Szabadkikötőben, de azt mondták, hogy nincs felvétel. Persze, ha mondjuk hajóács, akkor már két hét múlva behajózhat. De Bogosi nem volt hajóács.

Veszélyesen élni – sóhajtott Bogosi, és miközben kolléganője a számológépet püfölte, a zöldeskék színű, sós tengerre gondolt, napbarnított, fogreklám mosolyú nőkre, és olyan szerelemre, amilyet csak a filmekben lát az ember. Lődörögni országról-országra, kalandorkodni, mint egy P. Howard figura, vagy Kassák Lajosként elgyalogolni Párizsba – merengett tovább.

– Mi van magával, Béla? – hallotta Marika hangját. – Már harmadszor mondom a vásárosdombói forgalmi szolgálattevő nyugdíjárakadát, miért nem írja?

Hivatali kukackodása közben hívták telefonon. Fekete hajú – mint később kiderült – női hang a Dunántúli Napló szerkesztőségéből, foglalkozása riporter. Bogosi mint lírikus lenne érdekes a költészeti naplós számban.

– Olvastam két versét az egyetemi lapban, érdekelne, hogy miért is ír valaki manapság – magyarázta az újságíró, miként esett Bogosira a választása.

Leadjuk azt az interjút, mint a pinty – gondolta a bérszámfejtő-segéd, és képzeletben egymáshoz veregette Pegazus-szárnyait.

– És miről fogom megismerni? – kérdezte a riporter, miután sikerült megállapodni a találkozó helyében és időpontjában.
– Majd viszek magammal egy könyvet, mondjuk József Attilát – válaszolta saját ötletétől meghatódva Bogosi.
– Béla, hát maga költő? Miért nem mondta eddig? – lobogtatta pár nappal később az újságot a bérszámfejtő Marika. – Tudja, én imádom a verseket. Szavaljon el nekem egyet.
Bogosi először megilletődött, aztán gondolkodóba esett, de mindhiába, egyetlen versét sem tudta kívülről. Elmondta hát Marikának Adyót a Hortobágy poétáját.
– Bogosikám, az újságból kell megtudnom, hogy verselsz, gyerekek – köpködte a szavakat és a szotyolát Bogosi felé Feri bá' a PVSK meccsének szünetében. – Valamikor én is írtam. Meg is jelent néhány karcolatom a Naplóban. Aztán, ahogy megnősültem, abbamaradt az egész. Nem való az írás családos embernek.
Te jó isten, én is így végzem – hasított Bogosiba a felismerés. Nehéz volt elhinni az öregről, hogy valaha akadtak önálló gondolatai.
– Hagyd itt ezt a kóceráját, Béla. Nem neked való ez – dűnyögte orra alatt a most is borostás könyvelő.
– De mi a kórság való nekem? – motyogta maga elé Bogosi, miközben agya hirtelen vetíteni kezdte a veszélyes élet egyszerre izgalmas és neveséges képsorait.
– De mi a kórság való nekem? – kérdezte most már hangosan az öregtől, de Frédi bá' már a kezdésre felálló csapatokkal volt elfoglalva.

Ötven mázsa zöldség

Azok az éjszakák már előrevetítették a dicstelen véget. Laci jobb arcát a kormánykerékre hajtván alszik, szájából nyállal kevert cefre csorog. Hónapok óta szörnyű állapotban van. Februárban a helyközi autóbuszjárat pilótája mentette meg az életét, amikor észrevette, hogy a hóval befűtött árokban fekszik valaki.

Januárban mondták ki a válást, a gyerekek az asszonytól maradtak, Laci meg visszament a falujába az anyjához lakni. Tíz napja dolgoztunk együtt, mert Nyakas Józsi, az állandó sofőröm szabadságon volt. Műszakkezdéskor mindannyiszor az öltözőben keresgéltem, s a leghetehetlenebb helyekről kapartam elő. Különösen a bádognetejű étkezőasztal alá szerette bevaccolni magát. Máskor meg a WC ajtaját kellett rátörnöm, mert az istennek sem bírt fölébredni.

Most is, akár egy holdkóros kóvályog a teherautók között, úgy kell karon fogva odavezetni a nekünk rendelt szürke Ifához. Aztán amint végre beállunk a raktár elé, össze is csuklik, és máris húzza a lóbórt.

Az első alkalommal még üvöltöztem vele, epres ládával verem a pilótafülke tetejét, de mindhiába, a füle botját sem mozgatta. Kénytelen voltam egyedül cigólni a ládákat, zsákokat, konténereket. Igaz, én voltam a rakodó, avagy a munkakönyvi bejegyzés szerint a szállítmánykísérő, de a sofőrök is megkapták a mázsapénzt.

Laciba lehetetlen életet verni, merev részeg. Tele van már vele a burám, de hát ismerem búját-baját, és sajnálom a szerencsétlent. Ha földobnám, rögtön kirúgnák, és a családja után a munkáját is elveszítené. Kora reggelente, amikor végezve a melóval, a Zöldért-kirendeltség mögötti kis élelmiszerbolt előtt kortyolgatjuk a kétdekárs barackot, Lacinak, aki reggelre kialudta magát, be nem áll a szája. Rendszerint a szemét kurváját (így nevezi a hűtlen asszonyt) csepi, aki egy laktanyában kantinos, és a sofőr szerint a tiszt urak kezelgetik. Többször elhatározta már, hogy hazavágja a ringyót, de nincs hozzá bátorsága. Meg aztán ott vannak a gyerekek.

Ezek a délelőtti hajló gyónások többnyire mindig ugyanúgy végződnek. A sofőr a betonhoz csapja az üveget, öklével kezdi ütni az üzlet rücskös falát, s hozzá bömböl, mint egy taknyos gyerek. Majd miután az öncsonkítástól sikerül valahogy eltérítenem, a nyakamba borul, és égre-földre esküdjök: meg fogom látni, ma este színjózanul jelentkezik munkára.

Azóta, hogy az első közös műszakban, alig húsz méter megtétele után Laci áttért az út másik oldalára, éjszakánként én ülök a volánhoz.

Már újra Nyakassal hajóztunk, amikor egyik éjjel rakodás közben kérdezte tőlem a targoncás, hallottam, mit történt Lacival? Dunaújvárosba, a papírgyárba szállított szalmát. Visszafelé jövet Dinnyésnél fénySOROMPÓT kapott. Leszállt a kocsiról, és komótosan besétált a robogó mozdony elé.

Amikor április végén a Zöldérthez kerültem rakodónak, észrevettem, hogy társaim bizalmatlanul méregetnek. Különösen Tábor Pisti, aki mellé a kocsikísérés csínját-bínját kitanulni beosztottak. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, nem elsősorban az a baja velem, hogy először a fejes káposztát nem tudtam megkülönböztetni a keltől. Mint ahogy nem is az, hogy gőzöm sincs arról, milyen sorrendben kell felpakolni a ládákat és a zsákokat. Pedig csak az ideális helykihasználás esetén fér föl az autóra az ötven mázsa zöldség. Kurvára zavart, hogy a hátam mögött sutyorognak a vörös hajú, szeplős sofőrrel.

A két városi kanyar után az éjszakai terítés utolsó fordulójaként a Velencei tó településeinek zöldségboltjait jártuk végig. A legtöbbhez kulcsunk volt, amelyikhez meg nem, ott alumínium konténerekben hagytuk a bolt előtt az árut. Húszkilós piros necczsákban volt „kiszereelve” a zöldpaprika, ami május elején még drága primőrnek számított, ahogy az ugyancsak a konténerbe rejtett paradicsom is.

Ma hajnali fél négytől ötig végzünk Velence, Gárdony és Agárd Zöldért-üzleteivel, ilyenkor az árusok még javában alszanak. Az egyedüli kivétel a velencei piaci bódé szemüveges, fejkendős, fáslis lábú öregasszonya. Ő mindannyiszor kávéval várt bennünket. Azazhogy csak Tábor Pistát meg pöttös arcú gépkocsivezetőnket, ugyanis ők mindig odaszóltak nekem, hogy maradjak csak a fülkében.

Most is így történik. Lerakják a cuccot, megisszák a kávé, aztán kopognak az ajtón. Tábor Pisti egy ezrest nyújt felém. Szarban vagyok, mit csináljak. Ha nem fogadom el, tuti, hogy végképp kiutálnak maguk közül, s akkor lóttek az állásnak.

– Oké – nyúlok a pénzért. – Gyertek – mutatok az éppen nyitó büfé irányába –, ilyünk valamit.

Pisti a második kör bűdös víz (vegyesgyümölcs-pálinka) után árulja el, hogy ők bizony vamernek néztek engem, akit a főnökség azért rakott a nyakukba, hogy figyeljem az üzemeiket.

– De miből gondoltátok ezt? – kérdezem tőlük önérzetemben agyonsújtva.

– Hát a diszpécser mondta, hogy te egyetemre jársz, ki tudja, miért kerültél ide, jobb, ha vigyázzunk veled – válaszolja Tábor Pisti.

Az ezrest elisszuk, de abban egyáltalán nem vagyok biztos, hogy elhiszik, nem kémkedni jöttem közéjük. Minél jobban magyarázkodom, annál falsabbnak érzem. Azt azért megértik, legalábbis remélem, hogy svarc pénzt, bármennyire jól jönne, nem fogadhatok el, mert ha megbukunk, engem nemcsak a cégtől, de az egyetemről is kivágnak. Természetesen ők úgy csinálják, ahogy jónak látják. Én nem látok és nem hallok semmit. Abban maradunk, ha esetleg megcsípnének bennünket, nekem fogalmam sincs arról, hogyan lesz három zsák paprikából négy, négy láda paradicsomból öt. (Necczsák és láda kérdése az egész.)

Nos, Tábor Pistieknek később csapdát állítottak a rendészek, amibe ők bele is sétáltak. Akkor az én nevem is szóba került, de becsületükre legyen mondva, a rendőrségen azt vallották, hogy én nem tudtam semmiről.

Megrögzött szokásunkká vált Nyakas Józsisal, hogy éjszakai turnénkat a város rossz híré csehőjában kezdjük. Tizenegy körül értünk általában oda, a magasító vasig megrakott ponyvátlan Ifát a késdobáló mögötti sötét parkolóban kikötve.

Örökké tele szájjal vigyorgó pilótámmal vigyáznom kellett, a második üveg sört már el kellett happolnom előle, hacsak nem akartam egész éjjel egyedül gürizni.

Nyakas sofőr, aki már rendesen utazott, mire munkába lépett, folyton kurvázni akart. Ahogy meghallotta a zenét, rögtön ment volna táncolni, hiába magyaráztam neki, hogy nem vagyunk úgy öltözve.

Egy alkalommal fölszedtünk egy girhes, ám jó mellű kis lúvnyát, aki a palijától szökött meg. Könyörgött, hadd jöhessen velünk, mert ha a csávó megtalálja, agyonveri. A fülkében döntöttük meg, pontosabban ő minket. Nyakas mester ragaszkodott hozzá, hogy én legyek az első, mondván, én vagyok a fiatalabb. A leányzó tappancsát a szélvédőnek nyomta, attól féltem, hogy numera közben kirúgja az üveget. Mielőtt kitéttük, kapott tőlünk egy zacskó epret. Hogy mi nem kaptunk tőle semmit, azt csak remélni mertük.

Szóval, sofőrömet olykor csak csellel lehetett a zenés lebujból kirobbantani. Egyszer, amikor végképp megmakacsolta magát, elindultam egyedül, aztán egy perc múlva lélekszakadva rohantam vissza: – Gyere, te marha, lopják az árut! – rángattam ki a táncplaccról.

Józi szó nélkül hagyta ott partnerét, kirohantunk az lfához, föltépte a fülkeajtót, és kivette a népnevelőt. Sofőröm a pajszeret becézte így. Én ekkor már a kocsi oldalának dőlve röhögtem.

Éjszakánként két zöldségterítő kocsi járta a várost. A másikon (is) meglehetősen furcsa volt a legénység. Uruh és Huru. A százkilencven centis Tóni rakodó és csúzliszájú sofőrje, a beszédes nevű Gizda.

Az egyik reggel, ahogy begurulunk a telepre, Szimat, az öregebbik rendész áll elénk, és orbákol, hogy azonnal menjünk be hozzá. Nyakas Józsiiban egy pillanatra hangosan is felmerül, hogy elüssem vagy ne üssem, aztán inkább rádudál, amitől a nyugdíjas zsernyák ijedtében majdnem dob egy hátast.

– Mit akarhat ez a fasz tőlünk? – kérdezi Jóska. Ártatlanabbak vagyunk, mint a ma született bárány. Az utóbbi időben még a némi zsebpénzt fiadzó trükköktől (három zsákból egy negyedik stb.) is megtartóztattuk magunkat, kizárólag az érdekelt bennünket, hogy minél gyorsabban lezavarjuk a műszakot. Nyakas házat épített, én meg egy nyári napközis táborban vállaltam másodállást.

– Több boltos is panaszkodott, hogy hiányosan érkezik az áru – közli velünk Szimat, s már sorolja is, honnan mi tűnt el.

– És mi közünk nekünk ehhez? – vág közbe ingerülten Nyakas.

– Ez mind olyan üzlet, ahol kint van a cucc az utcán. Miért nem bújik bele az egyik konténerbe, akkor tetten érhetné a rablót – szemtelenkedtem az öreggel.

Ezt azért mondom neki, mert régen észrevettük, hogy figyelnek bennünket. Hol egy Ladával jöttek a nyomunkban, hol meg valamelyik boltnál gubbasztanak egy Trabantban. Röhögünk rajtuk, de sofőrömnél egyszer elszakadt a céma. Arra akart rávenni, hogy álljunk oda közvetlenül melléjük, s miközben ő a plató hátulján lévő liften engem meg a konténeret engedte le, én, mintegy véletlenül megcsúszva, döntsem rá a több száz kilós alumíniumszekrényt a rendészek autójára. Ebbe nem mentem bele, abba a csínybe viszont szíves örömet, hogy a fejükre vizeljünk. Azt vártuk, hogy ez a pofátlanság kihozza őket a sodrukból, felháborodva pattannak majd ki a kocsiból, és ezáltal lelepleződnek. Ám csalódnunk kellett, rendészeink, akik még a három per hármás ügyosztályon sajtóították el a személyi követés szabályait, lehugyozva is rendületlenül színlelték az alvást.

Másnap éjjel, amikor az Ikarusz gyár konyhájától jöttünk visszafelé, látjuk ám, hogy a hozzánk tartozó egyik Zöldért-áruda előtt áll Tóniék autója.

– Ezek a rohadékok tőlünk lopnak! – kommentálja Józsi a látottakat, aztán megcélozva őket a reflektorral, feléjük veszi az irányt. Azok éppen a konténer ajtajával bajlódnak, amikor észrevesznek bennünket. A lopott holmit hátrahagyva pattannak a kocsiba, és menekülnek.

Akciófilmekben látható (teher)autós üldözés veszi a kezdetét a kihalt utcákon. Nyakas Józsi, aki alig lát az idegtől, meghajtja az lfát, mint paraszt a Berváját. Gizdáékat meg a majré üzi, úgyhogy csak közvetlenül a kirendeltség előtt adják föl. Fölkészülve a hirigre, figyelembe véve, hogy Tóni egy primitív húskolosszus, Józsi a kezembe nyomja a népnevelőt, ő meg a taxizásból átmentett ölmosbotját fogja marokra.

Dehogyan mernek azok verekedni!

Tóni, ez a nagydarab állat, hüppögve nyöszörög, hogy ne dobjuk föl őket, mert akkor neki annyi. Van elég baja. Az egyik megzuhanat árus beköpte, már háromszor hallgatták ki a rendőrök, s beígérték neki, hogy följelentik. Mi lesz a családjával, ha kirúgják, sítire vágják? Most született a negyedik gyereke. Erre mi Nyakas kollégával úgy csinálunk, mint a nagymenők. Gondolkodási időt kérünk, és félrevonulunk tanácskozni.

– Na, ide figyeljtek, faszfejek – viszi a szót sofőröm. – Nem mószerolunk be benneteket, bár amilyen tetűk vagytok, megérdemelnétek. De ha még egyszer próbálkoztok, akkor az lfával megyek át rajtatok.

Egy héttel a rendészek kiöntésére tett hólyagkönyítító kísérlet után levettek a kocsiról, és bedugtak a raktárba. A diszpécser szerint azért, mert kevés az áru, nincs szükség két éjszakai terítő járatra. Persze nyomban tiltakoztam, nem volt joguk, hogy ezt tegyék velem. Elvégre én egyszer sem buktam meg, nem úgy, mint azok, akik ellen vizsgálat folyik, mégis kocsin maradhatnak. Nem rossz itt bent, éjdhosszat hülyéskedünk a nőekkel, snúrozunk, kártyázunk meg iszunk, csakhogy nincs benne pénz. Legalábbis annyi, amennyit megszoktam.

– Hallom, nem tetszik magának a raktárban. Nem elég, hogy tanult emberként gúnyt űzött a rendészekből, odabent is bujtogatja, lázítja a dolgozókat. – Csak nézek a tésztaképvű kirendeltségvezetőre, aki nagy kegyesen végre fogadni méltóztatott. Ilyenek lehettek az Andrassy út 60. pecsétgyűrűs verőlegényei, amikor nagy néha gondolkodni szerettek volna, ám az istennek se jutott eszükbe semmi. De ez alighanem mégsem az a kategória, mert mielőtt még bármit is válaszolhatnék neki, nyájasba vált, kávéval kínál, éppen hogy csak fodros blúzá titkárnőjét nem ajánlja fel.

– Javasolnék én magának valamit – eregeti a pofámba a füstöt –, megbeszéltem a központban, hogy átveszik jogi előadónak. Mégiscsak abszurdum, hogy ilyen magas iskolai végzettséggel zsákokat emelgessen valaki...

No végre, hogy kinyögted, sóhajtok föl.

– Megtisztelő, hogy fáradozik az érdekemben, de én továbbra is kocsikísérő szeretnék maradni. Semmi kedvem a maguk dísznóságaihoz jogászként asszisztálni.

Este műszakkezdéskor közölte velem a művezető, hogy nézzek más munka után, mert a jövő héttől nem tud a raktárban foglalkoztatni. Arról pedig szó sem lehet, hogy kocsira kerüljek.

Nyakas Józsiival a szokott helyen, az élelmiszerbolt mellett, a zöldben tartottuk a búcsúztatómat. Amíg gurguláztunk, ellopták a falhoz támasztott kerékpárjainkat. Az anyém egy vadiúj Csepel volt, ezért bejelentettem a lopást a rendőrségen, de persze nem lett meg. Ám az ügyben nyomozó igazga törzsszázlós nem nyugodott bele a kudarcba, és bringatolvaj híján engem jelentett föl, közterületen való szeszital fogyasztás miatt. A tanács szabálysértési hatósága által kirótt pénzbüntetést első gyámügyi főelőadói illetményemből fizettem be.

Győri László

Szőlőhegyen

*Van borod és van kenyered,
az időt így-úgy elemészted.
Lehetne jobb, a meredek,
de közben annyi még a részlet!*

*Ne mondd magadra: én, öreg!
tekintsd, hogy mit művel örökre
(indulj a hegyre, vár a hegy):
véni, de nem rendül a tőke.*

*Lesz újra ölbő szüreted.
Zubog a lázas augusztus.
van óborod, új kenyered,
jár az elme, ha nekibuzdulsz.*

*Vagy fiatalnál fiatalabb!
Azok a visszametszett évek
– milyen szerencse! – megkíméltek,
hogy agyonteremd magadat.*

*De ne feledd, mind közelebb
a fülledő sír mély penésze,
légy résen tehát idefent,
ha vágni kezd a gazda kése.*

Buda Ferenc

Levél egy (két? három?) levélről

Kedves Fiúk ott a Forrásnál, kérészetekre válaszolva: a fecskék távozásán s az idő változandóságán túl alig egyébről számolhatok be mostanában. (Mondhatnám úgy is: szerencsére. Árvíz ugyanis pillanatnyilag nem fenyeget, a már-már megszokottá váló tartós aszályon pedig az utóbbi napok-hetek futó esői enyhítettek valamelyest.)

Kevésbé valószínű, hogy közérdeklődésre tarthatnék vele számot, mégis megemlítem: némi zökkenővel, másodszori nekifutásra eljutott hozzám az *Egyes fontos, valamint közbizalmi és közvéleményt formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzésére létrehozott I. sz. Bizottság* térítvevényes, ajánlott levele. (Gondolom, Ti is címzettjei voltatok hasonló küldeménynek.) A Bizottság kissé terjedelmes elnevezése ürügyén akár el is élcelődhetne az ember tulajdon személye fontos – sőt kiemelten fontos – voltáról, ám az olcsó árut ezúttal engedjük át inkább a humor iparosainak.

Önkéntelenül a lényeget kutatván, tekintetem nyomban rátalál a megszólítással és keltezéssel együtt 11 sornyi szöveg magvára.

„Tájékoztatja (ti. a Bizottság), hogy az Etv.1§-ban meghatározott tevékenységére utaló adat nem merült fel.”

Ez, ha jól értelmezem, magyarul azt jelenti, hogy nem voltam, nem lettem besúgó. Eddig ezt magam is így tudtam – most már *papírom is van róla*.

Hogy is volt, mint is volt?

Államrend elleni izgatás miatt kiszabott börtönbüntetésemet letöltvén, segédmunkásként dolgoztam szülővárosomban, egy építkezésen. Valamikor nyár eleje táján kapok egy idézést a megyei rendőrkapitányságtól: jelenjek meg ekkor és ekkor, az ilyen meg ilyen számú irodahelyiségben. Indoklás: saját érdekében. Szabadulásom után alig néhány hónappal meglehetősen működött még bennem a Hatóság s az egyenruha – főként a szürke – iránti ösztönös irtózat (akkoriban még egy jámbor tűzoltó láttán is sürgősen áthúztam az utca túloldalára), így hát, minnek is tagadnám, elfogott a szívdobogás. Vajon mit akarhatnak tőlem? Mi az, hogy „saját érdekében”. Kilencre szólt az idézés, előtte negyedórával úgy-ahogy rendbe szedtem hát magam s a szomszédos építkezésről átballagtam a Kossuth és Újházi Ede utca sarkán magasodó tekintélyes és takaros épületbe. (Ahová 16 hónappal korábban a magam jószántából léptem be legutóbb, hogy aztán kerek esztendeig ki se engedjenek; de ez egy másik történet.)

Harmincöt év körüli nyomozótiszt fogadott. Beléptemkor felállt, kezét nyújtott:

– X.Y. főhadnagy vagyok. (A nevét azon nyomban elfelejtettem). – Kérem, foglaljon helyet.

Kissé még mindig szorongva letelepedtem az íróasztal innenső felén árválkodó székre.

– Hallom – folytatta barátságos hangon –, szeretne visszajutni az egyetemre. Így van?

– Igen, így van – feleltem némiképp oldódva. – Ha valamit elkezd az ember...

– ... azt csinálja is végig – vágott közbe helyeslőleg. – Teljesen igaza van, ez az egyetlen egészséges felfogása az élet dolgainak.

– Magam is így gondolom – bólintottam rá, immáron valamelyest kényelmesebb testtartásba ereszkedve. „Vajon hova akar kilyukadni?”, motoszkált közben az agyamban.

– A minisztérium ide továbbította a kérelmét – folytatta, – s mi készek vagyunk azt támogatni. Hisz elvégre – s biztató pillantást vetett rám – egy tehetséges, értelmes fiatalemberről van szó.

Nem tudtam, mit mondjak erre, zavartan hallgattam hát, s közben éreztem, hogy elvörösödöm.

– Igen – bólogatott meggyőződéssel –, ott van a maga helye az egyetem padjaiban, és mi szívesen segítünk magának, hogy visszafogadják. – Rövid szünet után még ennyit fűzött hozzá: – Viszonzásul mi is egy kis segítségre számíthatunk a maga részéről.

– Mi lenne az a segítség? – kérdeztem némi kétellyel a hangomban.

– Nézze, magának sok barátja, ismerőse van az egyetemen. Tudunk róla, hogy mostanában is kijárogat hozzájuk. Járjon csak egészen nyugodtan. Annyi az egész, hogy néha beszámolna nekünk, miről beszélgetnek, milyen a hangulat közöttük. Senkinek nem árt ezzel, magának meg nekünk pedig csak használ. Tudja: a pontosabb, életszerűbb tájékozódás...

Megdermedtem, mint akinek a lába előtt csattan össze egy csapda.

– Nem megy az ilyesmi nekem – dörögtem végül zavartan, szinte helyette is röstellkedve.

– Hogy-hogy nem megy?

– Az egy másik szakma.

Nem jutott eszembe hirtelenjében egyéb kifogás. Ő azonban még nem mondott le rólam:

– Gondoljon csak bele: talán már ösztől folytathatná a tanulmányait.

Megráztam a fejem.

– Csakugyan jól meggondolta?

– Igen.

Kivárt még egy kicsit, közben szemöldökét felhúzva, kérdőleg nézett rám. Némán álltam a tekintetét, majd lassacskán ismét elvörösödtem, ezért igen gyámoltalannak és ostobának éreztem magam.

– Azt hittem, okosabb emberrel van dolgom – fakadt ki végül bosszúsán, megvetően. – Ez volt hát az utolsó szava?

– Ez – válaszoltam, most már végképp eltökélten és megkönnyebbülve.

– Akkor pedig vegye tudomásul, hogy ott fog megrohadni a malteros láda mellett!

– Oda is ember kell! – mordultam vissza.

– Majd szemmel tartjuk magát. Távozhat! – intett a fejével.

Nem állt fel, nem nyújtott kezét, még csak el sem köszönt. Őszintén szólva ezt magam sem hiányoltam: így legalább nekem sem kellett elköszönnöm tőle. Mit is mondhattam volna neki? Viszontlátásra? Ugyan már.

A hosszú nevű Bizottság levele ezt a hajdani, mintegy 10-15 percnyi jelenetet idézte föl bennem.

Megnyugvást igen, büszkeséget azonban sem akkor, sem azóta nem éreztem döntésem miatt. Most, vénülőben sem érzek semmi ilyesmit: huszonek esztendő, csupa erő-egészség fiatalember voltam, akkor még nőtlen, gyermektelen, szüleim is még ötven alatt s jó erőben, senkiről sem kellett hát gondoskodnom. Mivel zsarolhattak? Csupán a továbbtanulás lehetőségével, pontosabban: annak végleges megvonásával. Minthogy azonban a tollat így is forgathattam (igaz: egyelőre csak az asztalfiók javára), életkörülményeim kényszerű korlátai között sem éreztem magam sarokba szorítva. Ekkorra már megérett bennem börtönidőm talán legfőbb tanulsága: legbelül bárhol s bármikor szabad lehetsz, mert a szabadság befelé határtalan.

Sokszor eltűnődtem azóta: ha körmönfontabb, kegyetlenebb tortúrának vetnek alá, ha szeretteim sorsával szorongatnak, vajon akkor is álltam volna-é a sarat? Hallottam néhányszor akkoriban személyesen nekem címezve: „Vannak módszereink.”

Rajtam – hála annak, akit ez megillet – nem próbálták végig valamennyit. Az apróvadak közé soroltak.

Senkit meg nem ítélnék hát, aki súlyos testi vagy lelki kényszer nyomása alatt végül beadta a derekát.

S aki egy jobban fizető állásért, némi hatalmat jelentő hivatali rangért, egy zsírosabb parókiáért állt be a *jelentős* személyek sorába? Esetleg önként? Arra mit mondjunk? Arról mit gondoljunk? Miként vélekedjünk azok sokaságáról, akik eddig elkerülték s valószínűleg ezután is el fogják kerülni az átvilágítást? Hisz hajdan a gazdasszony is csupán a kotlós alá szánt tojásokat lámpázta végig.

Nem kérem ki az illetékes Hivataltól az esetleg rám vonatkozó iratokat: nincs kedvem már csalódni senkiben, vagy akár csak görbe szemmel sandítani bárkire is az ismerőseim közül. Bosszúmtól tehát a susmogók ne tartsanak.

Tekintetem közben a lényegre hordozó sor fölötti mondat végére röppen: „...vizsgálatát megkezdte.”

Úgy. De még nem fejezte be. Tehát még bármi kiderülhet.

Gyanakvón figyelem magam. (B.F.)

Hosszú hetek múltak el e gyanú jegyében. Hűvösre, szelesre vált az idő, majd ismét szinte tavasziasra fordult. Időközben megérkezett a Bizottság második levele is. Ebben immár bővebben kifejtve s egyértelműen tudatja ugyanazt, mint az előzőben.

Higgyem-é ártatlanságomat?

Más levelem majd több lesz és vidám. (P.S.)

Feleim, békesség veletek.

Tiszakécske, 2002 őszén

Vekerti László

Közjóra való törekedések

Benkő Samu hetvenöt éves

„Sok töprengés és más, tárgyiasabb hangot kereső nekirugaszkodás után mégis személyes vallomással kezdem ezeket a sorokat” – indítja Széchenyi írásaiból *Közjóra való törekedések* címmel 1981-ben válogatott *Téka*-kötetének bevezető tanulmányát Benkő Samu. A tanulmány később az *Órszavak*-ban is megjelent (*Kriterion*, 1984), a „vallomás” elől a „személyes” jelző elhagyásával. Sok töprengés után vallomással kezdem én is, de idemácsolom elébb Benkő bevezetéséből az idézett mondatot követő sorokat: „Amikor életemben először kutathattam Széchenyi Akadémiája könyvtárának kéziratárában, azzal kezdtem, hogy éppen az ő 1848-as irományait vettem a kezembe. Kellemetlen, borús, havas-esős délután volt, a kora tavaszi szürkület gyorsan váltott át esti sötétbe. A kutatóteremben már csak egymagam ültem, s egy szál asztali lámpa fényénél olvastam Széchenyi levélfogalmazványit és a forradalmi esztendő mozgalmas tavaszán és nyarán hozzá intézett leveleket. Ahogy tettem-vettem őket, babrálgattam az iratokkal, egyszer csak szinte felkiáltottam: hogy került közéjük Bolyai János írása?”

A kézírás szakszerű jellemzése után (mert persze eredeti Széchenyi kézirat került a kezébe) Benkő Samu rátér a két írás meglepő hasonlóságának az értelmezésére, íróik gondolkodásának és érzésvilágának korra és adott helyzetre való hasonló reagálásán túl bevilágítva a kiváltó társadalmi és politikai folyamatok homályába, ma divatosan (és homályosabban) szólva: kontextualizálja belső diskurzusuk írásukban megnyilvánuló hasonló dinamikáját. De idézzük inkább 1981-ből Benkőt:

„Szenvedélyeik fegyelmzésére mindketten személyükre szabott magatartásfilozófiát dolgoznak ki. Az önelemzés önfenntartó elemmé válik mindkettőjüknél. Intellektuális életük meghatározó jegye, hogy rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a tiszta, félreérthetetlen fogalmaknak. Gondolkodásuk mechanizmusát akár axiomatikusnak is nevezhetnők. Indulatoktól hevített nagy harcaikban életükre, életműjükre törő ellenségnek, már-már fantomnak tekintették azt, akinek emberi nagyságáról, erkölcsi tisztaságáról utóbb maguk is megbizonyosodtak, mert a Kossuthal viaskodó Széchenyi, az apjával hadakozó Bolyai végül is a társadalmi és a tudományos igazságért vívott harcnak ugyanabban a táborában találja magát, mint amelyikben a sokszor vádolt félelmes opponens is hadakozott. A belátásnak, az élet gyarlóságain való felülemelkedésnek eme megrendítő tényét nehezen regisztrálhatnók, ha nem igyekeztek volna mindketten papírra vetni lelkük minden rezdülését: a naplóról Széchenyi és az *Üdvtan* utópiáját számtalan önéletrajzi feljegyzésével valószínűsítő Bolyai ugyanis mindig papír fölé hajolva, kezében tintába mártott tollal (némelyek szerint grafomániás buzgalommal) teremtett rendet s keresett megnyugvást nagy szenvedélyektől zaklatott lelki világában.”

„Romantikus zaklatottság és sztoikus megnyugvás ellentétének egységéből rajzolódik ki Bolyai János szellemi arca”, kezdődik a *Bolyai János vallomásai* (Bukarest, 1968) utolsó fejezete. A sima vászonba kötött, egyszerű zöld borítóval fedett könyvet Kőrösi József nyomta kezembe 1969 elején azzal, hogy gyorsan recenzeálnom kell. Kőrösi ritka jó szerkesztő volt abban is, hogy igyekezett összeválogatni recenzeálandó könyvet és recenzenst. Addig én még csak hallani se hallottam soha a szerzőről, holott Bolyai-ügyben párszor már megégettem a számat. Kőrösi meg csak annyit mondott, hogy Benkő valami olyasmi ott, mint te itt, csak még olyanabb. A *Valóság* áprilisi számában aztán már meg is jelent a hosszú, szakszerű, lelkes recenzióm; nem egyszerűen „fordulatként”, hanem egy magasabb szintű Bolyai-kutatás hírnökeként mutatva be a könyvet. Vagy ahogyan ma mondanám, Benkő Samu későbbi kifejezésével szólva, „újrakezdéseként”. A könyv hirtelen rendet teremtett; *eligazított* a Bolyai-kutatás igen különböző minőségű és igencsak zavaros vizeiben. Alapvető tájékozódási pontommá vált, Lucien Febvre és Marc Bolch – akkoriban valóságos bálványaim – könyveihez fogható. Hasonló a tekintetben is, hogy nagy bánatomra Benkő könyve sem maradhatott enyém: akkoriban a bajosam beszélhető könyveket recenzálás után vissza kellett adni. De pontosan egy évre rá, 1970 letelején, az Akadémiai Könyvtár Kéziratárából áttelefonált a szerzeményezésre (ahol máig dolgozom) Csanak Dóra: menjek át, vár valaki. Benkő Samu volt, hozta a *Bolyai János vallomásai* dedikált példányát. Azóta is valahányszor kézbe veszem a könyvet, mindig új és új aspektusát fedezem fel, mindig újabb s újabb részletben igazít el. A jelen cikkhez készülvén például a könyv kritikai attitűdje tűnt fel és tetszett meg módfelett; ahogyan felrója az *Üdvtan* sorait zaklatottság és megnyugvás hullámmásában róvó Bolyainak közgazdasági iskolázottságának vagy legalább érdeklődésének teljes hiányát: „Az élet furcsa paradoxona, hogy a szépműves Kemény Zsigmond társadalmi-politikai eszmerendszerét a gazdaságtan eredményeire alapozza, ellenben a géométer Bolyai János, aki egyébként »matematikai szigorral« igyekszik felépíteni a tudományok rendszerét, nem figyel fel arra a korábban már felismert tényre, hogy a társadalom mechanizmusa igazában csak a politikai gazdaságtan oldaláról közelíthető meg. Bolyait hiába foglalkoztatta sok vonatkozásban (nyelv, zene, stb.) a matematizálhatóság kérdése, nem jött rá arra, hogy a társadalmat is meg lehet közelíteni ezen az úton. Ahol a szükséges »információs« anyag hiányzik, ott a »génusz« sem építkezhetik.” (239.)

Ma persze (túl)buzgó piaccgazdaságos gögünkben könnyű „magától értetődőnek” tekinteni ezeket a mondatokat; de a Bolyai és Széchenyi kéziratok fölé hajló és a fiatal Kemény Zsigmond naplóját 1966-ban közzétevő Benkő Samu *nem* mai és akkori, „menedzseriánus” és „szocialista tervgazdaságos” magától érthetőségekről beszél, hanem *paradoxonról*, amely mögött a történelem egy „hosszú szakaszának”, a XVIII. század elejétől az 1848-as forradalomig terjedő másfél évszázadnak erdélyi eseményeit, jellegzetességeit, folyamatait kutatja, ábrázolja, értelmezi a maguk összefonódó művelődési, oktatási, gazdasági, társadalmi, politikai aspektusaiban.

Dolgozatainak *Sorsformáló értelem* címmel 1971-ben megjelent kötete egy 1961-ben írt, de addig kéziratban maradt tanulmánnyal kezdődik: *A gazdasági eszmék néhány forrása Erdélyben a XVIII. században*. Benkő történelemszemlélete és történetírói módszere szempontjából valósággal „nyomjelző” tanulmány. Áttekintti, hogy a hosszú ideig kizárólag a mindennapi politikai zűrókkel egybefonódva felmerülő gazdasági megfontolások miként vezetnek Erdélyben néhány arisztokrata, pap, kollégiumi tanár elszigetelt igyekezete és a felvilágosult abszolutizmus felülről terjesztett kameralista-merkantilista propagandáját gazdasági ismeretterjesztésre használni tudó vállalkozása után a XVIII. század végére a közgazdasági tudományok differenciálódásához, sőt intézményes szintű eszmélkedéshez. Egyebek közt az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság „vezetői arra ösztönözték a külföldre utazó fiatalokat, hogy tanulmányozzák az ipari termelés kérdéseit, a gépek működését és a különböző technológiai folyamatokat. Aranka György például 1794-ben megbízta Gyarmathi Sámuel, hogy Göttingában az ottani gyárakban használatos gépekről modelleket csináltasson, és azokat hozza haza Erdélybe.” (*Sorsformáló értelem*, 52.) A példa egyszerre demonstrálja az elmaradást és a felzárkózás

elszántságát. A kötet bevezető „Előszó helyett glosszák” című tanulmányhoz csatolt bőséges jegyzetekben Benkő közli „egy levelét Barabás Miklósnak. Ebből kiviláglik egyfelől, hogy a kapitalista iparosodással a fejlődésben megugró Bécs is milyen messzire kerül Erdélytől, másrészt pedig fény derül arra is, hogy az Európa-szerte meghonosodó gőzgépről egy székelyföldi ezermester úgy szerezhet magának hiteles tudósítást, ha festőművész unokaöccse a megfigyelt masinát titkon lerajzolja és működési elvét részletesen elmagyarázza.” (Uo. 16.) Hasonló ipari kémkedést művelt egy fél évszázaddal azelőtt egy svéd diplomata Angliában.

Ilyen és hasonló példák, gyakran mini-esettanulmányok után összegez (de soha nem általánosít!) Benkő Samu: „Nálunk Erdélyben a gazdasági eszmélkedést nem a fejlődés szükséglete, hanem a lemaradás önkínzó tudata, az áruterelés elé tornyosuló akadályok elhárításának szándéka sarkallja. A gazdasági élet vizsgálóinak nem egy fejlődésbe lendült virágzó ipart és kereskedelmet kell szolgálni, mint Nyugat-Európa fejlett tőkés országaiiban, hanem a feudalizmusban megrekedt, idegen uralom terhét viselő kicsi ország számára kell kivezető utat keresniök a válságos helyzetből. Eszmélkedésük tudományos színvonala a feudalizmus általános válságának elmélyülésével párhuzamosan emelkedik, és az 1848-as forradalmat megelőző években jut el a tudományos önállóság szintjére. A forradalom értelmiségi nemzedéke már úgy tekint a közgazdaságtanra, mint a polgári átalakulás egyik legkevésbé nélkülözhető eszközére.” (Uo. 53.) Ha nem látnánk a dátumot – 1961 –, azt hihetnők, hogy a nyolcvanas évek *Valóság*-beli reformközgazdász tanulmányainak az inspirációja látszik ezeken a mondatokon.

De Benkőt a gazdaság másért és főleg másként érdekli, mint a nyolcvanas évek reformközgazdászait (akik azonban bizonyos tekintetben követőinek nevezhetők). Benkő folyamatokat tár fel és ábrázol, a polgárosodás lépéseit, ahogyan az elmaradottság tudatosulása felébreszti, elébb elszigetelt individuumokban, majd kollektív szinteken a helyzet megváltoztatásának igényét, s a feladat megoldásához szükséges tudnivalókat be tudja építeni – részben a kameralista-merkantilista központi hatalom intencióinak helyi nyelvekre és igényekre való lefordításával – egy megtorpanásokkal és visszaesésekkel tarkított, de állandóan bővülő és javuló iskolarendszerbe: Honterustól és Apáczaitól Bethlen Miklóson, Huszti Andrason, Benkő Józsefen át Aranka Györgyig, George Sincaig, Tessedikig és Bolyai Farkasig sorsokon és eszméken mutatja be, hogyan hódítanak maguknak tért a XIX. század elejére viszonylag korszerűvé differenciálódó oktatásban a polgárosodás követelményei, köztük nem utolsó sorban a természettudományos és a gazdasági ismeretek. Az egyéni sorsokon és intézményi differenciálódásokon keresztül dokumentált erdélyi civilizációs fejlődést aztán az európaiba illeszti be: „Attól az időtől kezdve, hogy a feudális rendszer keretében létrejönnek a tőkés termelés csírái, ahogyan gyorsul a kereskedelem s a manufaktúraipar fejlődése, és gyarapodik a városi lakosság, szükségszerűen a nevelés előtt is új társadalmi feladat jelenik meg: a termelésben fellépő új tudásszükséglet kielégítése.” (143.) Nekilendül a „civilizáció processzusa”, amint azt, Benkőhöz hasonlóan hangsúlyozva, hogy értelmetlen „civilizáció” és „kultúra” akkortájt divatos elválasztása, Norbert Elias megfogalmazta; csak hogy neki akkortájt errefelé még a nevét se hallotta senki.

Erdélyben „a társadalmi igény azonban nagyobb volt, mint amennyinek a kielégítésére a bécsi udvar hajlandó volt vállalkozni.... Azoknak, akiknek érdekük – gazdasági érdekük! – fűződött a modern termelés meghonosításához, gondolkozni kellett a szakemberképzés egyéni útján-módján, s rá kellett szánniuk magukat, hogy érdekében akár anyagi áldozatot hozzanak.” (135.) Azaz az érdek – gazdasági érdek! – kellő értelemmel párosulva (lásd újra Norbert Elias) szellemi pedagógiai értéké válhat; ez a *Prozess der Zivilisation* (Basel 1939) alapja.

Elias műve Nyugaton is valamikor a hatvanas-hetvenes évek fordulóján vált divattá, magyarul pedig sok évtizedes késéssel jelent meg. A fenti Benkő-idézet *A nagyszentmiklósi mezőgazdasági iskola és Tessedik Sámuel* című tanulmány (*Korunk*, 1966) bevezetőjéből származik, s a következőkben Benkő körülmények és életsorsok releváns részletezésével mutatja be a macedoromán Nákó család és Tessedik iskolaalapításának időszerűségét, reményeit, bukását. „Megláthatjuk, hogy az egyéni kezdeményezések belső ihletettségű energiája mekkora lendületet adhatott egy-egy vállalkozásnak, de azt is felmérhetjük, hogy a bürokratikus formalizmusba gabalyodott, Bécsből irányított művelődéspolitikai végső fokon képtelen volt *hathatósan* támogatni az előremutató helyi kezdeményezéseket.” (*Sorsformáló*, 156.)

Bevezetés és befejezés szükségképpen elvont szövegrészeinek idézése azonban még csak sejtetni sem képes az életből vett, kézzelfogható részleteknek azt a bőségét, ami Benkő Samu történetírását releváns és letehetetlenül érdekes olvasmánnyá teszi. Ahogyan például *Bolyai Farkas, a tanár* megmutatkozik „a műszaki értelmiség nevelője”-ként. Vagy ahogyan a *Székely diákok harca a Habsburg-hatalommal a tanulás jogáért* című tanulmány rádöbent a olvasót, hogyan sikerült a székely diáknak, akinek „sorsa valójában a bécsi nagypolitika parányi függvénye lett” (188.), a történelem egy „hosszú szakaszá”-ban kialakult helyi intézményeknek, tanulmányi rendnek és szokásoknak (pl. egyházi kollégiumok és peregrináció) segítségével okosan kijátszani a bornirt katonai szigort. Vagy ahogyan Bölöni Farkas Sándor *Utazásának* 1966-os ötödik kiadásához írt és ide is bevett Bevezetője (232-278.) korabeli erdélyi és nyugat-európai útleírásokkal összevetve mutatja be az ifjú székely utazó művét és sorsát. Elhagyva az életes részleteket, itt újra csak egy idézésre alkalmas összegezést emelek ki: „Hogy Bölöni Farkasnak mindenekelőtt a polgári demokrácia pozitívumaira figyelő magatartása mennyire az általános kelet-európai, közelebbről a sajátos erdélyi történelmi helyzetből adódik, beszédesen bizonyítja román kortársának, Simion Barnutiunak egy jogi előadásait tartalmazó kézirata a negyvenes évek elejéről...” (266.) Az érzékenyen változó történelmi „helyzettudat” rátalál az itthoni társadalmi és gazdasági elmaradottság politikai felszámolásának az esélyére. Bölöni Farkas *Utazása* pedig hirtelen a *Puszták népe* közvetlen közelébe kerül. „Így az *Utazás Észak-Amerikában* magába szívtá az 1834-es erdélyi országgyűlésre való készülődés minden reménységét és a lelkes bizakodás országszerte előmlő hangulatát.” (267.) „Semmiképpen sem a véletlen játéka, hogy többen éppen korunk legaggasztóbb éveiben, a fasizmus tombolása idején fordultak Bölöni Farkas hagyatékához, hogy élete példájának, műveinek és eszméinek felmutatásával figyelmeztessenek a huszadik század veszedelmes mótelyére.” (278.)

Mára a *Sorsformáló értelem* cím ugyanúgy önálló sodott mint a *Minőség forradalma, a Haza a magasban, Az értelmiség hivatása*. Jelképpé vált és metaforává. „*Mi úgy gondoljuk* – mondotta Veress Zoltán egy 2000-ben készült interjúban Benkőnek –, *hogy ha Ön, aki mögött gazdag művelődéstörténeti életmű áll, semmi mást nem írt volna, csak ezt a két szót: sorsformáló értelem, akkor is olyasmit adott volna nekünk, amire ma, a ránk és az egész emberiségre annyi megpróbáltatást hozó huszadik század legvégén, a kétségek és bizonytalanságok közepette kezdődő új évezred hajnalán a legnagyobb szükségünk van: a reményt.*” (*Alkalmak és szavak*, Kolozsvár 2002, 307.)

Az *Erdély kövei* sorozat stockholmi szerkesztője, aki még kolozsvári korában két ügyes *Tudománytörténeti kaleidoszkópot* állított össze az értelem védelmére és megkedveltetése végett, jó okkal köti össze a cím-metaforát és a reményt; Benkő (kellemes meglepődöttségét sem titkoló) hosszú válaszból megint csak az összegezést emelem ki: „Erdélyi magyar értelmiségi sorsokat vizsgálva megbizonyosodtam afelől, hogy azokat megfelelő művelődési feltételek közepette, kivétel nélkül minden esetben az értelem formálta.” (311.) A definíciószerűen tömör megfogalmazást az „értelmiség” vonatkozásában feloldja, mondhatni „Némethlászlósi útja”: „A sorshordozó hivatásnak az a lényege, hogy az alkotás vállalásával lesz az emberből értelmiségi. Ezt a megállapítást ma is egyetemes érvényűnek tekintem, s vallom: az értelmiségi lét nem annyira az iskolázottságnak folyománya, mint inkább a

magatartásnak. (311.) „Hogy egy példát mondjak: az erdélyi magyar kultúra szerves részének tartom azt, ahogyan az én falus feleim, a muorkországiak a zöldségféléket termesztik, vagy amiképpen a Küküllő mentiek a szőlőt művelik. A kultúrát a civilizációtól szétválasztó szemléletet, amely egy időben a szellemtörténeti iskolának volt a sajátossága, nem tudom elfogadni. Én a kultúrát a civilizációtól elválaszthatatlannak tartom.” (*Újrakezdések*, Csikszereida 1996, 335-336.)

A *Muorkország* (*Kriterion* 1872), a nyáradmenti zöltségtermesztőkről szóló szociográfiai esszé (vagy inkább elégia?) szerzője ugyanúgy gondolkozik, mint a *Kapások* utópiáját emberöltővel azelőtt és ugyanolyan zord időkben felvázoló író: mindkettőjüknél szükségszerű és megfordíthatatlan a vonatkozás „értelem” és „értelmiség” között. S még az is mennyire „Némethlászói”, ahogyan a történész finomít: „Persze az idők folyamán az iskolázásnak egyre nagyobb szerepe lett az értelmiség formálásában, de sohasem kizárólagos.” (*Alkalmak és szavak*, 311.) Lásd: *Iskola Kakaskúton*.

Író és történész szellemi harmóniája azonban jellegzetes műfaji különbségekben nyilvánul meg és bontakozik ki. Páratlan, s nem csak honi viszonylatban, az a szakmai érzékenység, felkészültség, forrásfeltáró és értelmező leleményesség, történeti szintetizálókészség, ahogyan Benkő vizsgálja és ábrázolja az erdélyi iskolázás hosszú civilizációs folyamatának lépcsőit és fázisait; a tanítói pálya különféle társadalmi és nemzeti előfeltételekkel, gazdasági nehézségekkel, egyházi szűklátókörűségekkel és szűkkeblűségekkel gátolt önállósodásától az erdélyi Kollégiumok szervezeti, egyházi és diszciplináris differenciálódásán át a Kolozsvári Egyetem megalapításáig, kiteljesedéséig és hatalomváltásos tragédiáig. Benkő forráskezelő technikájának és szintetizáló készségének megfelelően itt is többnyire egyéni sorsokat szembesíthetünk hosszabb vagy rövidebb, helyi és általános társadalmi, gazdasági, politikai trendekkel; mindig az erdélyi történelem „hosszú szakaszú” menetébe ágyazottan. Ebben a tágas, az *Annales*-kör történéseinek a munkáira emlékeztető és később rájuk explicite hivatkozó perspektívában az erdélyi *longue durée* persze gyakran „*Menet a ködben*”; és épp ennek „Keményszigmondian” objektív és együttérző bemutatása vet Benkő historiográfiájára összetéveszthetetlen és felejthetetlen fényeket. Nehogy ezt valaki holmi „Festschrift”-es ömlengésnek értse félre: nem egyedi sajátosság ez. Ahogyan a „*Kriterion*-korszak” (megint egy benkői névadó lelemény) az egész akkori magyar irodalom csúcса volt, úgy az egész mai magyar történész-szakma legszebb művei erdélyi értelmiségiek munkái. S hogy ez máig így lehet, az egyebek közt Benkő Samu sorsformáló értelmességének köszönhető. A kelet-európai (hadd mellőzzük a többnyire ide is csak díszítő jelzőként odabiggyeszthető „közepet”) és balkáni rendszerkatasztrófák inkább, mintsem rendszerváltások szédületében és forgatagában az erdélyi értelmiségiek egy kis csapata egy minimális, bár még így sem könnyen végrehajtható tervet vázolt fel és valósított meg: újraélesztették, *újrakezdték* az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Az *újrakezdest* emeli ki munkájukban Benkő, mivelhogy személyes feladatvállalásukon és erőfeszítéseiken túl, illetve előtt elsősorban ez a sikerük titka. Az, hogy volt mit *újrakezdeni*, és az, hogy ezt ők felismerték és elismerték. Mikó Imre (szintén szimbólummá vált) könyvcímével szólva az *Akik előttünk jártak* távlatában gondolkozhattak és gondolkoztak.

1990-ben a *Hét* szerkesztősége interjút közölt Benkő Samuval *Mire vállalkozik a feléledő Erdélyi Múzeum-Egyesület* címmel. Legjobb ebből idézni: „– Az *újraindulás* kifejezést használta – így a riporter –, megkérdelem tehát, hogy hol tart a szervezés: az egyesületi élet felélesztése?

– Belekapaszkodom a kérdés két szavába. Ez a két szó: *újraindulás* és *felélesztés*. Magát a szervezeti életet kétségtelenül újra kell indítani, hiszen annak negyven ével ezelőtt drasztikusan véget vetettek, de az egyesületnek a szellemiségét csupán fel kell éleszteni, mert nem múlt ki, mert mélyen megbújva szűkös dolgozósobák falai között, elrejtözve egy-egy íróasztal cédulahalmazában, az egyszemélyes műhelyek magányában napjainkig tovább élt, átvészelt kimondatlanul nehéz éveket és nem mindennapi, olykor egyenesen csodálatra méltó teljesítményekre sarkallt sokakat. (...) Művek, mi több: életművek bizonyosságai annak, hogy azok a kutatók, akik az akadémiai kezelésbe vett múzeumi levéltárban, egészen 1960-ig, még naponta találkozhattak Kelemen Lajossal, a példaemberrel, a tudományosságának abba a pásmájába állottak be, amelynek első munkásai a XIX. század derekán múzeumalapítók voltak.

Ez tehát a szellemi folytonosság, amelyről nem szabad megfeledkeznünk. (...) No de hadd feleljek a kérdésnek arra a részére is, hogy hol tart az egyesületi élet újraindítására irányuló szervező munka...” (*Újrakezdések*, 328-329.)

Erről, valamint az EME első évtizedéről részletesen tudósít Benkő Samu; úgy is, mint az újjáéledt Egyesület Jakó Zsigmondot követő második elnöke. A szükségképpen tárgyyszerű beszámolóiban lüktet a folyton újratermelő gondok és bajok leküzdésének a keserve és az öröme, a szellemi otthonra találás bizakodása és öntudata. Az értelem teremtette remény. A munka értelmét pedig dokumentálják a lassan nálunk is egyre ismertebbé váló tudományos-szakmai kiadványok, monográfiák és emlékkönyvek, s ezekben mindig ott található a közéleti szervező munkát vállaló Benkő Samu része is. Az *újrakezdest* sikereinek és viszontagságainak a kifejtése azonban külön monográfiát igényelne; itt beérhetjük annyival, hogy Benkőnek ezt a tudománysszervező-egyesületszervező munkásságát is mindig a historiográfus inspirálja és informálja, a régi szép XVIII-XIX. századi értelemben használva a szót, amikor még nem szakadt el egymástól a történetírás és a történettudomány.

Az erdélyi művelődéstörténet 1700-tól 1949-ig, 1950-ig terjedő „hosszú szakasza” átveli a politikátörténet és társadalomtörténet csapdait és katasztrófáit, s ha ezek traumáitól és kártételeitől nem is menekülhetett, megővta folytonosságát, integritását, öntudatát, s ezzel az *újrakezde*ssek lehetőségét. Benkő történetírói munkásságának ez a „hosszú szakasz” a terepe. Kutatásaiban és tanulmányaiban a lényeg – ismételjük meg – az egyedi esetek figyelése és a valóságos folyamatokat feltáró részletes elemzések sorjázása, s ezek egybeszövése egy laza, de koherens erdélyi narratívába. Ahogyan például bemutatja, a jelennek is szóló tanulság igényével, az Erdélyi Gazdasági Egyesület aranykorát a két világháború közötti időkől, amikor Szász Pál szervező talentuma ki tudta használni azt a szűk, de reális mozgásteret, amit a kisebbségi kényszerpályára szorult magyarság a magántulajdon alapján és felvilágosult egyházi segítséggel kiküzdött magának. A maga szerényebb keretei között valósággal egy dán típusú mezőgazdasági civilizációs folyamat indulhatott így el, egy nagybirtokos vezetésű lomha korszak után és a nacionálkommunista diktatúra végzetes hatalomra kerülése előtt. Az Egyesület és az általa éltetett mezőgazdasági modernizációs folyamat felszámolásának tényszerű bemutatása pedig mintha azt illusztrálná, hogy sajnos az értelmetlenség is lehet sorsformáló. Mintha a civilizáció folyamataiban értelem viaskodna esztelenséggel, s a történelem hosszú szakaszaiban váltakozva hol ez, hol amaz kerülne fölüli? A Benkővel sok tekintetben rokon szellemű Le Roy Ladurie a francia parasztság történetét elbeszélő legújabb művében mintha effélel sejtetne, szükségképpen korlátozottnak tekintve a mezőgazdaság civilizációs potenciálját a hatalmi politika sokszor ésszerűségnek álcázott felelőtlenségeivel szemben.

Gyakorlatiasság és közéleti felelősség egymásra találásának a fontosságát hangsúlyozza Benkő Samu is Módos Péterrel való beszélgetésében, ismét Kemény Zsigmondot említve példaként. Egy következő interjúban pedig a mai Kolozsvárt ellenpéldaként: „a várost olyan telepítési politika silányította el, melynek nyomán az újonnan érkezettek a korábbi román polgári társadalomnak még a gondolati, érzelmi nyomait is gorombán felszámolták. Az új kolozsváriak nem csak a magyarokat nem szeretik, hanem a várost sem, a néhány még élő régi román polgárt sem. Otthontalanságukban gyűlölik azokat, akiknek otthonunk a város, függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszélnek. Anyagi, lelki, kulturális bizonytalanságuk felszámolásához hosszú időre, nemzedékváltásra lesz szükség. Kí

lehet ezt böjtölni?” (*Alkalmak*, 323.) Ha ki, akkor ahhoz olyan intézmények kellenek, mint az EME, mint aranykorában az EGE volt, s kell mindenképp az anyanyelvi oktatás teljes intézményrendszerének az újraélesztése, elemitől állami egyetemig. Ehhez azonban újra gyakorlatiasság és közéleti felelősség, azaz érdek és értelem egymásra találása szükségeltetik. „Többször elmondtam és leírtam – mondja Benkő Ablonczy Lászlónak adott interjújában –, csak akkor lesz Erdélyben állami magyar egyetem, ha a román nemzeti érdek kívánja meg annak felállítását és működése költségvetési garanciáját. Adódik-e ilyen helyzet? Példa van rá, hogy igen. 1945-ben Petru Groza volt az a jó román hazafi és kitűnő szimatú politikus, aki felismerte, jót tesz Romániának, ha a párizsi békekonferencia tárgyalóasztalára leteszi a Bolyai Tudományegyetemnek a királytól szentesített alapító okiratát.” (*Alkalmak*, 323-324.) Térségünkben ma az Európai Unió bővítésével újra adódhat, s tán tartósabban, hasonló helyzet: „Nyilvánvaló, hogy az egyesülés területi integrálódásokból fog összetevődni.” Ezt azon hiba lenne egyszerűen csak „tényként” tudomásul venni. Tudatosítani kell és realizálni határokon innen és túl, gyakorlatiasság és politikai felelősség egymásra találásában: „A magyarságnak akarva-akaratlanul, megegyezve-kiegyezve, egymás érdekeit szem előtt tartva kell élnie az északi és déli szlávokkal, a románokkal, az osztrákokkal, a svábokkal. Az érdekegyeztetés pedig mindig azt jelenti, hogy a saját jól felfogott érdekében én is lemondok valamiről. Meg kell alkudni, akár a vásárban a kupecék a borjúra vagy a malacra. Addig-addig ígéretnek, amíg egyszerűen létrejön az alku, akkor aztán egymás tenyerébe csapnak: áll az alku, megvan a vásár. Nos, ezt az alkut meg kell kötni. Szerencsére ezt a vásárt tudatunktól független tényezők is sürgetik: a modern technológia és termelés éppúgy, mint a modern piac és bankrendszer.” (*Ujrakezdések*, 341.)

Ismerős? Borbándi Gyula kezdi hasonlóképpen, „*Alkudni, nem megalkudni*” címszóval 1972-ben *Illyés-breviáriumát*: „Alkudni lehet becsületesen is: ha két ember addig latolgatja a kicserélendő portéka értékét, míg az egyezségben az igazság oly egyenesen nem áll, mint a mérleg-serpenyők közt a mérleg nyelve...”

Idő- és célszerű lenne hasonló „születésnap breviáriumot” szerkeszteni Benkő-idézetekből, ha lenne napjainkban hasonló igény, mint 1972-ben az *Illyés-breviáriumot* közlő *Új Látóhatár* szám iránt volt, itthon is.

Különben valami hasonlóra fut ki, akaratlanul, a jelen köszöntő is, hiszen szerzője Benkő Samu „gondolataiból és felismeréseiből elsősorban azokat gyűjtötte egybe, amelyek véleménye szerint” az itthon „magyarként való élés problémájával függenek össze.” Az idézet Borbándi bevezetőjéből származik, csupán az „idegenben”-t cseréltem fel „itthon”-ra. Ki tudja, kellett-e ez is? Hiszen az élet itthon, ebben a hideg polgárháborúra szakított országban is egyre idegenebb. A Benkő-idézetek mindenesetre folytathatók Borbándi bevezetőjének szellemében.

2 „A demokráciában különös jelentősége van a közéleti illemszabályoknak. Ezeket sajnos nem lehet egyik napról a másikra megtanulni, de elsajátításukhoz hozzá kell kezdeni. Tisztelettel és halkán kérдем (...) ebben a kolozsvári pici szobában: az lenne-e az oly régen áhított szabad vitatkozás atmoszférája, melyet nap nap után tapasztalunk a magyar közéletben? (...) Ne abból induljunk ki, hogy ki kit győz le – önmagunkban teremtsünk először rendet.” (Uo. 364.)

3 „Okosan és bölcsen kell mérlegelni azt, hogy ebben a térségben a politikai erők hogyan működnek. És ezeknek az elképzeléseknek és ismereteknek az alapján kell a magunk dolgait mérlegelni és irányítani. A történelem mindig alternatívákat kínál, nincs egy eleve elrendelt történelmi fejlődés.” (Uo. 353.)

4 „Tekintettel arra, hogy az új Európa feltehetően kizárja a XIX. századi típusú, XX. század elejére jellemző gondolkozást – tapasztalhattuk ugyanis, hogy ez Európa-szerte milyen konfliktusok forrása volt –, azt kell mondanunk, mindenképpen egy integrációs folyamat előtt állunk. Ez a folyamat nyilvánvalóan az adott történelmi realitásokat kell hogy figyelembe vegye.” (Uo. 339.)

5 „Nem hiszem, hogy egy ideológiailag megkonstruált transzszilvanizmusnak államépítő funkciója lehetne. De hogy ennek a maga történetiségében kialakult eszmerendszerek vannak felhasználható elemei és az erdélyi népéletben jelenlévő kategóriái, melyek egy humanista módon működő közösségi életben tovább építhetők, csiszolhatók, ez lehetséges.” (Uo. 244.)

6 „A toleranciára gondolok, vagy a kompromisszumra való készségre, amely *minden* társadalmi együttélés alapfeltétele.” (Uo. 359.)

7 „Mert nekünk a demokráciát elsősorban helyi vonatkozásaiban kell megteremtenuk. Ehhez pedig fel kell támasztanunk mindazokat az intézményes kereteket, ahol a demokráciát élték. A magyar demokrácia hagyományait fel kell fedeznünk!

Élték eleink a demokráciát faluközösségekben is. Tessék megnézni a székely falutörvényeket Imreh István kiadásában. Tessék megnézni a régi egyházközségeknek, a közösségeknek, a katolikus, református, unitárius egyházközségeknek, a presbitériumoknak az életét. Tessék megnézni azoknak az iskoláknak a törvényeit, ahol pontosan szabályozva voltak nemcsak a kötelességek, hanem a jogok is. A kisgyermekeknek, a bekerülő gyermekeknek a jogai a nagy diákokkal vagy éppen a tanárokkal szemben. Ezeknek a kis közösségeknek, ezeknek a kis autonómiáknak megvolt a maguk fontossága, szerepe.” (Uo. 352.)

8 „Hirtelen egy gyerekkori emlékem jut eszembe. Küküllőszéplakon nőtem föl. Vegyes lakosságú falu volt, református többséggel, de ugyanakkor erős görög katolikus közosséggel. Köztudomású, hogy az ortodox és a görög katolikus román egyházak a régi naptárt használgák, így aztán a román és a magyar húsvét nagyon sokszor nem esik egybe. A másik ünnepén azonban senki nem végzett olyan munkát, amellyel megbántotta volna az ünneplőt. Nem mentek például rakott szekérral végig a falun, a portájuk előtt ugyanúgy megseperték az utcát, mint saját húsvétjukon. Vagyis évszázadok alatt a népi együttélésnek olyan, mondhatnám: parasztian elegáns formája valósult meg, amely erkölcsileg kötelezett mindenkit arra, hogy adja meg a tiszteletet a más ajkú, illetve vallású falubélinek.” (Uo. 358.)

9 „A két világháború között a kisebbségi gondolkodásnak két változata volt. Az egyik nemzetállamban gondolkodott, és azt mondta, itt egy hatalmi helyzetből következő határmegállapítás történt, amit egy esetleges határrevízióval meg lehet változtatni, és egy más nemzetállam konstellációjában ugyanott folytatni, ahol abbamaradt.

Volt azonban egy másik elképzelés is. Ebben az utópiában nem a nemzeti konfliktusok voltak a meghatározói a fejlődésnek, hanem az osztálykonfliktusok. Eszerint, ha győz a proletáriátus, a nemzeti, a nemzetiségi kérdés alárendeltté válik (...)

Mind a két elmélet vagy gondolkodási variáns a múlté. Szükség van valami másra, amely mintegy biztosítja, hogy az emberek továbbra is itt, ezen a földön éljenek. Mert tudomásul kell venni, hogy nincs vége az exodusnak...” (Uo. 348)

10 „És itt az értelmiség feladata. Na nem azzal, hogy prédikál. A retorika nem segít. Ki kell dolgozni az említetteken kívül egy harmadik lehetőséget, amely túlmutat a hagyományos nemzeti állam keretein. Mert nyilvánvalóan soha nem lesz olyan Magyarország, amelynek a határain belül él majd minden magyar. És ugyanolyan naivitás olyan Romániáról ábrándozni, ahol csak románok élnek. Viszont el lehet képzelni egy olyan politikai szerződést, ahol a román és a magyar is egyformán jól érzi magát, nem veszélyeztetik egymás egzisztenciáját, sem gyermekeik jövőjét.” (Uo. 349.)

Ez lenne az a Veress Zoltán óhajtott remény, amiből tán fakadhat kollektív sorsformáló értelem? Remény „arra vonatkozóan, hogy az értelem formálhatja a sorsot, hogy nem cselekszünk hiábavalóan, ha – sem erőnk, sem hatalmunk nem lévén elég a sorsunk alakításához, megszabásához – értelmünkkel mégis igyekszünk rátalálni azokra az utakra-módokra, amelyekkel befolyásolhatjuk, formálhatjuk sorsunkat.” (*Alkalmak és szavak*, 307.)

Veress Zoltán interjúkérdése a nemzeti és nemzetnevelői sorskérdéseken és gondokon töprengő Benkőnek szól; köszöntőfélelben

illendő visszatérni a történetíróhoz:

11 „A kisebbségi lét segített felfedezni a székelyföldi katolicizmus sajátos értékeit. Márton Áron püspök egyházkerületi gyakorlatában, Tamási Áron szépprózájában új életre kelt az erdélyi népi katolicizmusnak az a különleges öröksége, amelyhez hasonlót csak Nagy Szent Teréz sallangmentes önéletrajzi művében, vagy a Garcia Lorca megörökítette spanyol világban találhatunk meg.” (Uo. 33.)

Az erdélyi kisebbségi lét saját értékeiről és Erdély történetének ezek kialakulását-megmaradását megelőző-megalapozó hosszú szakaszáról szólnak Benkő Samu immár több mint fél évszázada íródo tanulmányai és kötetei. Túl a szakma keretein, közösségi – s következésképpen egyéni – önismeretünknek és tájékozódásunknak nélkülözhetetlen eszközei. Ha nem félnék, hogy nagyképűnek látszhatok, azt a szót alkalmaznám rá legszívesebben, amivel Ilyés jellemezte Fülep Lajost: „Az Eligazító.”

Végel László

Naplójegyzetek, 2001

Szeptember

(*Posztoktóberi nacionalizmus*) Carla del Ponte, hágai főügyész Belgrádban járt, s természetesen a háborús bűnösök kiszolgáltatását követelte. Válaszként felerősödtek a patriotizmusról szóló eszmefuttatások. A „független lapokban” a „független értelmiségiek” egyre tömegesebben támadják azokat, akik a háborús bűnöket teszik szavá. Adódtak, persze, hogy adódtak háborús bűnök, ismerik el az új hatalomba besompolygó „független értelmiségiek”, „alkalomadtán visszavágtunk”, elvétele a kelletténél kegyetlenebbül, de azért nem kell eltúlozni ezeket az eseteket, s célszerűtlen sokat beszélni róluk. Mintha a szocialista pártvezéreket hallanám. A „független értelmiségiek” nagyköveti posztokra kerülnek, s lassan-lassan számárpadra ültetik azokat, akik kritikusan szólnak a nacionalizmusról. Valójában ebben nyilvánul meg a velejéig kétszínű és sunyi – Dragan Klaić szavaival élve – „posztoktóberi nacionalizmus”. A cél: mindent a szőnyeg alá seperni. S így lesz mindaddig, amíg az alapvető fogalmak a régié maradnak. A patriotizmusról szólván nem árt emlékeztetni Isaiiah Berlin definíciójára: „Az igazi patriotizmus nem más, mint a tiszta emberszeretet egyik következménye. Nem korlátozódik egy ország vagy egy nemzet szűk területére.” Nálunk homlokegyenest ellenkező értelmezésről van szó.

(*Boldog lombok*) Reggel kinyitom a szemem, első dolgom kitekinteni az ablakon. Kezdődik a lombhullás. A fák alatti lomblevelek még zöldek, ezek adták fel elsőnek a harcot. Figyelem a lombkorona remegését. Csak ő a vesztes, meg a le nem hullott falevelek. Lassan csak a vesztesek maradnak az ablakom előtt, a mozdulatlan fatörzs és a remegő ágak.

(*Közel egy éve már*) Nem olyan régen a Milosevic rendszer bírálata magától értetődő volt. Két táborra szakadt a társadalom, az egyik oldalon voltak a rezsimek, a másikon az ellenzékiek. Köztük a néma tömeg, amely először lelkesedett, aztán mély hallgatásba burkolódzott, de egy évtizeden keresztül a rendszerre voksolt. Morálisan egyszerű „vagy-vagy” helyzet állt elő. Manapság azonban sokkal bonyolultabb a képlet. A jelenlegi konfliktust nem lehet csupán a hatalomért küzdő két pártra vagy pártvezérré leegyszerűsíteni, annál is inkább, mert a kettő között túl nagy az átfedés. Nehéz megérteni a különbségeket, nehéz értelmezni a hasonlóságokat. Legkevesebb esélye annak van, aki a saját fejével akar gondolkodni. Akivel tegnap az ember egy sorban tüntetett, az most a másik oldalon bázis. Unos-untalan bekövetkezik, hogy aki tegnap a hatalom oldalán állt, megint beopta magát a hatalomba. A hatalom jól esik az újaknak is, a régieknek is. A tisztségviselő még mindig nem a köz szolgája, hanem pártjának katonája. A tegnapi ellenzékiek közül sokan szívesebben paroláznak a tegnapi hatalomtartókkal, mint a tegnapi ellenzékivel, akinek kritikus gondolatai vannak. A kétszínű Paradicsomába taszítottak bennünket. Továbbra is mindenki ígér valamit, természetesen nem ugyanazt, amit a választások előtt, de ez nem számít, hiszen a licitálás fontos, nem az elszámolás. A res publika Érosa kevés embert kinez. Nem száz nap múlt el, hanem közel egy év. És mindaddig nem akadt egy vezető – sok van belőlük, – aki elszámolt volna tegnapi ígéreteivel.

(*Az uralkodó eszmék*) Nagyszabású tanulmányban tisztázza Schöpflin György a Balkán-fogalmat. Szerinte Misha Glenny igen meggyőzően bebizonyította, hogy Délkelet-Európában a 19. század végén a modernitást hadi felszerelésekben és a társadalom militarizációjának fokában mérték. A Felemás Modernizátor természetesen az állam volt, hiszen kizárólag az állam volt képes ilyesfajta modernizációt megvalósítani. A társadalom kimaradt ebből a folyamatból, ezért úgy vélte, hogy a modernizációt felülről októrlják rá, minekutána a modernizációt nemzetidegennek, hagyományellenesnek tartotta. S erre rimel Schöpflin megállapítása. A kommunizmus „ezzel párhuzamos tapasztalat volt – írja –, jóllehet a helyi elitiek inkább erőszakkal vezették be, a régió feletti ellenőrzést gyakorló nagyhatalommal titokban együttműködve.” A kommunizmus tehát szervesen épült a hagyományra, jobban tisztelte a hagyományok velejét, mint ahogy azt a mai hagyományápolók gondolják. Több mint tíz éve az egypártrendszeri törmelékek mindinkább bizonyítják, hogy a hagyomány továbbra is zabálja a modernizációt. Újra kiderül, hogy a politikai hatalmat sokkal könnyebb megváltoztatni, mint az uralkodó eszméket. Szerbiában változott a politika módszere, változtak a politikusok, de az uralkodó eszmék alig-alig. Nagyobb gond lesz velük, mint a gazdasággal.

(*Az elnémitott társadalom*) Megnyertük a választásokat és ezzel mindent eldől. Aki elégedetlen, az vessen magára. Aki hatalmon van, azt tesz, amit akar. A pártok kiérdemelték a választók bizalmát, a társadalom nemuljon el. A közélet arra való, hogy mindenre rábólintson. Ezeket a vezényszavakat olvastam a kormányváltás után hónapokon át a rezsimpárti újságokban, természetesen rezsimpárti újságírók tollából. Valahogy így értelmezik nálunk a demokráciát. Vannak azonban, akik szubtilisebben gondolkodnak, mint ahogy az egyik rangos elméletíró tollából olvastam: „Ahol az uralmi elit – különösebb következmények és hatalmi kockázat nélkül – elveheti az államot a társadalomtól, ott a demokratikus hatalomgyakorlás eszközeit alkalmazhatja liberális módon („puhán”), paternalista-autoriter módon („keményen” vagy „félkeményen”) és despotikusan is. A parlamentarizmussal agyonverheti a parlamentet, a pártrendszerrel a pártokat, a sajtószabadsággal a szabad sajtót. Az állam a szabadságot is használhatja bilincsként, az egyenlőséggel is ütlegethet, és a testvériséggel is egymás ellen uszíthatja polgárait. Ebben csak a társadalom akadályozhatja meg, ha megvan benne az önszerveződés és önkormányzás képessége, igénye és akarata.”

(*A csodáról*) Az este rövid áramszünet volt, az erkélyen állva bámultam a sötétségbe burkolódzó várost. A Fruska gora felől szellő lengedezett, az őszi édeskés illatát hozta. Az áramszünet a télemlékeztetett, a gyertyákra, a hideg szobákra, s néhány meghitt beszélgetésre. Bizalmam főképpen azokban van, akik mindezt átéltek, mélységesen emberivé tették őket az embertelen tapasztalatok. Maradt néhány barát, ez a legnagyobb csoda, amit életem során átéltem.

(*Az erkölcsi tartásról*) Az áldozatról az beszéljen, aki feláldozta magát, ne pedig az, aki másokon kéri számon. Mert könnyű áldozatra rábeszélni az embereket, s aztán továbbállni. Ez akkor is érvényes, amikor a nemzeti identitásról beszélünk.

(*Őrsékváltás*) Hatvannyolcban úgy láttam, hogy a volt kommunista vezetők gyerekei láznak az apák ellen. Volt ebben valami rokonszenves, mint minden lázadásban. Ma másféle tünetet észlelek. A volt kommunista vezetők gyerekei, avagy unokái lassacskán

átveszik a hatalmat, de egynehány régi tanítást, főleg a tekintélyelvűségre vonatkozót, jól megtanulták. Srdjan Bogosavljevic közvélemény-kutató munkásságának köszönve tudjuk, hogy rögtön október 5-e után kialakult az új tekintélyelvűség az új értékrend kárára. Sajnos, az irányított sajtó megint ennek szolgálatába lépett.

(Ihaj-tyuhaj) A belgrádi független újságírók egyesülete tiltakozik Kostunica és a Szerbiai Demokrata Párt méltánytalan minősítései ellen. A nyomásgyakorlás megengedhetetlen módszereiről van szó. Vajdaságban úgy látszik, ilyen esetekről szó sincs. Ezen a tájon csak született demokraták teremnek. A vajdasági magyar sajtómunkások között szintén csend honol, tudomásul veszem, hogy nyomásgyakorlásról szó sincs. Dicsekszenek is ezzel. Ebből szükségszerűen következik, hogy még a nagyobb demokratikus hagyományokkal rendelkező nyugati országok politikusai is a vajdasági magyar politikusokhoz járhatnak iskolába, hogy megtanulják, mi fán terem a sajtószabadság. Mert ott néha-néha elhangzik egy-egy panasz, de nálunk minden eszményi.

(Búcsú fiatal barátaimtól) Újra áttelepült Magyarországra néhány ismerős fiatalember. Búcsút veszek tőlük, szánakozva nézünk egymásra, még csak nem is panaszkodhatunk, hiszen létezik a kormányban elhelyezkedő pártunk, amelynek a frakcióvezetőjét Cedomir Jovanovicnak hívják. Akik a katonaság elől menekültek, azok sem nem térnek vissza. Alighanem igazuk van, hiszen kisebbségi világunk egyre inkább beszűkül. Eltávozott értelmiségi barátaimra gondolva hozzátennem: szellemileg és politikailag. A katonaság ugyanis már nem zargatja őket, de a szellemi szűklátókörűség, a politikai dölyf zaklatná. Miért térjenek vissza tehát? De azok sem térnek vissza, akik távolból tanácsokat osztogatnak, hogyan maradjunk a szülőföldön. Itt megállhatnánk egy pillanatra, hiszen legalább számukra ez erkölcsi kötelességük lenne. A magyar tagozatok továbbra is karcsúsodnak. Az asszimiláció felgyorsul, rövidesen lesz alkalmunk látni a következményét. Ezek után akad magyar politikus, aki a bársonyszékből elégedetten közli velünk: tudja, hogy mit tesz. Szédületes önbizalom! Móricz Zsigmond dzsentrí-hősei jutnak eszembe.

(Pajzán szemrevételezés) *Onagy Zoltán: Leevezni a Lókoson.* 120 napos antialkoholista napló. Élvezem a világ pajzán szemrevételezését. Aztán megdobban a szívem. Hajnóciról ír 1986-ban: „Talán addig velünk marad, amíg élnek néhányan, akik ismerték, fontosnak tartják.” Meglehet, hogy csak így illő írni a halálról: a barátok zsebtükrére gondolva. Azokra a barátokra gondolok, akik titokban előveszik zsebtükrüket, amelyben egy másodpercnyi időre megpillantanak bennünket, aztán ők is a saját halálukra, vagyis egy másik tükröre gondolnak.

(Valéry bátorsága) Csalások, lopások, visszaélések, túlkapások, megtévesztések, cselfogások, ravaszkodások, ármányok, álnokságok, fondorlatok, malverzációk, és természetesen a korrupció. Valéry pontosan tudta, miről van szó. „A hatalom visszaélés nélkül elveszti varázsát”, írta. Voltak tehát költők, akik ezt ki merték mondani.

(Mennybolt, vesszővel és bottal) Szeptember 11-én kettő körül hazakeveredem, az orvosnál voltam, ágynak estem, mert nagy fájdalmak kínoztak. Úgy éreztem, még arra sincs erőm, hogy újságot olvassak. Furcsa módon, ez még vigasztalt is, legalább egy kicsit kiszellőztetem a fejem. Kezdek megcsömörölni a közélettől, a napi jegyzetelés az utolsó menedékhelyem. A telefonál a munkahelyéről, kapcsoljam be a tévét. Felbolydult világot látok a képernyőn. Pontosán 14 óra 56 perckor egy repülőgép közvetlenül becsapódott a New York-i WTC iker-felhőkarcoló egyik toronyépületébe, tátongó üreget hagyva az épület elülső részén. Az események szédületes tempóban követik egymást. 15 óra 14 perckor a WTC másik toronyépületébe becsapódott a második repülőgép. A második becsapódást a CNN hírtelevízió élő egyenes adásban közvetítette. Húsz perc az egész. Csak ennyi idő kellett, hogy szertefoszoljanak a millenniumi álmok. 15 óra 50 perckor már kiürítik a Fehér Ház épületét, evakuálják a Pentagon személyzetét is. 16 óra 05 perc – összeomlik a WTC iker-felhőkarcoló déli tornya, hatalmas porfelhőt terítve a városrésze. 16 óra 28 perc – kártyavárként dől össze a WTC másik tornya is. Több tonna törmelék borítja a környék utcáit. Manhattan déli része felett hatalmas porfelhő. 16 óra 38 perc – a washingtoni külügyminisztériumnál pokolgéppel teli autó robban. Amerikában készültséget rendelnek el. „Megmutatjuk a világnak, hogy megfelelünk a próbatételnek”, nyilatkozik Bush. Készültségbe helyezték az orosz biztonsági alakulatokat is, az Amerikába induló járatokat világszerte törölték. Éjszaka Holbrooke nyilatkozott a CNN-nek. Azt mondta, hogy bármely nemzet, állam, amely rejtegeti, támogatja a tragédiáért felelős terroristákat, teljes mértékben felelős az esetért, és viselni fogja a következményeket. Riadókészültségbe helyezték az USA Európában állomásozó haderejét. Northfolkról, az Egyesült Államok legjelentősebb haditengerészeti bázisáról útnak indult az USA keleti partjai felé 5 hadihajó és 2 repülőgép-anyahajó, hogy biztosítsák New York védelmét. Senki sem tudja a halottak számát. Csak azt ismételtetik, hogy összesen 266 ember tartózkodott a 4 eltérített utasszállító repülőgépen, melyek lezuhantak a terrortámadás során. 2 gép az American Airlines, 2 a United Airlines kötelékébe tartozott. Dick Cheney alelnököt és a First Lady-t, Barbara Bush-t titkos, „biztonságos” helyre szállították. Kiürítették a Washingtonban az Igazságügyi, a Külügyi, a Pénzügy- és a Védelmi Minisztériumot, valamint a CIA székházát. A New York-i bankokból elfogyott a készpénz. Legalább szerda délig szünetelni fog az USA felett a légi forgalom. Bush éjjel után sajtókonferenciát tart. „Nem fogunk különbséget tenni a támadás elkövetői és azok között, akik bújatják őket”, mondta. A 23-ik zsoltárból idézett: „Még ha a halál árnyékának völgyében járok is, nem félek a gonosztól, mert te velem vagy; a te vessződ és botod, azok vigasztalnak engem.” Amerikában apokaliptikus hangulat uralkodik el, a bibliai bosszú jelképe, a vessző és a bot árnyéka a mennyboltra vetül. Ott marad örökké. Legalábbis az én életemben.

(A kések) Kiderült, hogy a géprablók késekkel támadtak a személyzetre. A Boston Herald közli, hogy az amerikai légügyi hatóság nem tiltja, hogy az amerikai gépekre az utasok késeket vigyenek fel. Az egyetlen kikötés, hogy a kés pengéje nem lehet hosszabb négy hüvelyknél, azaz tíz centinél. Az újság informátora egyébként azt nyilatkozta, hogy a gépeltérítők először az utaskísérőket gyilkolták meg, és akkor vették át a gép irányítását, amikor a pilóta elhagyta a fülkét, hogy a személyzet segítségére siessen.

(Kopogtat a század) Valaki azt találta mondani, hogy igazából most kezdődött a XX. század. A világhálón olvasom Dessewffy Tibor gyorsjegyzetét. „Iszonyú és örült tett az, amelynek hatásai ma még nem beláthatók. Az biztos, hogy a védelmi kiadások megugranak, a csillagháborús védelmi rendszerek kifejlesztése felgyorsul, az interneten és más formában történő Echelon lehallgatási rendszereket tökéletesítik, alkalmazásukat felgyorsítják. Megkerülhetetlen, de elégtelen lépések ezek. A „perverz globalizáció” Új Terrorizmusának decentralizáltan, a hálózati elven működő, high-tech technológiát alkalmazó erői ellen ez sem fog működni. Ezek az erők ugyanis megtanulták a szabályokat és »lépést tartanak a fejlődéssel«, nem köveket dobálnak, hanem képesek koordináltan – ahogy a CNN szakértői mondják –, szofisztikált szervezethez hasonlóan összehangolt támadást indítani Amerika szimbolikus jelentőségű és kiemelten felügyelt épületei ellen.”

(Kudarok, 1.) A lányom e-mailjét olvasom, szemrehányóan írja, hogy bár folyton Amerikát szerettem volna látni, mégsem volt kellő

kitartás bennem, s lehet, hogy ezután már nem lesz alkalmam elutazni Amerikába. De ha lenne is, akkor ez már nem lesz az az Amerika, amelyről évtizedeken keresztül ábrándoztam. Vagy én sem leszek a régi, toldom meg a gondolatot. A legfájóbb, hogy mindannyian megváltozunk, vagyis arra kényszerülünk, hogy lemondjunk néhány régi eszményünkről.

(*Kudarcok, 2.*) Az apokrif iratokat olvasom, Hénoch könyvét. Utoljára az *Eckhard gyűrije* című regényem írásakor forgattam a kezemben, akkor a képzeletől, most azonban a valóságtól vezérelve. A legnagyobb írói kudarcomnak tartom, hogy néha a valóság utoléri a képzeletemet.

(*Újra Dosztojevszkij*) Éjszaka Dosztojevszkijel. Az *Ördögöket* másképpen olvastam a pártkommisszárok és megint másképpen a terroristák idején.

(*Sztornirozva*) A helyi önkormányzati törvényjavaslatot böngészve nem hiszek a szememnek. Mi történik körülöttem, kérdem magamtól. Kineveznek majd valamiféle kisebbségi meditációs tanácsot, amelynek még a tanácsadói szerepe is szerény. De erre csak azokban az önkormányzatokban kerül sor, amelyben legalább ötszázaléknyi kisebbség él, vagy pedig a különböző kisebbségi közösségek a lakosság tíz százalékát teszik ki. Csak ezeket ismerik el többnemzetiségű önkormányzatoknak. Csak a romákban reménykedhetünk! Következik majd az etno-matematika. Ha romákkal együtt kiteszünk 10 százalékot, akkor lesz némi esély. Ha nem, akkor Apatintól – Versecig tízezreket tesz ki az elveszett magyarok száma. Mindez a 91-es népszámlálás adatai alapján látható előre, viszont éppen 1991 után a vajdasági városok – főleg a nagyobbak – etnikai térképe annyira megváltozott, hogy a következő népszámlálás adatai lesújtóbbak lesznek. Újvidék például olyannyira felduzzadt, hogy megeshet, a magyarok nem teszik ki a lakosság 5 százalékát sem. Apatin sztornirozva, Versec sztornirozva (lehet, hogy), Újvidék sztornirozva, ami által de jure is megszűnik egy több száz éves hagyomány. Egész kistrégiók sztornirozva. Egy évtized múlva: Szabadka sztornirozva. S marad egy keskeny sáv a Tisza mentén. Ebben az évtizedben, egymás után pipázzuk ki majd a városokat, mint a pedáns könyvelők! A törvénytervezet szerzői között Kasza József és Korhecz Tamás nevére bukkanok, a szerb sajtóból pedig arról is értesülök, hogy a szakértői bizottság Kasza József elnökletével végezte munkáját. Szeretném hinni, hogy itt valami tévedésről, elírásról van szó.

(*A tanulékony Sátán*) A Klaus-Dieter Matschke német biztonsági szerint Oszama bin Laden azzal fenyegetett, hogy egy ellene irányuló amerikai támadás esetén 2000 harcosa szerte a világban parancsot kapna biológiai és vegyi fegyverek használatára. Mit szólna mindehhez Dosztojevszkij? A Sátán előbb ismerte fel, hogy globalizált világban élünk, mint az Isten.

(*Kálvin ostora*) Semmit sem tehetünk büntetlenül. Még jó és erényes cselekedeteket sem. Kálvinnak igaza volt. „Mint hogy mindnyájan bűnnel terheltek vagyunk, csak gyűlöletesek lehetünk az Isten előtt.” Ostorcsapásként hat a kálvini mondat, amely azonban éppen illetően emancipációra kényszeríthet bennünket.

(*Jutalom és büntetés*) Még semminek sincs vége. Lehet, hogy jutalomként azt kapjuk, amit büntetésként nem akartunk elfogadni. A közvetítők ugyanazok lesznek.

(*Hol a mottó?*) Többször is kijelentettem, hogy a kettős állampolgárság híve vagyok, s nyilvánosan síkra szálltam érte, még valahol 1992 táján, amikor Seselj vitte a szót. Ma is úgy tartom, hogy az egész régióban feszültségcsökkentő szerepe lenne, ez a többletjog korántsem csökkentené azokat a hátrányokat, amelyeket a kisebbségi polgár még a legmértányosabb jogrendszerben is elszenved. Ezért vártam kíváncsian, hogyan fogadják a vajdasági magyar pártelitiek Orbán Viktor felkérését, hogy ha a vajdasági magyarok igényt tartanak a kettős állampolgárságra, akkor legyenek szívesek nyilvánosan bejelenteni ezt. Orbánnak kétségtelenül igaza van: a kettős állampolgárság eszméjét nyilvánosan kell érvényesíteni, nem pedig sutyiban. Mert ha sutyiban intézzük ezt, akkor kétféle magyar kisebbségi polgár lesz: az egyiknek lesz két útlevéle, a másiknak nem. Az egyik szabadon utazhat, tanulhat, kereskedhet, a másik nem. A pártelitiek többnyire hallgattak, még csak le sem ültek, hogy legalább ebben a kérdésben közös álláspontra jussanak. Helyette egyik kisebbségi pártunk egész oldalas hirdetésben követte meg a másik kisebbségi pártvezért, aki a képviselőházban a kettős állampolgárság ellen nyilatkozott. Az utóbbi álláspontját nem osztom, de semmiképpen sem politikai hirdetéssel szállnék szembe vele, hanem úgy, hogy elfogadnám Orbán Viktor ajánlatát. Máskülönbben a hirdetés ezúttal is alkalmatlan műfajnak bizonyult, hiszen kimaradt az érvrendszeréhez illő mottó, amely így hangzik: „Személy szerint az a véleményem, hogy a nemzeti jogok mindenfajta kiszélesítéséről tárgyalni kell, és a megoldást is keresni kell abban az esetben, ha azok hátterében nem szeparatista törekvések állnak. A VMSZ nem abból a pozícióból tevékenykedik, mint annak idején az Ágoston András vezette VMDK, s a Kasza úr által a párbeszédben javasolt témákban nincs is a perszonális autonómia elismertetésére irányuló követelés, mint ahogy azt a VMDK Ágoston vezetésével kitartóan követelte.” Imígyen beszélt Nedeljko sipovac, a Szerbiai Szocialista Párt Vajdasági Tartományi Bizottsága elnöke. (*Magyar Szó*, 1998. február 1.)

(*Tíz év!*) Tíz évvel ezelőtt a belgrádi rendszerellenes írók fórumán azt találtam mondani, hogy csak a csoda segíthet rajtunk. Tíz év! Lassan-lassan csak abban a csodában reménykedem, amely a pokolba vezet.

(*Az elefántok és a fűszálak*) Valaki tapintatosan figyelmeztetett. A fűszálak meglakolnak, ha az elefántok egymással tusakodnak, de még rosszabb nekik, ha az elefántok szeretkeznek.

(*Se jobbra, se balra*) Éjszakai autóbusszal utazom Budapestről Újvidékre. Kellemetlen lábszag. Kopaszra nyírt fiatal emberek méltatlankodnak, Pesten senki sem tud szerbül, hogy útbaigazítsa őket. Csak a kínaiak tudnak szerbül, mégpedig a kínai piacon. De csak maradjanak ott, még akkor is, ha tudnak szerbül. A vámon sokáig álldogálunk, az utasok rossz előjelnek tartják ezt, féltik a csempészett holmit. Közben egy kormánykocsi suhan el, felismerem benne régi ismerősömet, a Kormány- és Párttanácsadót. A kocsi nem áll meg a vámon, a Kormánytanácsadó mozdulatlanul ül, fejét nem mozdítja se jobbra, se balra. A sofőr is mereven néz előre. Régi drámám, a *Sofőrök*, jut eszembe. Mit mondanak majd az új sofőrök? Miért nem illendő se jobbra, se balra pillantani, sem a sofőrnek, sem a Kormánytanácsadónak. A kocsi után bámulva az egyik kopaszra nyírt fiatalember elkeseredetten kiált fel: „Én meg rájuk szavaztam, ők meg ellenőrizetlenül csempésznek.” Mosolygok magamban. Mekkora téved! Ezek nem ezért utaznak, hanem azért, hogy ne nézzenek se jobbra, se balra.

(*Sortűz a globalizációra - Thomas Bernhard, a Heldenplatz szerzőjének emlékére*) Szerbiában letartóztattak három iráni állampolgárt, azzal a kimondatlan gyanúval, hogy valamiféle távoli és valójában meghatározatlan kapcsolatuk van a Nagy Terrorista

Hálózattal. Az irániak hiába bizonygatták, hogy azért lépték át a zöld határt, mert Olaszországon keresztül Németországba akartak szökni, ahol politikai menedéjre számítanak. A végső cél azonban Amerika, ahol ismerőseik, rokonaik élnek, vallották készségesen. A helyi nyomozószervek azonban kételkedéssel fogadták a vallomást.

A hír mélyen megdöbbenetette M. M.-et, a jelenleg Újvidéken élő egykori baranyai és boszniai martalócot. Ő is gyanakodva olvasta a hírt. Nem akart egy illúzióval szegényebb lenni. Talán csak nem lettek olyan beszariak egykori ellenségei, akikbe ezekben a napokban utolsó reményét fektette. Biztosan valamilyen hivatástudatból törtek be Európába, feltételezte. Talán éppen Oszama bin Laden emberei? Valószínűleg, ugyanazt fogalmazták meg magukban, amit ő az elmúlt évtizedben, amikor a szerbiai szabadcsapatok szenvedélyes tagjaként Jugoszlávia fennmaradásáért harcolt, azután pedig Koszovóban vette ki a részét az öldöklésből. Csak a felperzselt falvak lángjai mellett érzett némi melegséget. Ő már akkor tudta azt, amire a géprablók feltették az életüket. Boszniában és Koszovóban is látta a lángban élő falvakat, s maga sem tudná megszámlálni, hány muzulmán polgár életét oltotta ki. Nem érzet semmiféle lelkiismeret-furdalást, hiszen úgy vélte nagy és fontos eszméért harcol. Csak akkor vett erőt rajta a keserűség, amikor kiadták a parancsot a visszavonulásra. Ez történt Horvátországban, Boszniában és Koszovóban is. Élete legnagyobb megalázásának tartotta mindezt, fegyverét katonaruhája mellé helyezte, csak akkor vette elő, amikor a hazája sportolói győztek valamelyik nemzetközi mérkőzésen. Ilyenkor kiált az erkélyre s elkeseredésében eszeveszetten lövöldözött, legalább ezzel kárpótolta magát. Elhibázott életéért, elhibázott háborújáért.

Lelkiismerete azonban váratlanul feltámadt, megszánta a szegény irániakat, mert soha sem érzett akkora elégtételt, mint amikor leomlottak azok a nevezetes tornyok. Időnként büntudatféle kapta el, hiszen a muzulmánok helyette álltak bosszút. Nem csak ő vélekedett így, hanem az egész rokonsága, továbbá közeli és távolabbi ismerősei is. A tévé is sejtelmesen visszhangozta ezt az felfogást. Baráti társaságban méltatlankodott, mert a szerb politikusok nem vágták az igazságot az amerikaiak szemébe. Az elnök is csak halandzsászott, azt mondta, mi tudjuk, hogy mi a terrorizmus, minket is bombáztak, ugyebár, csak ezért vagyunk részvétellel az áldozatok iránt. M. M. bizonyos volt benne, hogy nem erről van szó. Nem az életről és nem a halálról, hanem ennél sokkal többről.

Elhatározta, hogy a maga módján tiltakozni fog az irániak bebörtönzése ellen. Sajnálta, hogy nincs akkora szabadság, mint régen, amikor még nem a dollár volt az úr Szerbiában. Akkor többet tehetne a bebörtönzöttek érdekében. Felöltötte katonaruháját, elővette gépfegyverét, letörölte róla a port és kiment az erkélyre. Késő éjszaka volt, a város aludni készült. Szemügyre vette a magas toronyházakat, nem voltak olyan nagyok, mint a New York-iak, de ugyanolyan ellenségeseknek tűntek. Nemsokára ez is az övék lesz, ha nem vesszük fel velük a harcot, gondolta magában. Le kell mosni a szegényt, a nemzeti gyalázatot! Felemelte a gépfegyverét és megcélozta az égboltot, amely abban a pillanatban, akárcsak az egész világ, egy hatalmas szörnyetegre hasonlított.

Az első sortűz után a környékbeli lakók közül többen kirohantak az erkélyre, revolverből lövöldöztek, petárdákat pukkantgattak, s egymást túliabálva tapsoltak. „Győztünk, győztünk”, kiabálták kórusban. M. M. megszegyenülten helyezte lábához a gépfegyvert. Visszasompolygott a szobába és ezt motyogta maga elé: „Mindannyian Alah kezében vagyunk!”

(*A sziget és a tenger*) Baljós jelek. Valami történik a világban, ami elől nem lehet sehová menekülni. Börtönünknek nincs határa. Azzal kezdődött, hogy előntötte a szigeteket a tenger. Sokan azt mondják, milyen szépek voltak a magasba csapkodó hullámok. Lehet, hogy ilyen volt, de nincs többé sziget.

(*A szerénységről*) Két kiváló közéleti személyiség egymással versengve kérkedik a szerénységgel. Igen, egyik szerényebb, mint a másik. Majdnem egymás torkának esnek avégett, hogy kié legyen a pálma. Nem, döntöm el magamban, soha sem leszek szerény. Ez némileg korrektebb. De csak némileg, mert ezzel is vissza lehet élni, mint annyi más nemes erénnyel, amelyek könnyen elsatnyulnak, ha könyöklő szónokok veszik a szájukra.

(*Nem lehet*) Ezek szerint te már soha sem utazol New Yorkba, kérdezi az egyik barátom, aki tudja, hogy több évtizede szövögetem ezt a tervem. Egy régi, 1994-ben elkezdett, mindmáig befejezetlen írást veszem elő, Weston-Super-Mare-t. „Állok az óceán partján és szeretnék napokon, heteken keresztül mozdulatlan maradni, szeretném, ha a testem láthatatlanná válna, hogy senki és semmi se zavarjon a szemlélődésben, hogy legalább félig-meddig azonosulni tudjak szemlélődésem tárgyával, amely ott rejtjezkedik messze az ég és a föld között. Erről a pontról, a Weston-Super-Mare egyik kösziklájáról Amerika pontosan olyan, miként elképzeltem, ilyen marad véglegesen az emlékezetemben: tovatűnt pont az ég és a föld között.” Most a pont kisebb, a távolság nagyobb, a befejezetlen kéziratok száma pedig szaporodik. Mert lassan-lassan egy gondolatot sem lehet befejezni. Lezárni. Átgondolni!

(*New York*) Újraolvasom Jean Baudrillard *Amerika* című könyvét. „Ez a világ – írja New Yorkról – teljesen át van itatva gazdagsággal, hatalommal, szenilitással, közömbösséggel, puritanizmussal, mentálhigiéniával, nyomorral, pazarlással, technológiai göggel és haszontalan erőszakkal, de – mit van mit tenni – levegőjében mégis frissességét érzem. Talán azért, mert az egész világ egyfolytában róla álmodik, miközben ő uralkodik rajta és kihasználja”.

(*Megbosszulni a világot*) A kirgizek átengedték a légterüket. A bolgárok is. Szinte lehetetlen felsorolni minden államot. Természetesen a magyar parlament is átengedi a légteret. A Magyar Gallup Intézet szerint a magyar lakosság több mint 70 százaléka fél attól, hogy Magyarország háborúba sodródik. A világ és az emberiség teljesen kiszolgáltatott, gondolja a polgárok óriási többsége. New York-ban az emberek tömegesen vásárolják a gázálcot, 100 dollárt adnak érte. A Világegészségügyi Szervezet szerint fel kell készülni a vegyi és a biológiai támadásokra. A tálibok bosszúval fenyegetik a világot. Egy arab televízió Bin Laden felhívását sugározza: „Közlöm veletek szeretett testvéreim, hogy rendíthetetlenül haladunk a szent háború ösvényén a hősi és hűség afgán néppel, Mohammed Omar Molla vezetése alatt.” Aztán azt hallom: bioterrorizmus.

(*Hangulatjelentés*) „Mintha a Ferenciek terének aluljárójában dohányt áruoló arab is zavartabb lenne a napokban”, írja Budapesten Szerbhorvát György egy netújságban. Lehet, hogy ez árulkodik legjobban Budapest hangulatáról. Csak néhány zavartabb tekintet jelenik meg lelki szemeim előtt.

(*Közömbös kormánytagok*) Nehezen tudok állást foglalni, óvakodva olvasom az Amerika ellenes vélekedéseket. Régi világnézeti diskurzusok elevenednek fel, holott ez az esemény túlmutat minden világnézeten. A transzideológia holtpontjára kerültünk, de – kérdezem némi aggodalommal – vajon nem ez volt-e az esztétikai ember vágya, amely különösképpen a hetvenes években erősödött fel. Az összes kékharisnya ideológiamentes világról álmodozott. Beteljesedett az álom, az új történet elkezdődött. Szerbiában viszont mindez csupáncsak a közelmúlt igazolására biztosított ürügyet. Az állami televízió megszólaltatja Miroslav Jekić történészt, aki kisebb könyvtárat írt az „iszlám fundamentalizmusról”. A riporter nagy tisztelettel faggatja: együtt élhetnek-e a szerbek a muszlimokkal Koszovóban? Nem, válaszolja a történész, mivelhogy az iszlámba be van építve az intolerancia. Csak akkor élhetnek együtt, ha az

albánok lemondanak a vallásukról. A szövetségi állami televízió, a Yu-infó, dokumentumfilmet vetít a boszniai háborúról, annak bizonyosságát már ott is az iszlám fundamentalizmus ellen folyt a küzdelem, csak hogy Európa ezt nem kívánta felismerni. A szövetségi és a köztársasági kormánytagokat mindez nem zavarja. Őket nem háborítja fel, hogy a közszolgálati televízióban saját állampolgáraikat is becsmériik.

(Hungtinton jóslata) Újraolvasom Hungtinton. Immár nem a felvilágosodás unokájának hűvös hitetlenkedő és némileg szkeptikus attitűdjével. „Ebben az új világban a helyi politika az etnikumok politikája, a világpolitika pedig a civilizációk politikája. A nagyhatalmak versengését a civilizációk küzdelme váltja fel”, írja Huntinton. Azt javasolja, hogy a Nyugat vonuljon ki a világból, törődjön kizárólag a saját dolgával „A Nyugat univerzalizmusa veszélyt jelent a világra...” hirdeti az amerikai szociológus. Vissza kell lépnie, máskülönben vereséget szenved.

(Másság és azonosság) Ales Debeljak szlovén költő és esszéíró írja egy helyütt, hogy a kilencvenes években hat hónapot töltött egyfolytában Budapesten. Leteszem az asztalra a könyvet, és arról fantáziálok, hogy milyen élményt jelent ez? Én csak hat hetet, s ma sem tudom elfelejteni, hogy mindenütt magyar beszédet hallottam. A reklámtáblák magyarul szóltak hozzám, a Patyolatban is magyarul sorolták fel a lepedőket, a törölközőket. Legfőképpen a nyelvi világ nyűgözött le. Debeljakot az ragadja meg, hogy milyen nagy léptekkel tér vissza a magyar kultúra az európai élet központjába. A magyar európaiságot szembeállítja a szlovén provincializmussal. A magyarok jól tudják, írja, hogy a nemzeti identitás csak az idegennel, a másfajttal és másfélével szembesülve virágozhat. Debeljak is ezt az utat járja, Amerikában tartózkodva ismerte fel saját szlovén identitását, egy másik világban tudta azt legmélyebben megragadni. A saját tapasztalatom is erre int, még a nyolcvanas évek közepén a mediterrán világban szembesültem a saját közép-európaiságommal. Az erről szóló esszé pár év múlva megjelent a budapesti *Vigiliában*, az újvidéki televízió egyik vezetője nyomban kezdeményezte eltávolításomat a munkahelyemről. Nem csak Közép-Európa miatt, hanem azért is, mert úgy mondom, egy ocsmány külföldi klerikális lappal kollaborálok. Az újvidéki városi pártvezetőség egzekútórának nagy kő esett le szívéből, amint megtudta, hogy az esszé előzőleg már megjelent egy belgrádi újságban. „Megúsztat”, mondta indignáltan. Voltaképpen akkor már Közép-Európa alatt rengett a föld és nem tudtuk mi lesz velünk. Az újvidéki televízió egykori vezetője immár budapesti keresztény és nemzeti szellemű lapoknak ír, a városi vezetőség egzekútora elvesztette hatalmát, lehetetlennel határos politikai változások következtek be, de valahol a mélyben, az emberi lelkekben tovább tart a bizonytalanság.

(Régi és új) Egyik barátom meséli, hogy látta összeseregleni a régi/új bácskai vezetőket. Az egyedüli új dolog, hogy október 5-e után új kocsikat kaptak. Miért ne, gondolom magamban. Új gazda ült az elnöki zsámolyba, illik tehát, hogy új kocsik száguldozzanak az utakon! Csak nem fognak a régi/új tisztségviselők belesüppedni a régi szocialista kocsikba, amit már csak azért sem vállalhatnak, mert a régi gazda Hágában mennydörög. Ebből viszont kiderül, hogy Bácskában a helyzet változatlan. Azt gondolom, akkor kezdődnek majd a változások, amikor a kocsik váltogatják a vezetőinket, s nem a vezetőink a kocsikat.

(Büntetés) Abban már biztos vagyok, hogy azok a szavak, amelyeket nem mondunk ki időben, előbb vagy utóbb bosszút állnak rajtunk. Csak az a baj, hogy következményét nem az egyes ember, hanem a közösség tapasztalja. Így kell ennek lennie, mert ha a közösségben nem él az akarat, hogy időben kimondassanak a legfontosabb szavak, akkor azokat nem is mondja ki senki. A közösség azzal bűnhődik, hogy a továbbiakban nem fogja meghallani az időben kimondott szavakat. Úgy látom, napjainkban a kimondatlan szavak korát éljük.

(Október) Holnap kezdődik az október. Éppen negyven évvel ezelőtt az egész októbert Dubrovnikban töltöttem, sétáltam a sztrandon és világfájdalmas emberekkel találkoztam. Ők tudták, hogy valami véget ért. Ma azonban a világfájdalom merő fényűzés lett. Csak dühös, haragos és bosszúálló embereket látok majd. Éppen úgy, mint télen, tavasszal és nyáron. Az évszakoknak nincs többé filozófiája.

Október

(Kofák és kofák) Fügét szeretnék venni. A piacokon soha még nem láttam ennyi virágot és gyümölcsöt, mint ezekben a napokban. Az árusok hangosan kínálják és dicsérik a portékájukat. Akárcsak az életben. Kacér, szép, baljós ősz-elő. Megállok az egyik pult közelében és tapintatlanul hallgatózom. Szeretném kifürkészni, hogy meggyőződésből dicsérik-e az árusok a portékájukat, vagy pedig cinkosan összekacsintanak, miután a vevő leszámolta a pénzt. Kérkednek-e azzal, hogy rászédtek a kuncsaftot? Nem, egyetlenegyszer sem hallok ilyen hangot. Ezek a kofák csak a munkájukat végzik, nem úgy, mint azok a kofák, akik a tévé képernyőjén vagy az újságokban dicsérik politikai portékájukat. Mármint a pártjukat.

(A tisztánlátásról) A tisztánlátás a magány utolsó esélye. Most már jobban értem a klasszikus regényirodalom nagy magányos hőseit. Akkor még szabad volt tisztán látni. Ma a tömegember üli a tort, a tisztánlátást jobbik esetben különcöknek nevezik ki.

(A Zöld utca és Ausztrália) Ausztráliai levelet hozott a posta. Hitetlenkedve forgatom a kezemben, nincs erőm kibontani. Ausztrália! Létezik-e még? Szüleim vagy Ausztráliába, vagy pedig Kanadába kívántak kivándorolni, de nem hagyták el soha a szenttamási Zöld utcát. Mi lett belőlem az ő álmaikhoz és terveikhez, és mi lett belőlem az ő kitartásukhoz viszonyítva?

(A jóságos nacionalizmus évfordulója) Kínos zavarodottsággal emlékezett meg a szerbiai társadalom október 5-ről, a „demokratikus forradalom” évfordulójáról. Valójában mi is történt, merre fordult a világ? Úgy tűnik, nemcsak az elmúlt évtizeddel, hanem az elmúlt évekkel sem kíván szembenézni a társadalom, holott éppen ennek az esztendőnek a természetrajza tárja fel igazából, hogy miért volt oly tartós a népszavazásos diktatúra. Hogy népszavazásos volt, mi sem bizonyítja, hogy bár megváltoztak a politikai eszközök, részben változott a politikai elit is, de az alapvető eszmék alig változtak. Ezt bizonyítja a Nemzetközi Válságcsoporthoz néven ismert tekintélyes nemzetközi testület minap közzétett tanulmánya a szerbiai eseményekről, amelyben megállapítást nyert, hogy Kostunica konzervatív nacionalizmusa a változás legfőbb kerékkötője, mivelhogy meg akarja őrizni Milosevic hagyatékának számos elemét. Nem került sor a katonaság polgári ellenőrzésére, a boszniai Szerb Köztársaság hadseregének támogatása pedig továbbra is folyik, írja a tanulmány. Természetesen, a mi adónkból. Azt sem rejti véka alá, hogy Kostunica pártja annak idején élvezte Milosevic bizalmát, mert mélységesen kapcsolódott a Nagy Szerbia ideológiájához. Egészen más kép az, mint amit a magyar kisebbségi politikusok egy része hirdetett a budapesti sajtóban, nem győzte dicsérni Kostunica „jóságos nacionalizmusát”. Mindezzel

kapcsolatban Losoncival, Bányáival együtt hiába próbáltam némi szkepszisre inteni a befolyásos magyar pártértelmiséget, igyekezetünk teljes kudarcba fulladt. Maradt tehát a magányos naplórás, ez marad ma is hátra, amikor a válságcsoport igazát immár kevesebben vonják kétségbe.

(*A Kelet franciái*) Az újvidéki Miletic szobor előtt felidézem magamban Svetozar Miletic 1868-ban írt tanulmányát a magyarokról és a szerbekről. A magyarokat Kelet angoljainak nevezte, mert az alkotmányt tartják a legfőbb értéknek. Az alkotmányosság a vérükben van, írta. A szerbek viszont a Kelet franciái, mert a nemzetet tartják a legfőbb értéknek, ezért hajlandók még az alkotmányos szabadságot is feláldozni, ha a diktátor sikerrel oltalmazza őket a külső ellenségtől.

(*Kisebbségi autonómia*) Bizonyára Belgrádban heves ellenkezést vált ki majd a tény, hogy megalakult a dél-szerbiai albánok nemzeti tanácsa, merthogy a kisebbségi autonómiát nem segíti elő a szerb kormány úgynevezett „rendezési terve”. A kiszivárgó hírek szerint az alakuló ülés az albán pártok közötti heves vitákkal folytatódott, de a vajdasági magyar olvasók bizonyára meglepetéssel veszik tudomásul, hogy az albán pártok ennek ellenére közös erővel hozták létre ezt az intézményt, vagyis Riza Halimi és Zeqhiri Fazliu egyetértésre jutottak. Nem arról vitakoztak, hogy ki a legnagyobb és kit illet meg a legtöbb hatalom, hanem a szerbiai albánok jogait helyezték előtérbe, s ennek következtében igen élesen bírálták a szerbiai kormányt is. „Ahelyett, hogy a politikai párbeszéd népszerűsítésén dolgozna, mint a dél-szerbiai állapotok stabilizálásának második szakaszán, a kormány most minden mással foglalkozik, csak a párbeszédrel nem”, állapították meg.

(*A magyar szó és a végzetes óra*) Egy fiatal orvossal beszélgettem. Végre valaki, aki nem búcsúzni készül. Marad, mondja elszántan. Nem kívánom ecsetelni mindazokat a nehézségeket, amelyeken átesett. Közös élmények ezek, jól ismerjük mindannyian. Engem a magyar szó tartott itt, mondta a fiatal orvos, nem akartam cserbenhagyni, amikor a legnagyobb veszélyeknek volt kitéve. Talán egy órányit beszélgettem vele, egyszer mondta ki csupán, hogy magyar, amikor megindokolta, hogy miért maradt. Igen, a magyar szó miatt. Így beszél még sok ember körülöttem, ám csakis egyszer tesznek hűségesküt, mégpedig végzetes időpontban. Az esküjét értékteleníténi el, ha minduntalan szajkózná. A fiatal orvos szavainak nyomán jut eszembe, hogy talán számba kellene venni az elmúlt évtized alkotásait, értékeit. Itt és most. Lehet, hogy kiderülne, Milan Kunderának igaza volt, amikor a kultúra titkos felvirágzásáról írt. „Egy nép vagy egy civilizáció – írta – identitástudata a szellemi alkotások azon együttesében gyűlik össze és verődik vissza, amelyet általában ‘kultúrának’ hívnak. Ha ez az identitás halálos veszélybe kerül, a kulturális élet felerősödik, végletekig fokozódik és a kultúra egy olyan élő értéké válik, amely körül az egész nép tömörül.” Lehet, hogy nem is vagyunk tudatában a kultúra láthatatlan hatalmának. Annak a másik kultúrának, amely a vészjósló évtizedben született meg. Aminek távolról sincs vége.

(*A legalitásról*) Sokat beszélnek ma a legalitásról. Csak egy dologról ne feledkezzünk meg eközben, arról, amire Hannah Arendt tanított meg bennünket. „Hitler hatalomra jutása a többségi uralom elve szempontjából jogszerű volt.”

(*A hatalom ára*) Kezembe került a szövetségi kisebbségügyi minisztérium brosúrája, amelyet minden bizonytalansággal angol nyelven is terjeszteni fognak. El tudom képzelni, hogy a nemzetközi közvélemény nem győződik majd csodálkozni szerbiai kisebbségek ragyogó lehetőségein. A magyarok pedig egyenesen az élen vannak. A létszámcsökkenésüket is azzal magyarázza a brosúra, hogy bezzeg csökken a létszámuk, mert nemigen szaporodnak. Az intézmények azonban virulnak. A beolvadásról vagy az elvándorlásról szó sem esik benne. Ha mindez igaz, akkor miért a sok panasz? A kiadvány külön kiemeli, hogy a „kisebbségi paradicsomban” a szerb kormánynak magyar alelnöke van, és a tartományi szervezetben is nagy számban üldögélnek a kisebbségi vezetők. Ami igaz is. Ennek viszont már fele sem tréfa. A világ ezt a tényállást komolyan veszi, s a nemzetközi közvéleményt megnyugtatja, ha a kisebbségi politikusok benn vannak a kormányban. Úgy véli, ez esetben a rosszállásra, a panaszra sokkal kisebb jogunk van. Ezt tudomásul kell vennünk, akár csak azt is, hogy a hatalomnak bizony ára van.

(*Gyáva és bátor epigonok*) Igaza van Márainak. A költészet szüntelen készenléti állapot. A költőnek nincs ideje sütkéreznie az örökkévalóságban. Erre az önimádó gesztusra, teszem hozzá, csak a túlságosan vakmerő epigonok vállalkoznak. Akik idővel a gyáva epigonok nagy példaképei lesznek.

(*A törzsfőnökök irodalma*) Egy tiszakécskei tanárnő úgy találta, hogy végső ideje elismerni Szabolcska Mihályt. Könyvet írt róla, amely kécskeiek világtalálkozója jelent meg. A nagy eseményre megtisztították Szabolcska 1939-ben emelt szobrát, kigyomlázták a szülei sírját. Mindez rendben is lenne. A tanárnő igen tanulságosan indokolta meg Szabolcska rehabilitálását. „Pörköltet meg sült húst ettünk, és azon szomorkodtunk, milyen könnyen felejt a világ. Pedig Tiszakécskének Szabolcskán kívül nincs senkije, akire igazán büszke lehetne.” Ha egyszer ez a szempont érvényesül, akkor a helyi kiskirályok megteremtik a helyi irodalmárokat, akik méltó emléket állítanak nekik a helyi folyóiratokban és egzotikus könyveikben. Úgy látom, jó úton vagyunk.

(*Békebeli nemzedék*) Újra beindult a hadigépezet. Nem gondoltam volna, hogy az új nemzedékek a békebeli nemzedék tagjaként tartanak számon. Némi jogos szemrehányással, természetesen.

(*A valóságról*) Rovogatom a sorokat. Ismerem az ablakom alatti park cserjéinek életét, hallgatom a szél zúgását, izelgetem, édes-e a napfény vagy keserű. Muszáj írnom, hogy egy árva nap se múlt el anélkül, hogy papírra vessek legalább egyetlen mondatot. Ilyesformán menekülök a jelen elé. Hasztalan, mert az események úgyis beérnek. Kénytelen vagyok elismerni, hogy a valóság csak akkor ismerhető meg, ha menekülünk előle. Nincs többé idő bámulni a valóságot.

(*Összefüggések*) Szeretném felhívni a jóindulatú vajdasági autonomisták figyelmét arra, hogy Európának eme részén sokan megpróbálták kialakítani transznacionális identitást, de a kísérletek sorra kudarcba fulladtak, Jugoszláviában pedig véres háborúval végződtek. Az ellenpélda Svájc, de a szívós svájci patriotizmus csak azért maradt fenn, mert feltétel nélkül elismerte a nemzeti közösségek létét. A nemzeti közösségek pedig azért tudtak beilleszkedni a modern világba, mert feltétel nélkül elismerték a demokratikus értékeket. Nálunk a területi identitás elvét sokszor a nemzeti identitás ellenében, a nemzeti identitást pedig a demokratikus értékrend ellenpontjaként fogalmazták meg. Sajnos, legtöbbször a demokrácia szenved meg a kárát. Arról pedig semmiképpen se feledkezzünk meg, hogy hiteles demokratikus közélet nélkül a kisebbség asszimilációra ítéltetik. Csak a szabadon gondolkodó, szabadon vitatkozó személy képes áthidalni a minoritása hátrányait, a nyájszellem viszont traumatizálja, megbénítja a kisebbségi közösséget. Ezek az ellentétek őrik jelenleg a vajdasági magyar kisebbség tudatállapotát, sokkal inkább mint a

közelmúltban, amikor vagy-vagy helyzetben volt. Akkor csak bátorság kellett és dac, ma kultúra és szabadság kell.

(Bátorítás) A Duna felett nem látok a sirályokat, jegyzem meg. Bizonyára kitarítottak velünk, de nem láthatók, mert az idő öregszik, válaszolja a barátom. Megnyugtattam magam, mégis kitarítottak a sirályok.

(Fekete krónika) Márciusban Beocinban egy albánt polgárt összeverték és nemzeti alapon sértegettek. Aztán Sremska Mitrovican véresre vertek egy albánt és a fiát, miközben arra figyelmeztették, hogy azonnal hagyja el a várost. Szabadkán ugyancsak összeverték egy magyar iskolaigazgatót, ami kapcsolatban van az iskola nevének megváltoztatásával. Egy iskolát ugyanis Széchenyi Istvánról neveztek el. Becskerekén a Szerb Nationalisták Szövetségének tagjai megszenvedtélítették egy zsidó emlékművet. Kikindán a zsidókat fenyegették meg. „Legyilkolunk benneteket”, állt a névtelen levelekben. Backa Palankán romaverés volt. Zomborban a magyar- és a zsidóellenes falfrókák éktelenkedtek. Újvidéken újságírókat fenyegettek meg, majd vertek is. Majd újra magyarelles falfrókák Zomborban. A magyarverés lassan úri foglalkozás lesz. A magyar urak nem tesznek semmit, érthető, hiszen nem őket verik.

(Modernitás és identitás) Miért ne tanuljunk egyet-mást a törököktől? Az úgymond rossz emlékű török időkben négyszáz éven keresztül békésen éltek egymás mellett a katolikusok, a pravoszlávok és a zsidók. Addig, amíg élvezték az önkormányzati kereteket, a viletet. Aztán a modern ipar és kereskedelem összeroppantotta ezeket a kereteket, a világ összekuszálódott, s kezdetét vették az etnikai konfliktusok. Két egymással ellentétes erőt kellene tehát egyensúlyba hozni. A modernitást és az identitást.

(Megnyugvás) Csak még annyi időt adjál istenem, hogy egy kicsit élvezzem az életet, sóhajt fel egy nő, aki felnevelte három gyermekét és eltemette a férjét. Aztán sokak számára értelmetlenül cselekedett. Eladta tágas háromszobás lakását és vett egy kis garzont, a hintaszék volt az első bútordarab, amit az új lakásába szállított. Az ablak elé tette és sokáig bámulta a szemben levő emeletes házat, meg a mellette tátongó darabka eget. Lelke megnyugodott, hiszen ötvenéves küzdelem után találkozott az élettel.

(Végállomás) Nehezen talál hazára, akinek van lelkiismerete. A purgatórium lesz a hontalanság elkerülhetetlen végállomása. Jóllehet ott rendben is lenne minden. Egy szót odatesznek, majd elvesznek.

(A mi kis elefántcsonttoronyunk) Sokan észre sem vették, hogy milyen nagy viharok dúlnak a szellemi elefántcsonttorony környékén. Annak lakói viszont pusztán azt gondolták, hogy valahol a közelben koncerteznek, és a vihar közepette egy régi kedves dallamot dúdoltak. Ami bátorítóan hatott azokra, akik nem akartak tudni a viharról.

(Ihlet) Rémület vesz erőt rajtam, amint megszűnök álmodozni. Attól félek, hogy elalszom. De még ennél is rosszabb a hosszantartó álmatlanság, aminek következtében kínomban az igámmal táncolok.

(A nosztalgia divatja) Egy gondolat szüntelen felzaklat. „A világ összeomlott – írta Gombrowicz –, de a művészet kis világa érintetlen maradt. Most is ugyanazzal a nyomorult háború előtti Parnassussal találok szembe magam, csak a színe más.” Vajon mi mennyire tartjuk magunkat régi, becses előítéleteinkhez? A háború előtti Parnasszus díszéhez?

(Urak és kubikosok) Közel egy évtizede figyelem, miként szorul háttérbe egyszerű magyar kisebbségi polgár. Ha egy tisztségviselő, illetve pártfunkcionárius fenyegető levelet kap, akkor a „magyarság nevében” talpra áll az egész vezérkar. Az egyszerű polgár tényleges fenyegetettségéről azonban szó sem esik. Pedig az elmúlt időszakban nem a funkcionáriusok voltak a legnagyobb veszélyben, hiszen a hatalom bársonyszékei bizonyos fokig védelmezték őket, hanem az egyszerű magyar kisebbségi polgárok. Ebből kell kiindulni. Nem tartom méltányosnak, ha csak akkor háborodunk fel, ha valakit nem neveznek ki magas tisztségre, de szóltanok maradunk, ha valakit kidobnak az utcára. A magyarság nemcsak politikai vezetőkől áll, hanem földművesekből, tanítókból, kőművesekből, lakatosokból, pékekből, gyári munkásokból, napszámosokból, kubikosokból. Így vagyunk a kettős állampolgárságról folyó csetepatével is. Ne csupán egy ember védelmét helyezzük figyelmünk középpontjába, hanem a kettős állampolgárság intézményének elismertetését. Annál is inkább, mert a magyar kormányfő, ne mondjam, térdre állva kérte az itteni magyar pártokat, ha úgy mérik fel, hogy a vajdasági magyarság igényli a kettős állampolgárságot, akkor ezt jelentsék be. Ezt kell tenni. Remélem kormánypártunk követelésére a Szerbiai Demokratikus Ellenzék és a szövetségi külügyminisztérium mielőbb napirendre tűzi a kérdést, annál is inkább, mert részt vesznek benne kormánypártunk képviselői is. Azt csodálom, hogy eddig is hallgattak.

(Milosz vigasza) Ahogy felduzzad Újvidék lakossága, úgy csökkennek benne a változatosság és a másság esélyei. „Jó dolog kis országban születni – hangoztatta Czeszlav Milosz a svéd akadémián mondott beszédében –, ahol a természet emberi léptékű, ahol az évszázadok során különféle nyelvek és különféle vallások éltek együtt”. Lehet, hogy Európa eme részén a tarka és változatos országok nem kellemesek, de egy város lehet tarka és változatos és annak ellenére kellemes. Sokszor vigasztaltam magam efféle gondolatokkal. Talán Milosz is így volt saját mondatával.

(Európa Júdásai) Furcsa, hogy az európai értékrendre mindenki esküszik, de az első alkalommal megtagadja azt. Ez elsősorban vonatkozik a hatalmat gyakorló politikusokra, de megnyilvánul a szellemi élet majdnem minden területén. Napjainkban tehát főleg az európaiság cinikus szimulálásának vagyok tanúja. Európa Júdásai lettünk.

(Terroristák és szószegők) Kasza szerint Canak közönséges verbális terrorista. Pár hét múlva ugyanis úgyszólván visszaáll a tartományi autonómia. Akkor minek káromkodni? Tényleg! Ölünkbe pottyán az autonómia, aminek a megegyezés szerint már augusztus végén meg kellett volna valósulnia. Nem tudom pontosan felidézni, mit mondott Canak, mondta-e, hogy akik másképpen gondolkodnak, mint ő, azok menjenek az orvoshoz és gyógykezeltesék magukat. Vagy csak elkáromkodta magát azért, mert sokan nem tartják be adott szavukat. A köznép azt mondja az utóbbiakról, hogy hazugok, és nagyot káromkodik utána.

(Cosic és Kostunica) Latinka Perovic Újvidéken. Arról beszélgettünk, hogy milyen kísérteties szellemi rokonságot mutat Dobrica Cosic és Vojislav Kostunica kormánya. Egyik-másik esetben még a szereplők is ugyanazok.

(A szabadság első szellője) Szerbiában megtanultam, hogy a politikai szabadság barbárságba vezethet, ha nem az értelem szab neki irányt. Csakhogy a szabadság első szellője könnyen elszedíti az elméket. A legveszélyesebb éppen az első szellő. A berlini fal dűledezésének idején, a nyolcvanas évek végén, Újvidéken is, Belgrádban is a tömegek kiözönltek az utcára, egy része bizonyára

azzal a céllal, hogy nagyobb szabadságot küzdjenek ki. Aztán kiderült, nem volt erő a szabadságra. Julien Bendának megint igaza lett. Mihelyt a nemzeti érzés a népbe költözött, azon nyomban nemzeti göggé, nemzeti érzékenységgé változott.

(Bizánci árnyék) A közeljövőben bizánci stílusú templomot szentelnek fel a Telepen. Ahol Maurits Ferenc és Ladik Katalin lakott. Ahol valahol magyarul beszéltek egy kiskocsmában sörözés közben. Úgy hírlík, a köztársasági elnök is megjelenik a nagy vallási ünnepélyen. Nem kell tartani, ismételtetik a magyar kisebbségi kormánypárti politikusok, a köztársasági elnök jóindulatú nacionalista. Bizonyára ők jobban tudják, mint én, aki hiába keresi azt a kiskocsmát a bizánci árnyékban.

(Sisak és vallás) A Jugoszláv Katonáság bejelentette, hogy engedélyezni fogja a lelkészi hivatást a kaszárnnyákban. De, amint a katonai szóvivő közölte, kizárólag a pravoszláv lelkészek kapnak erre engedélyt és – közpénzt. Természetesen a felelős magyar politikusok, a különböző felelős kisebbségügyi minisztériumok és titkárságok nem emelik fel a szavukat a diszkriminatív javaslat ellen.

(Az irónia utolsó stádiuma) Egy évvel ezelőtt számos jel mutatta, hogy a vajdasági kultúrában új és fiatal nemzedék lép fel. Hova tűntek hirtelen? Most már inkább olyan megbízható fiatalokkal tűnnek fel, akik kötelességtudó interjúkat készítenek az uralkodó kisebbségi párt vezetőivel. Még az intonáció is a pártállami hangnemet idézi meg. Nincs „rázós kérdés”, nincs párbeszéd. Csak olyan kérdés terem, amit az illető politikus elegánsan megválaszol. Még álmában sem kívánhatna jobb kérdezőt. A fotó is mellékeltek, persze. Erről beszélgetek néhány magányos fiatal értelmiségivel, akik azonban keserűen figyelmeztetnek, ezek már nem fiatalok, hiszen negyvenfelé közelednek. Úgy van, igazatok van, ismerem el vonakodva, de akkor hol vannak a fiatalok. Bizony – hallom a választ –, a sok hivalkodásnak meg kell fizetni az árát; a mi Bácskánk annyi nemzeti hőst exportált, hogy a fiatalok egyszerűen elszárvárogtak. Nem látják többé értelmét a kirtartásnak. Magamban igazat adok nekik. Mi értelme az idejétmúlt humanista zúgolódnak? A kritikai gondolkodásnak? Túl sok illúzió omlott össze, őrizzük legalább az iróniát. Tegyük úgy, mintha nem élnénk ebben a világban. Ez az irónia utolsó stádiuma. Az előbbi stádiumok már banálisá váltak. Kompromittálódtak.

(A státusmagyar megérkezik) A Fudex éjszakai járata reggel hat előtt fut be Budapestre. A Népstadion metróállomás pénztáránál villamosjegyet váltok. Álmos, rosszkezdű várossal találkozom. Az egyik bódé előtt pálinkáért és lepényért állnak sorba az emberek. Az újságárus néni hangosan kiabálja: Nekem is hozzá egy pofányit, János. Egy férfi nekem szegezi a kérdést: Munkát keresel? Ne szalasz el a kitűnő alkalmat. Akaszd a hátadra Zöldalma Kiskocsmá hirdetését és flangálj a városközpontban. Az Astoriától a Dunáig. Végig a Kossuthon. Aztán a Vácin, ahol a gazdag nyugati turisták ténferegnek. Napi háromszáz forint! Bizonyára észrevette zavarodottságomat, mert hozzátette: Egy fillérral sem többet. Szénhordásra úgyis elég rogyant vagy, öregem!

(Pesti kirakatok) A pesti kirakatokban Hungtinton elhíresült könyvét látom. A civilizációk összezsapása és a világrend átalakulása. Új kiadásban!

(Bibó utca) Budapest új utcaneveket készül avatni. Egy ismerősöm beszámol arról, hogy Teleki Pál is utcát kap. Azért újságolja, hogy vigyem hírül a szerbeknek. Bizonyára örülni fognak. A vállamat vonogatom. És lesz-e Budapesten Bibó István utca, kérdelem csendesesen. Nem, nem tudok róla, mondja az ismerősöm. Azon tűnődöm ez után, hogy hova lett az egykori demokratikus magyar ellenzék. Ki erre ment, ki arra, én pedig egyedül ácsorgok az egyik pesti utcán.

(Válaszúton) Timothy Gordon Ash jól ismeri a keleti fürgeteget, éppen Közép-Európán mérte le, milyen károkat okoz. Most arra figyelmeztet, hogy Európa ezekben a válságos években ne rivalizáljon Amerikával. A Nyugat egésze került ostrom alá, írja az a történész, aki a sorsfordító órákban, a nyolcvanas évek végén, pontosan értelmezte, hogy mit jelent Európa egysége és érdeke. Valójában e baljós évtizedben dől majd el, hogy hol húzódnak meg Európa határai, hiszen ennek az évezrednek a lelegején minden európai nemzetnek alkalma adódik arra, hogy újra meghatározza önmagát.

(Mindent vagy semmit?) John le Carré, angol író emlékeztet arra, hogy nem régen még azt követelte, hogy Milosevic mellé ültessék Putyint is a vádlottak padjára a csecsen-földi háborús bűnök miatt. Most azonban – írja – valóságos szentnek fog látszani. Ezt a fordulatot nem tartja méltányosnak. Annál meglepőbb viszont, hogy a neves angol író Oszama bin Ladennal sokkal tapintatosabb. Azt jósolja, hogy tábora növekedni fog és legyőzhetőtlenné lesz. Mélységesen felháborít az ilyesfajta radikalizmus. Vagy győzzön a teljes igazság, vagy pedig jöjjön a híres nevezetes Oszama. Ugyanilyen hangokkal találkoztam a NATO bombázások idején is: vagy a tökéletes igazság, vagy pedig Milosevic. A tökéletes igazság fundamentalizmusa babonázza meg azokat az értelmiségieket, akikben nincs erő és bátorság a részigazságokért sikra szállni. Vagy pedig túlságosan alacsonyrendű feladatnak tartják ezt.

(Ninive?) A mai terroristák olyan hatalmat követelnek maguknak, amellyel eddig az emberek csak az Istent ruházták fel. Lásd; Ninive.

(Az önbecsülésről) Pécs. A közönség spontánul tapsolni kezd, amikor arról beszélek, hogy szakítani kell a hagyományos kisebbségi diskurzussal, amely az anyaországban áldozati tőkére akar szert tenni. Lassan-lassan az anyaországi polgárok némi kétellyel fogadják azt a diskurzust, amelyet főleg a kisebbségi politikusok honosítottak meg, s amely arról szól, hogy ők emberfeletti küzdelmet folytatnak, de ennek ellenére tehetetlenek a többségi túlerővel szemben. A példák azonban másra tanítanak. Ha a kisebbségi emberben megvan a kellő önbecsülés, akkor nem bírja megsemmisíteni semmiféle túlerő. Az önbecsülést azonban nem erősíti, ha folytonosan a végzetes vereségről beszélünk. Az önbecsülés lényeges eleme a személyes példa. S ebben nem járnak elől azok, akik hátat fordítottak a kisebbségi életnek, hogy Budapesten kamatoztassák a szenvedés-tőkét. Ennek függvényében értelmezhető Szilágyi Istvánnak, az egyik legjobb erdélyi regényírónak a polemikus mondata. Köszönöm, jól élek, mondta, nem akarom, hogy az eltávozottak Budapesten kamatoztassák szenvedésemet.

(Janicsárok) Igen, elsikkasztják a Vajdaság autonómiáját. És maradnak a janicsárok. Akik majd elrebegik, hogy bizony ők is az autonómia élharcosai, csak hogy óvatosak és megfontoltak. Csak olyan kosztot kaphatunk, amelyet a szakácsnő főz, még akkor is, ha fizetünk érte. Unalmas történet. A népet azok csapják be legsikeresebben, akik nem mondják azt, hogy nem, nem mondják azt, hogy igen, hanem éppen ellenkezőleg. Ezt a mondatot 1971-ben egy kommunista funkcionárius vágta a fejemhez, amikor azzal vádoltam a magyar kisebbségi politikai elitet, hogy az anyanyelvét is elfelejtette. A pártállami retorika, lám, túlélte a néhai kommunista funkcionáriusokat.

(Régi szép idők) Olvasom a különböző ünnepi kulturális rendezvények étrendjét. Beköszöntött az író-funkcionáriusok ideje.

Szabatosabban: diadalmasan visszatért a pártos esztétika és a pártos irodalom.

(*Csak mértékkel!*) Úgy látom, hogy a kormánypártunk kijelölte azt a csúcsszervet, amely ajánlásokat hoz a státusmagyarság elnyerésének ügyében. Még hozzá közvetlenül az Európa Tanács Joggal a Demokráciáért Bizottsága, vagyis a Velencei Bizottság salamoni ajánlása után. Az ajánlások nem fogadják el azt a román kifogást, hogy a magyar kormány jogszerű keretbe foglalhatja a kisebbségek támogatását. Megállapítja, hogy „az állam kibocsáthat idegen állampolgárokra vonatkozó jogi aktusokat”, de kifogásolja az ajánlószervezetek létrehozását a szomszédos országokban („Az állam nem ruházhat kvázi hivatalos feladatokat egy más államban bejegyzett nem kormányzati egyesületre.”). Az ajánlásokat a magyar és a román fél kitörő örömmel fogadta. A kedvezménytörvény létjogosultsága tehát nem vitatható, csak éppen az alkalmazás technikáját kell finomítani. Miközben az Európa Tanács szakbizottsága kifogásolja az ajánlószervek létrehozását, „eurokonform” kisebbségi politikusaink egymással marakodva létrehoztak egy szervezetet, amelynek összetétele az egyszerű magyar polgárt arra buzdítja, hogy beiratkozzon a kisebbségi kormányzópartba. Biztos, ami biztos. A Balkánon így van! Emléksznék azokra az időkre, amikor az egyszerű takarítónők is beiratkoztak a Szocialista Pártba, nem követte ugyan tőlük senki, de a biztonság kedvéért mégis megtették. A kisebbségi marakodás a Velencei Bizottság ajánlása után bohózatként zárult, a marakodók hoppon maradtak, de jó lenne engedni a hatalmi mohóságból, már csak azért is, hogy ne járassuk le a magyar kormány igyekezetét. Mert a Velencei Bizottság korrekciója ellenére ez a kormány érvényt szerzett politikai akaratának, hogy törvénnyel szabályozza a kisebbség-támogatást. Ezzel együtt pedig az európai szintéren egy alapelv fogalmazódott meg. Ez pedig eredménynek számít, még akkor is, ha a státustörvénynek nagyjából jellemezhető értéke van.

(*Teszt*) Megállok a Futaki úti piacon. Furdal a lelkiismeret, mert hetek óta nem jöttem ki ide. Továbbra is a szőlő a legdrágább gyümölcs, állapítom meg magamban. Ez a piac mindig kitétt magáért, még a legnehezebb időkben is, morfondírozom tovább. Aztán egy magányosan ácsorgó embert pillantok meg, aki rövid időközökben elkiabálja magát: „Ez fasizmus.” A hangja megbicsaklik és legyint egyet. Majd kezdi előlről. Senki rá sem pillant, a járókelők behúzzák a nyakukat és mennek tovább. Talán azt gondolják róla, hogy zavarodott kissé, viszont meg sem fordul a fejükben, hogy egy túlságosan józan ember tesztelte őket. Olyan korban élünk még mindig, amikor a józan ész és a hibbantás közötti különbség alig érzékelhető. Vesztünkre!

(*A lombátrak*) Alázatosan viselkedem a jelentéktelen témák előtt. Már egy hete figyelem a lombohullást, s egyre jobban becsülöm az állhatatos lombátrakat. Tudják ők is, amit tudni kell, akárcsak én. De azt nem tudják, hogy a jelentős témák úgyszólván csalárdnak és zsákutcába vezetnek.

(*Köszönet*) Márai Sándor egy eddig nem publikált írásában a belső és a külső emigrációban élő polgárok fegyverének nevezte a Szabad Európa Rádiót. Felkapom a fejem, apám jut eszembe. Az ötvenes években korán reggel vagy késő este fejével cinkoskodva intett a rádió felé, tehát felülhettem az asztalra, hogy megkeressem a Szabad Európa Rádiót. Az asztal feletti polcon álló furcsa alakú rádión nehéz volt megtalálni azt a hullámhosszat, amelyen a Szabad Európa sugározta műsorát. Az én ujjaim érzékenyebbek voltak, mint az ő érdes keze. Ha az egyik hullámhosszon nem sikerült, akkor gyorsan áttértem a másikra, volt vagy hat-hét, egyen mindig hallható volt a műsor. Mindezt halkán kellett keresnem, nehogy az ablak előtt meghallja valaki, hogy ellenséges rádiót hallgat a család. Abban az időben ugyanis az egyik magyar politikus, aki a kilencvenes években valamelyik kisebbségi pártunk vátesze lett, megróttá még azokat is, akik a magyar focicsapatnak szurkoltak, vagy a Kossuth Rádiót hallgatták. Ehhez képest a Szabad Európa Rádió volt maga a Sátán. Csend honolt a szobában, miközben a rádió suttogta a szavakat. Bámultuk a kutyaóra emlékeztető rádiót, 1945-ben egy német ember ajándékozta apámnak, éjszaka a kerteken keresztül hozta, aztán örökre eltűnt. Kölcsönadta, mondta az apám. Többször érdeklődtem a német ember felől, mert még tíz év múltán is attól tartottam, hogy egy napon elviszi a rádiót, mire az apám és az anyám összenéztek, és azt mondták, majd jön. Soha sem jött, ma már tudom, hogy a táborban ölték meg, csak nekem nem akartak megmondani. Valamelyik bácskai tömegsírban nyugszik. Ezekről a tömegsírokról nem szólt a Szabad Európa Rádió, mint ahogy nem szólt a magyar tömegsírokról sem. Nem voltunk érdekesek. De hallgattam tovább, még a nyolcvanas években is neki köszönve tudtam, hogy mi zajlik Magyarországon. Ma sem felejttem el, hogy a nyolcvanas évek elején éppen Illyés Gyula oktatott ki, hogy egy ormóttan orosz táskarádió fogható legjobban a Szabad Európa Rádió műsora. Aztán következtek a kilencvenes évek, eltávolítottak a munkahelyemről, de a Szabad Európának köszönve átvészelttem néhány inséges esztendő; Lángh Júlia felkérésére ugyanis minden szombaton jelentkeztem a balkáni jegyzeteimmel, a tiszteletdíjnak köszönve szerencsés túlélő lettem. Akkor már egyébként is német márkában számoltak a piacon a kofák. Aztán egyre jobban bekeményedett a milosevici rendszer, hiteles hírek csakis onnan érkeztek. A NATO bombázások idején onnan tudtam meg, hogy mi történik velünk. Ma, vagyis október után is, a Szabad Európa Rádió jelenti számomra a tárgyilagos hírforrást.

(*A közéletről*) Egy újságíró interjút készít velem. Becsukja a jegyzetfüzetét és távozik. Mondtam a magamét, de távozása után úgy éreztem magam, mint aki szegényebb lett néhány élménnyel.

(*Virginia Woolf*) Virginia Woolf naplója. Rosszabb lenne, ha nem nyerték volna meg a háborút, mondja neki Freud. Talán, ha nem győzünk, akkor nem lett volna Hitler sem, válaszolta az írónő. Az emberi sors iránti érzékenységéből kifolyólag ismerte fel, hogy mennyi bajt és szenvedést hozott Európára a versailles-i béke.

(*A legitimitásról és a kontinuitásról*) Igazából sokkal többet kellene tudnunk a Milosevic idején létrehozott a Cosic-kormányról, hogy áttekinthessük mai helyzetünket. Svetozar Stojanovic, Dobrica Cosic tanácsadója – jelenleg Vojislav Kostunica tanácsadója – az *Autoritás hatalom nélkül* című könyvében Cosic érdemeit méltatva egyértelműen leszögezi, hogy Dobrica Cosic támogatta Milosevicet a szerbiai alkotmány módosításakor, eme doktrínáját elnökösködése idején sem módosította, s természetesen kormánya sem kérdőjelezte meg. Emlékeztetnék arra, hogy ezzel az alkotmánymódosítással számolták fel a tartományok autonómiáját, röviddel utána pedig elkezdődött a véres balkáni háború.

(*A felejtésről*) Mégis küzdök a felejtés ellen. Ez a dolgom. Még akkor is, ha eközben úgy érzem magam, mint aki egy nagy, üres teremben didereg.

(*Egy szélsőséges*) A belgrádi írók lapja, a *Knjizevne novine* első oldalán közli Srdja Trifkovic írását, amelyben az iszlámot kiegyenlíti a fasizmussal és a kommunizmussal. Közben megrója Clintont és Busht, mert a terrorizmussal kapcsolatban csupán szélsőségekről beszél. Az iszlám önmaga a szélsőségesesség megtestesítője, állítja a szerző, aki a *Geopolitika* című újságban is kommentárt ír a témáról, természetesen ugyanebben a hangnemben.

(*A barátságokról*) Az igazi barátságok nem szűnnek meg. Csak egyszerűen emlékké lényegülnek át. Ezek az egyedüli emlékek, amelyeknek nincs semmi rendeltetésük az életben.

(*Korunk hőse*) Kisebbségi vezető volt, aztán feltalálta a kapitalizmust. Akkor is, most is olyan pedantériával dolgozott, mint egy vidéki adóellenőr. Turgenyevnek ennyi éppen elég lenne.

(*A bírálatról*) Sok időnek kell elmúlni, hogy kiderüljék, csak az volt értékes, ami érdemes volt a bírálatra. Időközben azonban annak is ki kell derülnie, hogy milyen silány volt az, aki tiltotta a bírálatot. Ezt egy barátom üzentte, aki vidéki magányába vonult vissza, mert semmi értékeset nem látott maga körül. Üzenetén sokat rágódom. Belátom, sokszor tévedtem azzal, hogy az értéktelent bíráltam. De hogyan tegyek különbséget, faggatom magam, a magánnyal szemben.

November

(*Az új évezred*) Egy fiatal hölgygel beszélgetek, lemondta a londoni útját, amelyről tíz éven keresztül álmódzott. Ösztöneire hallgat, mondja halálos komolyan. Bioterrorizmus. Antrax-lexikon. Nukleáris terrorizmus. Az új fogalmak a tudatunkba ivódnak, közben észre sem vesszük, hogy megváltozik az életünk. Lassan-lassan, majd óvatosan, kulcslukon keresztül szemléljük a világot, amelyben nem merünk élni. Vannak, akik új középkort emlegetnek. Túlzás, válaszolja az ellentábor, s megpróbál úgy élni, mintha nem történt volna semmi. Félek azonban, hogy nem lehet, még akkor sem, ha túlzásról van szó. Az új évezred egy gyászos szeptemberi napon kezdődött.

(*A demokrácia vasmarka*) Miközben felelős tisztségviselőink a szerbiai kisebbségek helyzetének javulásáról nyilatkoznak – egyesek már a legmagasabb európai normák érvényesítésével legyezgetik magukat. – Leszek Kolakowszki a poszt-szocialista országok természetrajzát elemezve nem áall figyelmeztetni, hogy az új eliték a totalitarizmus után a nacionalizmus csapdájába estek, ami a nemzeti kisebbségek ösztönszerű gyűlöletében mutatkozik meg. Nem véletlenszerű elhajlások ezek, állítja Kolakowski, hanem szükségszerűen következnek a nemzetfogalomból. A hatalomba bemasírozó kisebbségi politikusaink tézisével ellentétben – az általuk jóindulatú többségi nacionalizmusként említett jelenségről van szó – Kolakowski nem áallja megállapítani, hogy: „a demokrácia fenyegeti a nemzetet, a nemzet pedig a demokráciát”. A lengyel filozófus éberségre int, a nemzeti szenvedélyek maradjanak a „demokratikus intézmények vasmarkában”, mert egyébként olyan eszközökkel kell őket visszatartanunk, amelyeknek demokratikus legitimitációja kétséges. A demokrácia vasmarka, tűnődök el, és Thomas Mannra gondolok, aki keményebb, harciasabb demokráciát követelt a fasizmus idején.

(*A vadkapitalizmus virágoskertje*) Egy úvidéki társaságban. Tisma, Boarov, a *Vreme* gazdasági kommentátora, Zelimir Zilnik, filmrendező és még sokan mások. Arról folyik a vita, hogy melyik bank a megbízható. Most éppen csődbe jut néhány. Megússza-e a Karic-birodalom? Szóba kerülnek a nagy gazdasági maffiózók. Itt minden piszkos, a legpiszkosabb mégis a pénz. Búznak a vadkapitalista virágoskertek. Nagy kérdés, lehet-e ezen változtatni, hiszen az új nómenklatúra tagjai között is sokan élvezték Milosevic nagylelkű privilégiumait. Mert bizony nemcsak rettenthetetlen híveit korrumpálta, hanem kötelességtudó ellenfeleit is. Ezzel az összefonódással kapcsolatban a két háború közötti Szerbia vidéki szalonjai jutnak eszembe, amelyekről Branislav Nusic írt. Távozásomkor Aleksandar Tisma egy piaci szatyorból előveszi új könyvének dedikált példányát, az 1942-2001 között naplóját. Kezembe veszem a vaskos könyvet, megköszönöm. Tisma magyarul válaszol, ettől valahogy újra úvidékinnek érzem magam. Kimegyek az utcára és a szerb kormány, továbbá a bankok optimista óriásplakátjain akad meg a szemem. Jobb lesz Tismát olvasni.

(*Tíz év után*) Milorad Ekmedzic, a legrangosabb szerb történészek egyike vagy tíz évvel ezelőtt arra a következtetésre jutott, hogy 1989 után Európa pravoszláv és latin részre szakadt szét. A balkáni háborúk pedig azért folytak, hogy Közép-Európa meghúzza saját határait. Szerbiát kitesztették. Ebben az értelemben az elmúlt évtizedben szerbellenes rasszizmusnak voltunk tanúi. Ez a nézet a New York-i terrortámadás után még azokon is eluralkodik, akik előzőleg kételkedtek benne.

(*A kisebbségi sajtó szabadsága*) Adrian Nastase román miniszterelnök javasolta, hogy Romániában az RMDSZ pártigazolványa helyettesítse a státusigazolványt. A *Krónika* című erdélyi lap szerint lehetséges, hogy a miniszterelnök úgy véli, még belpolitikai kockázat árán is jobb, ha az erdélyi magyarságban az RMDSZ iránti lojalitást erősíti, minthogy a Budapesten kiadott igazolványokkal a magyar államhoz való kötődés kapjon erőt. Arra gondolhat, hogy a kisebbségi politikusokat az elmúlt évben megnyugtatóan sikerült kordában tartani. Így érvel az erdélyi magyar sajtó, amelyet egyébként érdemes az interneten „fellapozni”, hogy némi elképzelésünk legyen a kisebbségi vezérkart bírálni merészülő szabad kisebbségi sajtóról.

(*A miniszter hittanra csenget*) Gasa Knezevic közoktatásügyi miniszter iskolacsengővel futkároz a nebulók között a belgrádi I. Péter Király Általános Iskolában és – mint ahogyan hírközlő szerveinkben olvasom, a jugoszláviai magyar könyvkiadás egyik legfontosabb könyvének társszerzője – szórakoztató akar lenni. Olyan, mint egy bohóc. A papok méltóságteljesen szemlélik az elsősöket. És a társszerző-minisztert. A jelenet mintha figyelmeztetne, gyónni fog a miniszter is. Szerbiában, a súlyos kommunista elnyomás után, végre engedélyezik a hittant, rebegi ájtatosan a bemondónő. A minap egy régi fotó került a kezembe, elsőáldozóként a szenttamási parókia előtt állok. Kopaszra nyírva, rövidnadrágban. Ünnepelesen. Mellettem a kereszt. Az ötvenes évek közepe. Emlékszem, a faluvégi utcánkban csoportosan jártunk hittanra, az egyszerű emberek nem panaszkodtak az üldöztetésre. Ismertem egyetem tanárokat, magas beosztású szakembereket, akik hívők voltak és rendszeresen jártak a templomba. Utólag jönnek elő sérelmeikkel azok, akik egyszerre akartak kommunista funkcionáriusok és mélyen vallásos emberek lenni. Az igaz, hogy kiemelkedő tisztségviselők csakis párttagok lehettek, mégpedig nem is akármilyenek: tényleg hithűek. Ami viszont egyaránt sérelmes volt a teistákkal és az ateistákkal szemben.

(*Politika és pornográfia*) Feltörték Magyarország Miniszterelnöki Hivatalának honlapját. Az „Európai Tini ribancok” című weboldal a hackerek az Európa Parlament és Tanács elektronikus kommunikációval kapcsolatos irányelvei helyett linkelték be. Számítalan ehhez hasonló esetről értesültem, s mindig azon döbbsentem meg, hogy a fiatalok a politikát a pornográfiával hozzák kapcsolatba.

(*Empátia?*) Megjelent az interjúm a *NIN*-ben. A gépirónő elsírta magát, miközben a magyar tömegsírokról szóló részt írta át, közli velem Ljubisa Stavric, a *NIN* újságírója. Kifejezéstelenül nézek magam elé, lehet, hogy itt kezdődik az empátia. Az emberi sorsokkal szemközt. Az anyám sorsánál. Az *Exterritorium* belgrádi fogadtatására gondolok. A kiadó várja a fordítást. Minden lehetséges

változatot el tudok képzelni.

(Újabb napló) A nyolcvanas évek végén, Újvidéken senki sem találta immár a helyét. A *Levél a szerb barátomhoz* című írásom megjelenése után többször is meglátogatott Vidosav Stefanovic, aki apokaliptikus hangnemben festette le a közelgő szerb nacionalizmust. A Duna parton sétáltunk, nem akart nyilvános helyen beszélgetni erről a témáról. Később megtudtam, Ivan Stambolic barátja volt, Stambolic rejtélyes meggyilkolása után kezdtem felfogni gesztusát. Később elhagyta Szerbiát, ma is külföldön él. A *Danasban* közölt interjúját olvasom: „A belgrádi csarsi – mondja – a kommunista hatalom része volt, s aztán Milosevic segédletével próbálta növelni a hatalmát.” Ez a réteg az emlékezet megszüntetésére törekszik. Vidosav Stefanovic több ezer oldalas naplóját készül kiadni. Öt vaskos kötetben.

(Antikommunista kódosítás) Belgrád. Továbbra is elhanyagolt, piszkos város. Borka Pavicevic, Ivan Colovic. Colovic annak a rétegnek a felelősségéről beszél, amely kritikusan felméri a jelenlegi hatalmat, amely nem szabadult meg az előző hatalom örökségétől. Csakhogy miféle örökség ez? Milosevic vezette be a többpártrendszer, attól kezdve senki sem beszélt marxizmusról és munkásosztályról. Ördögi cinizmus: ő volt az első pártfőnök, akit a sajtóban bírálni lehetett. Megengedhette mindezt, mert erős legitimitációval rendelkezett: a nacionalizmussal. Milosevicet mint kommunistát bírálni a bárgyú kódosítás.

(Jelzések) Ismerjük a szakszerűségéről és a megbízhatóságáról nemzetközileg is elismert Strategik Marketing kutatóintézet októberi felmérését: a kormányzó pártok politikusainak és pártjainak népszerűsége tovább csökken, de továbbra is nagy fölényben vannak az ellenzéki politikusokkal szemben. Hasonló arányt mutatnak a pártok népszerűségi mutatói is. Ha októberben került volna sor a választásokra és a pártok külön-külön indultak volna, akkor egy magyar kisebbségi párt sem jutott volna be a parlamentben. Az érvényben levő választási törvény egyébként is ellehetetleníti ezt. Elképesztő tehát, hogy kisebbségi pártjaink nem követelik a választási törvény megváltoztatását. Vannak azonban más elgondolkodtató adatok is. Vajdaságban erőteljesen növekszik a G17 és az Ellenállás népszerűsége, úgy tűnik, a magyarok között is. A G17 a harmadik, az Otpor pedig a negyedik párt lett volna a köztársasági választásokon, ha azokat ez év októberben tartották volna meg. Ez a két tömörülés a VMSZ választói bázisának 36 százalékát csábította volna magához. Csak a Liga és a Vajdaság Koalíció veszítene többet. Ezek az adatok arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyar választók között átcsoportosulás történik. Kiábrándulás? Elbizonytalanodás? Megkönnyebbülés?

(Hátha!) Az amerikai kongresszus továbbra is elégedetlen a vajdasági kisebbségek helyzetével. Hátha van még remény!

(Az ébrenlét nehézségei) Behunyom a szemem. Emlékezni akarok, de egyre nehezebb, mert minduntalan rádöbbenek, hogy csak álmodozom. Az ébrenlétem csak akkor óvnám meg, ha sikerülne megszüntetnem minden belső indítékomat.

(A rejtőzködő másságról) Tisma naplója. Felelevenedik előttem az ötvenes évek Újvidéke. Valaki beszámol neki, hogy mértékadó újvidéki személyiségek nemigen kedvelik. Tudta, igen, tudta, szívós munkával vezekel ezért, jegyzi fel a naplójába. De mit ér a szívós munka? Tismát a hatvanas években sem értékelte ez a környezet. Akkortájt megtűrt, elképesztően másodrendű írónak tartották. Tudom, hogy nem sorolnak a számottevő írók közé, jegyezte fel a naplóban. Újvidéken csak akkor kezdték becsülni, amikor Belgrádban egymás után érdemelte ki a rangos elismeréseket és díjakat. Jellegzetes újvidéki sznobizmus, komikus bácskai komplexus a Balkán előtt. A bácskai értelmiség mind a mai napig berzenkedik Belgrád ellen, de ha onnan egyet fűttenek, azon nyomban alázatosan átsompolyog a Száván, hiszen saját másságát nem értékeli. Tisma a nagy és a ritka kivételek közé tartozik. Ő csak rejtegette a másságát, de legalább becsülte. Ez azt jelenti, hogy megszenvedte. Az ötvenes évek közepén az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban, úgymond, pazar ünnepélyt rendeznek. Felhívja annak provincializmusa, és a következő mondat tört fel belőle. „Az ízlésemet mégis Pesten palléroztam.” Ehhez járul még a zsidó identitástudat fokozatos előretörése. A naplóból kiderül, ahogy múlik az idő, ez az identitásélmény annál erősebb lesz.

(Többpártrendszerű pálmafák) Kora délután megáll egy teherkocsi az utcán, a munkások egy óriási pálmafát cipelnek fel az irodaházba. Mindig csodálkoztam, hogy a kommunista funkcionáriusok miért szerették annyira a pálmafát és a vörös szőnyeget. Most már jobban értem: azért sétáltatják szegény többpártrendszerű pálmafákat az egyik irodából a másikba, mert a pálmafa egyszerűen a hatalom jelképe lett. Aztán látom a munkásokat kijönni, nagyokat káromkodnak, embertelenül nehéz volt felcipelni a pálmafát az ötödik emeletre. Mert cipekedniük kellett, hiszen nem fért be a liftbe, mivelhogy olyan országban élünk, amelyben a pálmafák nagyok, a liftek kicsik.

(Vajdasági író) Éjfél után Tisma naplóját olvasom. Zenta, 1959. Valamiféle irodalmi konferencia. Jelen voltak a fennhéjázó és magabiztos belgrádi írók. A vajdasági magyar írók lendületesen és édeskésen a nép közé vonultak. Tisma magára maradván Mladen Leskovaccal társalog. Hogyan vészelte át harminc éven a vajdasági irodalmi életet, kérdi Leskovactól. Olyasformán, hogy magányos maradtam. Olyasformán, hogy semmi közöm nem volt ezekhez a belgrádiakhoz. Semmiféle Zenta nem érdekelt. Ekkor Tisma megkockáztatta a végső kérdést. Ezek szerint Újvidék sem érdekelt? Valójában, nem érdekelt az a világ, amiben élt? Leskovac rábólintott. Talán csak így maradhatott meg vajdasági írónak és értelmiséginek, gondolom. Szívós munka és magány, miközben azt kell színlelni, hogy nem érdekli az a világ, amelyben él.

(Egy év után) A jugoszláv és a szerb kormány a koszovói szerbek megmaradása érdekében egyezményt írt alá, amely előre látja többek között a kétnyelvű koszovói adminisztrációt vagy például a hágai konvenciók érvényesítését a műemlékvédelemben. A romosodó vajdasági magyar műemlékekre gondolok, meg arra, hogy mi minden ment tönkre Újvidéken. Vajon a jugoszláv és a szerb kormány magára nézve kötelezőnek tartja-e ezeknek az alapelveknek a betartását? Megfordultam néhány városkában, nem vettem észre ennek nyomát. De a hatalmon levő kisebbségi politikások sem tiltakoznak. Nem értem. Egy év után ők is felelősséggel tartoznak mindezért. Nem száz nap múlt el, hanem egy év. De mégis, merem remélni, hogy a VMSZ köztársasági parlamenti frakcióvezetője – Cedomir Jovanovic – él majd interpellációs jogával és feltesz a kormánynak néhány érzékeny kérdést. Hogy ne csak az amerikai kongresszus gondoskodik a kisebbségi jogokról.

(Ötvenhatos hagyományok) Egy pesti kiállításon Ilyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versét az ötvenhatos hagyományok maradandó értékei közé sorolták. 1983-ban az újvidéki *Új Symposion* újraközölte e verset, ami a folyóirat ellen felsorakoztatott vádpontok közé került. A szerkesztőséget menesztették. Erről se feledkezzünk meg az ötvenhatos hagyományok előtti tisztelgés alkalmából.

(*Vasvillákkal, kapanyelekkel*) A Koszovóban eltűnt vagy elrabolt szerbek egyesülete több órán át zárlat alatt tartott néhány fontos belgrádi utcát. A Köztársaság téren Simo Spasic, az egyesület koordinátora tüntető tömegnek szónokolva megfenyegette a politikusokat: ha továbbra is tétlenkednek, vasvillákkal és kapanyelekkel törnek be az irodáikba. Sajnálatos viszont, hogy ezek a tüntetők nem nyúltak a vasvillák után akkor, amikor a hatóságok a koszovói albánok tömegsírjait ásták.

(*Csoda Szerbiában?*) Szajbely Mihály idestova tíz év után újra Újvidékre látogatott. Sétálunk a városban, majd leülünk egy étteremben. Megdöbben a város frívól hangulata. Szinte hihetetlennek tűnik ebben az országban, ahol egy évtizeden keresztül félháború dúlt, vagy pedig bombák potyogtak rá. Hallgatom Szajbelyt és a próteuszi szerb energiára gondolok. Szenvedélyes és kiszámíthatatlan. Nyers, de néha nagyon rokonszenves. Képes lesz-e a csodára?

(*Szemtől szembe*) Nyár volt, az újvidéki kerthelyiségekben az emberek vidáman söröztek. Nagy megrökönyödésemre egy krigli sör mellett az emberjogi harcos elmondta, hogy önkéntes volt Vukovárott. Azelőtt pártvezető volt, aztán önkéntes lett, majd emberjogi harcos. Akkor találtam először szemben magam egy emberrel, aki lőtte Vukovárt. Alig múlt el fél évtized, az idő malma lassan öröl ugyan, de mégis öröl. A horvát belügyminisztérium – olvasom – összesen 1 545 körözőlevelet adott ki a Krajinai Szerb Köztársaság hadseregének és a volt Jugoszláv Néphadsereg egykori tagjai ellen, akiket azzal gyanúsítanak, hogy háborús bűntetteket követtek el Horvátország területén. Összesen 329 esetben az elfogatási parancs nemzetközi, és az Interpol segítségével írták ki. Ugyanakkor a belgrádi „októberi forradalom” hősei, a vörössapkások, nem hajlandók letartóztatni a hágai vádlottakat. Patriotizmusuk, jogérzékük tiltja ezt. Ezek a jogvédők bezzeg lövöldöztek a baranyai és a boszniai frontokon, ott voltak bizony Koszovóban is, amikor lángban álltak a falvak. Vagy ahogyan az újságok írják: egy részük Arkan egységeinek tagja volt. Mit művelnek majd, ha netán az Interpol elfogatási parancsával találják szemben magukat?

(*Pihenni? Késő!*) Felemelem a kagylót, Janez Pipan, ljubljanei rendező telefonál. Találkozunk, mondja. Hol vagy, kérdem. Legutóbb Pestről hívott, akkor is azt mondta, találkozunk. Éppen a szerbiai választások előtt, amikor nem utazhattam Pestre, hiszen reggeltől estig a munkahelyemen tartózkodtam. Itt, Újvidéken, válaszolja. Öt perc múlva találkozunk. Hat szlovén előadás kerül bemutatásra Belgrádban és három Újvidéken. Mindez hihetetlenül hangzik, miként valószínűtlen az is, hogy személyesen találkoztunk. Csalogat Szlovéniába, hogy kipihenjem magam. Tulontúl késő, gondolom magamban, de mégis megigérem, hogy tavaszra Ljubljanába utazom.

(*Nominantur Neoplanta*) Az újvidéki városházán magyarul olvasom fel az 1991-ben írt *Nominantur Neoplanta* című kisesszémét. Akkoriban nem lehetett volna ezt a városháza dísztermében felolvasni. A belgrádi sajtó meg is támadott miatta, a Monarchia-pártiság vádját olvasta a fejemre. A Monarchia, a katolikus szecesszionizmus pedig, mint ahogy Ekmedzic, a legrangosabb történész írta, a szerbség legnagyobb ellensége. Örülök, hogy viszontlátjuk, köszönt egy funkcionárius. Utánam Vickó Árpád szerbül tolmácsolja ugyanazt a szöveget. Idegennek érzem magam, de néha feltör belőlem egy hang, életjelt kell adnom magamról és arról, hogy ebben a városban élek. Utána Tismával az egykori Dornstädter cukrászda felújításáról beszélgetek. A nevének visszaállításáról. Követeljük a polgármestertől? Valamit meg kell mentenünk, bizonygatom. Legalább azt a tenyéryi helyet, folytatam rögeszmésen. Tisma szkeptikusabb. Nem érdemes, válaszolja. Aztán Vickóval a városban ténfergek, majd egy bécsi hangulatot megidéző cukrászdába invitálom. Tudom, hogy nem érdemes, jár az eszemben, de időnként jól esik néhány órányi önámítás.

(*Szóba sem kerülhet!*) A sajtóban felreppent a hír, hogy Goran Svilanovic, jugoszláv külügyminiszter Vukovárra látogat, hogy a gyászos évforduló alkalmából elrebejjen néhány bocsánatkérő szót arról, hogy hova vezetett Nagy-Szerbia programja. A külügyminisztérium stábjába cáfolta a hírt, ilyesmi szóba sem kerülhet. Tévhír. Koholmány. Nincs ebben semmi meglepő.

(*Vukovári anziksz, 1.*) A kragujevaci Zoran Jevtic egy idős nénire emlékezik, aki hónapokig a pincében rejtkezdedt, majd onnan kitámolyogva kóvályogni kezdett az utcán. „Parancsot kaptunk, hogy löjünk mindenre, ami mozog. Magam sem tudom, miért döntöttem úgy, hogy mégse lőjem le. Később kiderült, hogy szerb asszonyról volt szó. A fia felkeresett és azt mondta: Köszönöm, mert nem ölted meg az anyámat.”

(*Vukovári anziksz, 2.*) Jovan Savic a vukovári harcokban résztvevő katona meséli: „A legkellemetlenebb érzést azoknak az embereknek a sorsa keltette bennem, akiknél laktam. A házigazdám – a férfi magyar volt, a felesége horvát – barátságosan viselkedtek. Szörnyen sajnáltam, amikor a támadás után kikergették őket a házukból. Azt mondták, vigyék magukkal személyes holmijukat és a pénzüket. Sírtak, amikor eltávoztak. Akkor ugyanis összegyűjtötték az oroliki horvátokat és magyarokat. Azt mondták nekik, hogy Boszniába szállítják őket. Ma sem tudom, hogy hová szállították őket valójában...” Nem kell nagy képzelőerő, hogy felfogjuk, mi történt velük. Mint ahogy ahhoz sem kell nagy képzelőerő, hogy felfogjuk, a jelenleg hatalomba jutott kisebbségi magyar politikusok miért nem feszegetik ezt a kérdést a hatalom berkeiben. Senki szót nem ejt a magyarok ellen elkövetett bűnökről. Merthogy ahhoz sem kell nagy képzelőerő, hogy felfogjuk, éppen az ilyen történetek hatására hagyták el a vajdasági magyarok tömegesen szülőföldjüket. Ezen a ponton úgyszintén szükséges lenne az igazsággal való szembesülésre.

(*Zsugorított törvénytervezet*) Úgy értesültem, rövidesen a parlament elé kerül a szövetségi kisebbségjogi törvénytervezet. Losonc Alpárral együtt – függetlenként – közreműködtem a lehetetlen körülmények között dolgozó szakértői bizottságban. A VMSZ részéről ott volt Várady Tibor, Józsa László és Korhecz Tamás. A bizottsági elnök időnként felsóhajtott: mi fogalmazunk, de hiányzik a politikai konszenzus. Megtörtént, hogy a munka során a minisztériumi apparátus olyan változatokkal hozakodott elő, amelyről a bizottságban nem tárgyaltunk. Az utolsó ülésén például a szakértői bizottság arra pazarolta az idejét, hogy megszabaduljon a ráoktrojált tézisektől. Most új változat kering a kuloárokbán, amelyikről természetesen a közvélemény semmit sem tud, vele együtt én sem, hiszen a közvéleménnyel együtt a nemkívánatos személyek listájára kerültem. Ami, enyhén szólva, nevetlenség az apparátus részéről. Az előző, az úgynevezett „júniusi változat” nem hibátlan, de a régió jobb tervezetei közé tartozik. Megfogalmazásaiban bizonytalan, néha kétértelmű, de mégis esélyt teremt, legalábbis szövetségi szinten. Ami persze nem jelent sokat, hiszen a jelenlegi alkotmány szerint a kisebbségi jogok túlnyomó része a szerbiai törvények hatáskörébe tartozik, vagyis a szerb kormánynak kell továbbgondolnia a téziseket. Ha azonban egy kicsit is „lefარაგják” a szövetségi szintű jogokat, akkor ez a dokumentum nem lesz több közönséges kirakatnál. Az Európa Tanács képviselői sürgetik az új törvények meghozatalát, így a kisebbségit is. Valamit fel kell mutatni! Ha a parlamentben a magyar képviselők elfogadják a „zsugorított változatot”, akkor nem lesz apelláta: a felelősséget nem háríthatják sem a költőkre, sem a szakácsnőkre, sem Milosevicre.

(*Készül a médiatörvény*) Az elfogadás előtt álló, zsugorított kisebbségi törvénytervezet máris érezteti a hatását: Rade Veljanovski, a készülő szerb médiatörvény szakértője így nyilatkozik: „Azt hiszik, továbbra is lehet 24 órás magyar műsoruk, de ez nem tartozik az európai normák közé. Európában elfogadott, hogy a nemzeti kisebbségek a saját anyanyelvükön tájékozódjanak, de nem egész napos adásban, csak 15 perces, esetleg félórás műsorokban.” Veljanovski egyébként ezzel a koszovói albánoknak is üzent, nehogy megfélemlítsenek az „európai normákról”. 15 perc és pontum. Vagy fél óra, ha éppen sokan vannak. Így haladunk lépésről lépésre – csakhogy visszafelé.

(*Menekülnék, de...*) Éjszaka Petri. „Egy vagyok már tereppel és szereppel”, írja az egyik versében. Javaslatára leírom a terepet is, a szerepet is, mert különbözni akarok, de hiába emelem fel a tekintetem, látásom meggyengült. Menekülnék, de nem bírják a lábaim.

(*Háborús mosoly*) A Szerbiai Rádió-Televízió igazgató bizottsága új igazgatót nevezett ki, s mint ahogy lenni szokott, az új igazgató kinevezte az új vezérkart is. Az Újvidéki TV eddigi főszerkesztője nyilvánosságra hozta: első ízben történt meg, hogy ebben a magyar műsorok szerkesztőségének egyetlen képviselője sincs. Az új vezérkarban szerepet kaptak – állítja Slavisa Grujic, az előző főszerkesztő – az egykori kommunisták és a Szerb Radikális Párt tagjai. Közben az újvidéki televízióban újra alkalmazzák a cenzúrát. Az sem kizárt, hogy az egykor cenzúrázott és betiltott rendezőnek, Dejan Mijacnak köszönve, a közszolgálati médium képernyőjéről Mirijana Baletic háborús mosolya csábítja a patriotákat. A tartományi parlament előzőleg kinevezett tévés igazgatóbizottsága úgy tesz, mintha semmi köze sem lenne az egészhez.

(*A sündisznóállásról*) „Elefántcsonttorony nincs többé. De talán van sündisznóállás.” Fried István úgy ragadta meg ezt a Márai-mondatot, mint a bennünk remegő idegszálat. Megtörtén idézzük fel az „aranykort”, amikor az elefántcsonttoronynak méltósága volt. Mára neveltségessé vált. Kizárólag a sündisznóállás a tragikusan komoly, időszerű magatartás.

(*Az identitás elképesztő zűrzavara*) „Egyedül Pest menthet meg engem”, jegyezte fel Aleksandar Tisma a naplójában. Hányszor jutott eszembe ez az 1943-as keltezésű naplójegyzet a Meridián Expresszben Budapest felé zötyögve, főképpen a háborús napok idején, amikor a lakásban éjszakánként a legkisebb zajra is felriadtam. 1942-ben Tisma Pestre menekült, ahol jobban tudta leplezni félzsídó mivoltát, regényt akart írni egy nőről, egy nagy szerelemről, Pesten zsidóként kényszermunkára vitték, de találkozott egy szentendrei szerb lánnyal, akit szörnyen megkívánt, s le akarta vetkőztetni, a lány sírva fakadt, mivel még szűz volt, ő pedig futni hagyta; eközben inkább szerbnek érezte magát. Pannon volt és pesti, zsidó is, meg szerb is, és az identitás elképesztő zűrzavara folytán – főként vajdasági.

(*Viták, tévhitek és ábrándok*) A magyar státustörvény valóságos regionális kalamajkát idézett elő, újfent kiderül tehát, hogy elevenek a régi sérelmek és traumák. Eduard Kukan az ENSZ Közgyűlésének ülészakáról hazatérően Pozsonyban úgy nyilatkozott, hogy Martonyi Jánossal folytatott nem hivatalos New York-i megbeszélésén a magyar külügyminiszter hajlandóságot mutatott a kedvezménytörvény hatályba lépésének elhalasztására. Martonyi kapásból cáfolta ezt. De közben sejtetni engedte, hogy valamiféle kiigazítás mégis lesz. Mégis! A kedvezménytörvény végrehajtási rendeleteivel pontosítják a magyarigazolvány elnyerésének kritériumait, és kimondják, hogy az ajánlás csak tájékoztató jellegű, vagyis nem feltétele az okmány kiállításának. A folyamatba – az ET Velencei Bizottságának ajánlása alapján – bevonják a konzulátusokat is. A románok átírnák az egész törvényt! A szerbiai politikusok hol berzenkedve tudomásul veszik, hol pedig elutasítják. Az itteni közvélemény elképesztően tájékozatlan. Egy szerb barátom irigykedve jegyzi meg: könnyű neked, böki ki, akkor utazol majd Európába, amikor akarsz. Volt, aki faggatózott: miképpen iratkozhat fel ő is a magyarlistára. Hogy lehet protekcióra szert tenni? Egy szerb üzletember a fejét csóválja. A státustörvény következményeként felszokott a magyar útlevel fekete piaci ára. Most már hatezer DEM-be kerül. Azelőtt csak négy volt. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a státustörvény nem nyom sokat a latba, szóra sem érdemes. Inkább leszámolja a hatezret. Az egyszerű magyar ember hálát ad Orbánnak, mivelhogy szintén a schengeni határról ábrándozik. Rövidesen gond nélkül látogathatja meg a gyerekeit Németországban. Esetleg feketén munkát is vállalhat – ugyanott. Hozza Bácskába az EUR-öt. Ha lesz elég EUR-ója, akkor mégsem települ át Magyarországra. Mások megkönnyebbülnek, ha kapnak magyarigazolványt, akkor meghurcoltatás nélkül települnek át Magyarországra. Nem kell a rendőr-főkapitányságon kilincselni, megalázkodni. A kisebbségi politikusok pedig igyekeznek megszerezni maguknak a hídfőállásokat az ajánlattevő bizottságokban. Összemosódnak az ábrándok, a tévhitek és a diplomáciai perpatvarok.

December

(*A zsidó identitásról*) 1988-ban, a szerb nemzeti eufória fellángolásának idején Tisma reményhagyottan jegyzi fel a naplójában, hogy nem érzi magát sem szerbnek, sem zsidónak. Az újvidéki rádió magyar adásait hallgatja, így menekül az új népzene terrorja elől. Eddig is peremvidékinek tartotta magát, gyökértelemnek és sehova sem tartozónak, a nyolcvanas évek végén azonban hazátlan lett. Ezzel párhuzamosan egyre jobban feltör belőle a zsidó identitás, amely mélyíti benne a kint és a tanácsstalanságot.

(*Az utolsó jugoszláv író*) Danilo Kis írta egy helyütt, hogy ő az utolsó jugoszláv író. Tévedett. Kis halála után Tisma még jugoszláv íróként szeretett volna bemutatkozni, de a rendezvény szervezői tapintatosan figyelmeztették: Jugoszlávia nem létezik többé. Majdnem ugyanebben az időben Dobrica Cosic, a legrangosabb szerb nemzeti ideológus a jugoszlávság megrontó erejét ostorozta, s szóvá tette, hogy a szerb nemzeti identitás elsikkasztása a királyi Jugoszláviában a „nemzettudat jugoszlávizálásával” kezdődött. Érdemes tudomásul venni ezt a paradoxont. Az európai szellemű antinacionalista értelmiségiek vállalták a jugoszlávságot, velük ellentétben a nacionalisták a pusztulást értették alatta. Felettébb tanulságos paradigma a kisebbségi közírók számára is.

(*Nagymagyar nacionalizmus*) Két hónappal a köztársasági elnöki poszt betöltése előtt Dobrica Cosic levelet intézett Slobodan Miloševichhez, amelyben megosztotta vele az ország gondjait. Szerinte a vajdasági szerbek autonomista törekvései erőteljesebbek lennének, ha nem lennének ustasák, és ha nem fenyegetné őket a „nagymagyar nacionalizmus”. 1992-ben a szerbeket veszélyeztető vajdasági „nagymagyar nacionalizmus” már önmagában is abszurditás, amit nyomatékosít, hogy a Cosic-kormány talált magának magyar minisztert is.

(*Magyar perpatvar*) Csóóri szennyesét Patrubbyának kell tisztára mosnia, áll a Magyarok Világszövetségének hivatalos közleményében. Csóóri a régi elnök, Patrubbya az új.

(*A kettős állampolgárságról*) A jelenlegi szerbiai kormányzó pártok szemmel láthatóan pártfogolják a kettős állampolgárság

intézményét. Dragan Radulović, a szövetségi belügyminisztérium titkára közölte: „A tavalyi, demokratikus változások óta 125 000 személy kapott jugoszláv állampolgárságot és több mint 80 000 kettős állampolgárságot.” Tehát nincs akadály a kettős állampolgárság elismerése előtt, hacsak nem etnikai alapon osztogatják. Miért nem születik ebben a kérdésben államközi megegyezés Jugoszlávia és Magyarország között? Egy kisebbségi magyar politikus szerint Orbán Viktor miniszterelnök vette le a napirendről, mondván, hogy nem aktuális. Orbán viszont másképpen nyilatkozik, ő a kisebbségi vezetőktől várja a kezdeményezést. A kapu, úgymond, tárva, de nincs, ki belépjen rajta. Kafkai helyzet született. Egy őr áll a kapuban, a kapu előtt egy ember a belépésre várakozik. Amikor a várakozó ember térdei megroggyantak, haja is megőszült, az őr fölényesen rászól: Ezt a kaput csakis Önnek szánták, Uram.

(*A szerb kormány koronatanúja*) A vajdasági politikusok számon kéri a szerb kormánytól, hogy nem teljesíti október az októberi fordulat ígéreteit, konokul ragaszkodik a milosevici centralizmushoz, legfeljebb néhány látszatengedményre készül. Kasza József, a szerb kormány alelnöke cáfolja az ilyesfajta vélekedéseket. „Canak és Miodrag Isakov, a reformisták vezetője azt állítja, hogy tavaly október óta nem történt semmi az autonóm hatáskörök visszaszámzatása terén, Belgrád csak ígéret. Ez így nem áll. Figyelembe kell venni, hogy a belgrádi kormánynak szem előtt kell tartania az egész ország érdekeit, és nemcsak a Vajdaságét. De mint a szerbiai kormány alelnöke tanúsíthatom, hogy megvan a jóindulat a Vajdaság irányában, hogy visszaadják a hatásköröket, s ez a munka éppen napjainkban fejeződik be.” (*Magyar Hírlap*, 2001. 11. 28.)

(*A Szlovák utcáról*) Szemerkél az őszi eső. Esernyő nincs nálam, átázva betérek a Szlovák utcába, ahol már elhalkul a városi zúgás. A Szlovák utca neve mégiscsak fennmaradt. Átvészelte az egypártrendszert, továbbá a nacionalista eufóriát is. A néhai Magyar utca neve viszont már csak az idősebb újvidékiek emlékezetében él. Álmélkodom a politikusok ravasz lépésein. Ösztönösen tudják, hogy nem kell mindent egyszerre megsemmisíteni, hanem lassan és apránként. Majdnem észrevétlenül. Mikor tűnik el a Szlovák utca? Vagy lehet, hogy megmarad, mivel előbb tűnnek el a szlovákok?

(*Pasic testamentuma*) A szerb politikatörténészek között alig akad vita abban a kérdésben, hogy a legjelentősebb politikus Nikola Pasic volt. Az övé az a mondat hogy: „Bárhol is éljen egy szerb, ha egyesülni akar Szerbiával, akkor nem érdeklődik annak belső államberendezéséről.” Azaz ne érdekelje, hogy demokrácia vagy diktatúra van-e, a nemzeti érdek mindennél fontosabb. Az ilyesféle elképzelésekről írt Bibó István. Ha a nemzet ügye fontosabbá válik a demokrácia ügyénél, akkor megnyílik az út a fasizmus felé, írta Bibó.

(*A visszatérésről és a megérkezésről*) Büntudatosan lépek be a temerini kertbe, és bámulom a lombhullást. Megérintem a fenyőfákat, amelyeket ültettem. Legalább ezek zöldellnek, ha visszatérek. Rövidesen hórétteg fedí be a gyepszőnyeg, én pedig továbbra is méltatlan leszek a nyugalomra. Réges-régen mindig arról ábrándoztam, hogy nekiindulok valahova, s most látom, hogy megérkezni sem tudok. Csak visszatérni. De hova kellene megérkezni, faggatom magam az álmatlan éjszakákban.

(*A Miletic-szoborról*) Az Újvidéki Figyelő nevű polgári egyesület szavá teszi, hogy a főtéren díszelgő Miletic-szobor már régóta nem odavaló. Fenyegető kézmozdulata nem bizalomgerjesztő, sőt kimondottan provokatív. Az egyesület szerint a soknemzetiségű város főterére a megértés, a megbékélés, a tolerancia műalkotása illik. Akkor bizonyára sok más dolog is megváltozna ebben a városban.

(*Új tabuk*) Egy tévészerelő meséli, hogy továbbra is tart az áttelepülés, a községből újra átköltöztek néhányan Magyarországra. A politikusaink okulhatnának ebből is. A közelmúltban még hangos szóval tiltakoztunk, a bűnös és elnyomó rendszert hibáztattuk, ma azonban hallgatunk. Mint ahogy annyit másról újabban nem esik szó, így például a kisebbségi jogok megszegéséről, a magyar tagozatok csökkenéséről. Vagy ha mégis szó esik, úgy beszélünk, mintha nem is lenne kormánya ennek az országnak, valamiféle elemi csapás ért volna bennünket. Egyszóval, a felelősség anonim. Vajon tabu-témák lettek ezek a fájó kérdések? Szerencsére Magyarországon észlelik a problémát és a *Népszavában* Kepecs Ferenc köntörfalazás nélkül beszél: „Viszont fel kell tennünk magunknak a kérdést: Mit akarunk? Azt, hogy a határon túliak odaát maradjanak meg magyarnak, vagy azt, hogy áttelepüljenek hozzánk? Mert egy dolog bizonyos: azok közül, akik akárcsak egy darabig is itt tanultak vagy itt dolgoztak, sokan már soha többé nem térnek vissza.” (2001. december 1.)

(*Mintha nem lennék*) Elhatároztam, hogy a közeljövőben bejárom azokat az újvidéki utcákat, s megtekintem azokat a házakat, amelyekben majdnem két évtizeden át albérlő voltam. Emlékezetem megpihenne, mint egy tétova ködfolt, amely engem is eltakar. Mintha nem is lennék.

(*Az apák joga*) Irodalmi estem volt Szenttamáson. Az első, amióta elkerültem onnan. Ülök a könyvtár nagytermében, volt osztálytársaim, régi barátaim, az utcabeliek színe előtt. Hogyan beszéljen, aki hazajött? Szabó Lőrinc verse jutott eszembe a tékozló fiú megtéréséről. A megtért fiú apja lába elé borul, aztán felállt, s megtapogatta az apja arcát. Úgy rémült meg benne a kétségbeesés, mint a „fenékgig fagyott tenger vize”. Megdöbbenően figyelte az apját, aki vak volt. „apám nem látta szenvedésemet,/ nem látta két kezem megkérgesedve,/ nem látta álmaim megférgesedve,/ nem látta, hogy lábam kinná dagadt,/ nem látta pokoli napjaimat,/ semmit sem látott belőlem”. Fáj a történet, még akkor is, ha megvallom magamnak, hogy ez az apák sorsa és elvitathatatlan joga. És csak ők tudják, milyen reménytelenül hősies dolog ezzel a joggal élni.

(*Szabad-e kufárkodni?*) Fokozódik a nemzetközi helyzet, mondhatná Virág elvtárs a Tanúból, vagyis erősödik a háborús bűnösök kiadatására vonatkozó követelés. A szerbiai politikusok engedékenyebbeknek mutatkoznak. Nem lesz villanyáram, következésképpen a tegnapi gőg némileg alábbhagy. Mérlegelem a folytatást. Lehet, hogy kiadnak egyet-kettőt, aztán a Virág elvtársak megint alkudoznak. Szabad-e kufárkodni a háborús bűnökkel? A jelenlegi kufárkodás csak akkor szűnik meg, gondolom, ha beindul a bírósági pereknél ezerszer fontosabb belső katarikus folyamat. Ha majd az emberek tömegesen szembenézve önmagukkal döbbenően kérdezik: hogyan történhetett meg mindez? Ez lenne a katarzis. Euripidész egyik drámájában Thészeusz figyelmezteti Héraklészre, aki iszonyú pusztítást végez a környezetében: bár az istenek küldték Héraklészra a sorscsapást, emberként mégis neki kell viselnie a következményeket. Héraklész erre a tanácsra hallgatva a vezeklés útjára lépett. Nálunk a Thészeusz szerepével visszaélő férfiak is a vezeklés ellen szólnak, amikor Thészeusz ellen bujtogatnak. Milyen sok példa van erre! A *Vreme* kommentátora először úgy nyilatkozott, hogy a háborús bűnösök kiadása nemzeti megaláztatás lenne, aztán módosította a napiparancsot. Kiadjuk, írta, de vegyék tudomásul a nyugatiak, csak a kényszernek engedünk, nem a belső meggyőződésnek. Thészeusz hitvallása szerint nem lehet a felelősséget másokra hátrítani, még akkor sem, ha az istenek befolyásolják a sorsot, az

embernek személyesen kell vállalnia a felelősséget. Euripidész drámájában felcsendülnek a felvilágosodás hangjai, amelyek a mai Európa hagyományát képezik. Ezt tagadja meg ebben az esetben a *Vreme*, ami már sokkal súlyosabb a napi-politikai kérdésnél. Kostunica is e megtagadás nyomvonalán haladva tette fel a kérdést, ugyan miért élvezett Milosevic oly nagy tömegtámogatást. Miért fogadta oly nagy eufóriával a nép? Miért voksolt egy évtizeden keresztül mindig rá? Véleménye szerint, igaz, hogy a kultusz Szerbiában kezdődött, de már a kilencvenes években a Nyugat ápolta, főleg Clinton adminisztrációja (*Danas*, 2001. március 4.). Képzelnék el a nyugati polgárokat, akik hosszú sorokban menetelnek és azt kiabálják: Slobo, szabadság! És tömegesen szavaznak arra az emberre, aki 20 márkás havi jövedelmet biztosít nekik.

(*Miért illatozzék Zrínyi áfiuma?*) Küszöbön a vajdasági magyar rádiózást és televíziózást szétverő médiatörvény. A véletlen úgy hozta, hogy ezekben a napokban több vidéki városban jártam. A felháborodott emberek nem értik, mi történik. Jobbulást reméltek, s rosszabbodást kaptak. Széttárom a karom. Egyre több ember teszi szóvá, ez csak az egyik része az elmúlt év eseménysorának. A katonaságban bevezetik a lelkesítő hivatást, de csak a pravoszláv vallásfelekezet tagjai részére. A helyi önkormányzati törvény sem ígér semmi jót. Kulturális intézményeink továbbra is romokban hevernek. Az állandóan módosított kisebbségi törvény legújabb változata zsugorítja a jogköröket. Most a tévébe és a médiába csapott be a vész. Pár hónappal ezelőtt beszélgettem az egyik EBESZ-megfigyelővel. A kisebbségellenes kirohanások gomba módra szaporodnak, az ügyészség hallgat, a nyilvános falfirkák egyértelműen alkotmányellenesek, de senkit sem kapnak fülön. Az egyik legnézettebb csatornán rasszista vicceket mesélnek a magyar nőkről, ám az ügyészség a füle botját sem mozdítja. Nagy a lapulás, mert a nagy nézettségű kereskedelmi adó – a hírek szerint – a szerb kormány kedvence. Nekünk Pink kell, mondogatják a fejesek, a hiteles ellenzéki rádió és televízió újságíróinak majd odadobunk egy érdemrendet, de hullámhosszat nem kapnak a peregrinus kozmopoliták és mundialisták. Végére is, a korlátozott pluralizmus korát éljük. Akinek tőkéje van, az lehet pluralista, de szigorúan behatárolt nemzeti keretekben. Peregrinus kozmopoliták és a megbízhatatlan kisebbségiek kellemetlen zavaró körülményt képeznek. Az Európa Tanács nőgat bennünket: hozunk már méltányos törvényeket. Majd hozunk, hangzik a mélyből a válasz, de olyanokat, hogy megkésérülünk. Cserébe néhányukat beengedjük a hatalomba, mint egykor a bégeket. Tudta a király, hogyan kell csinálni, nem voltak a Karadjordjevicsek olyan ostobák. Akkor virágzott legjobban az etnikai béke, a rája nyűszített, de mégis hallgatott, a bégek nyugtatták a kisebbségi népet (lásd: Misha Glenny kitűnő elemzését). A nemzetközi képviselők is széttárlják a karjukat. Uram, közölték, a magyar kisebbség nem panaszkodhat. Hatalmon van! Igazuk van, ez a demokrácia alapvető játékszabálya. Nem tiltakozhatunk, hiszen demokratikusan választottuk meg őket. Hallgatnunk kell. Találkoztam egyszerű VMSZ-tagokkal, a hatalmon levő párt tagjai lelkiismeret-furdalást érznek. Ők is széttárlják a karjukat. A kisebbségi állami funkcionáriusok ismételtetik, nyugalom, bízatos bennünk, ne lengessétek a zászlókat, mivelhogy mindent megteszünk, ami tőlünk telik. Csak ennyire teltt, mondják majd holnap, de az a fontos, hogy mindent megtettünk. Milyen méltóságteljes pilátusi beszéd. Senki sem kockáztatja meg a kijelentést, ha a sarkalatos jogokat sem sikerül biztosítani, akkor kilép legalább a szerb a kormányból. Aki kisebbségi politikusi pályát választ, annak meg kell tanulnia, hogy egyszer kiesik vagy kilép a hatalomból. Ez az emberi kiválóság ismertető jele. Ha erre képtelen, akkor könnyen áldozatul eshet a többségi áfiumnak. Az áfium pedig sokféle lehet. Meglehet, hogy a kormány mégsem fogja a parlament elé terjeszteni a drákói szigorúságú médiatörvényt, némileg kikozmetikázza, ami után álomba ringatjuk magunkat, hogy valamilyen mégis elértünk, ám ugyanakkor más kedvezőtlen törvények fondorlatosan életbe lépnek. Így például a gazdasági kamaráról szóló törvény, amely nem az információ szintjén, hanem a gazdasági élet megszervezésében darabolja fel a magyarságot. Ez is a politikai áfium ravasz adagolása. Ha nem nagykanállal, akkor kiskanalakkal. Utazgatók le-föl a bácskai kisvárosokban és látom a széttárt kezű magyarokat. Mintha ólmot emelnék magasba, én is széttárom a kezem.

(*Ki fizesse a számlát?*) Egy nyilatkozó szerint, ha a szerb állami költségvetés nem biztosítja a kisebbségi magyar médiumokat, akkor találunk megfelelő forrásokat. Nyilvánvalóan az anyaországi támogatásra gondol. Ez a támogatás felettébb szükséges, de olyasmire kell felhasználni, amit a szerb államnak nem kötelessége biztosítani. Azt, amit mi még nem tudunk biztosítani. De nagy kérdés, hogy az anyaországi adófizető polgárnak kell-e kiegyenlítenie gyávaságunk, karrierizmusunk, miniszteri foteljeink, tehetetlenségünk számláját.

(*Egy vastapsról*) Az Újvidéki Színház Brecht-bemutatóján. Az előadás jelképrendszere homályos maradt, a nagy tehetségként emlegetett budapesti rendező láthatóan tanácstalan abban a világban, amelyhez szólni akar. Ismerkedés volt, talán ennyi is elég. De ez a tétova ismerkedési vágy mégis rokonszenvesebb azoknak az ide visszatérőknek gögjétől, akik azt gondolják, hogy mindent ismernek, de semmit sem ismernek már. A nézők ösztönösen megéreztek a bizonytalan, félhomályban matató rendezői kezet, mert fergeteges tapssal jutalmazta a színészeket és a rendezőt. Az utóbbi időben sokszor megalázott és pellengérré állított újvidéki magyar polgárok tapsoltak, akiknek olyan történelmi tapasztalatuk van, amilyen kevés embercsoportnak adatott meg a régióban. Életjelt adtak magukról. Még élnek. És senki se ítélje halálra őket.

(*Ellépni és kilépni*) Délelőtt Ilyés Gyulát olvasom. Dacból. Azért, mert azok nem olvassák, akik tanítványainak nevezik magukat. Nem győzte ismételni, hogy bár Keletről jöttünk, mégis Nyugatra nézünk. „Így vagyok egyszerre keleti és nyugati; így léptem ki a népből anélkül, hogy elléptem volna.” Furcsa helyzet alakult ki, akik elléptek, azok ma ócsárolják azokat, akik kiléptek. Megértettem, hogy miért nem olvassák a tanítványok.

(*Bácskai riadalom*) Egy bácskai faluban nagy a riadalom. Látogatóba jön a rokon Amerikából. Hozza magával az unokáját is. Csak az a baj, hogy az unoka nem tud magyarul, csupán angolul. Hogyan érti meg magát majd a nagybácsi unokájával?

(*A kettős állampolgárságról, újra*) Beta hírügynökség jelentése szerint Andreas Bürgermaier, az újvidéki Donau német egyesület elnöke kettős állampolgárság engedélyezését követeli a vajdasági németek számára. Talán a szerb kormány felfigyel majd arra, hogy eddigi nagylelkű gesztusai a kettős állampolgárságot illetően eléggé egyoldalúak voltak.

(*Milyen könyveket szeretek?*) Az élet minden területén, az irodalomban is, ma már gyártani lehet a tökéletességet. Összhangban van ez Kierkegaard megállapításával, mely szerint ma vasúton, kellemes társaságban utazhatunk a tökéletességbe, s mielőtt bármit is sejtenénk, megérkezünk. Lassan-lassan már csak olyan könyveket szeretek a kezembe venni, amelyekről tudom, hogy nem tökéletesek.

(*A fránya Hága*) Zoran Djindjic, szerb kormányfő felháborodva kérdezi a párizsi *Figaró* című napilapnak adott interjújában: Miféle rend az, hogy a hágai bíróság sandán néz Nebojsa Pavkovic hadseregpáncsokra és Sreten Lukic rendőrtábornokra. Ők csupán a

parancsnoki lánc kis karikái voltak. Jacques Chirac belgrádi látogatása után a bennfentesek úgy vélik, hogy Franciaország megbánta az utóbbi évtized botlásait, tehát visszatér eredeti versailles-i szellemű baráti politikájához. Délután a trianoni térképeket tanulmányozva a térképrajzolókra gondolok. Elég volt, hogy egy kicsit megránduljon a kéz, s máris, mondjuk, 100 000 megalázott lesz.

(*Sétaút Krúdyval*) Végre, szépen havazik. A városközpont utcáit egy centiméteres hó takarja. Még szeptemberben nagy, régimódi esernyőt vásároltam magamnak, amelyikkel este hat után kilépek az utcára. Végigballagok a sétáló utcán, aztán a Duna utcán. Betérek néhány könyvkereskedésbe. Megbámulom az új üzletek kirakatait. Krúdy jut eszembe. A Duna utca végén megállít egy író, a mellemnek szegezi a kérdést: Te még mindig Újvidéken élsz? Ez az egyetlen logikus kérdés, amellyel rendszeresen szembesültem az elmúlt évtizedben. De mint eddig is, elengedem a fülem mellett, mert nem akarok túlságosan is bonyolult magyarázatba kezdeni. Mármost a gyökerekről és egyéb banális dolgokról, amelyekkel többnyire dicsekedni szoktak az írók.

(*Belgrádi királyság*) Belgrádba utazom. Fényűző kirakatok, piszkos utcák. A legjobb lenne, ha Szerbiában kikiáltanák a királyságot, kiabálja a Knez Mihajlo utcában egy szakállas férfi. A járókelők között néhányan jóváhagyóan bólogatnak, egy fiatal ember viszont elkáromkodja magát. Elegünk van a királyságból! Mit akarsz, figyelmezteti egy idősebb úr, az amerikai nagykövetség is jár a királyi fogadásra. Meg a felesége. Amerika királyságot akar Szerbiában. Az újságban olvasom, Belgrád polgármestere átengedte a városháza dísztermét a királyi fogadás céljából.

(*Majdnem semmi*) Mi az ön tisztsége, kérdezi tőlem az újságíró. Csak munkahelyem van. Sehol sem elnök, faggat tovább csodálkozva. Sehol. Elnökségi tag sem? Az sem. Bizottsági tag? Nem, semmi. Szerkesztőségi sem? Nem. Sehol semmi? Sehol semmi, bólintok rá. Legalább valami apró közéleti rang jusson eszébe! Csak írok, jegyzem meg félénken. Az nagyon kevés, majdnem semmi, hallok a választ.

(*Ami megmaradt*) Másfél évtized alatt Belgrád hihetetlenül megváltozott. Valamikor itt találkozott a közép-európai rendszerváltó ellenzék, a város pedig mohón fogadta az európai impulzusokat. Mindebből csak néhány sziget maradt, néhány folyóirat, néhány magányos ember.

(*A különböző sérelmekről*) Az alaptalan, hamis sérelmek a legveszélyesebbek. A tényleges sérelmek elviselhetőek. Erre döbbenek rá Belgrád főutcáján kóborolva.

(*Könyvek*) Az egyik könyvkereskedésben megvásároltam Biljana Srbljanovic drámakötetét. Drámáit eddig húsz európai színházban mutatták be. A szakmabeliek szerint az író nő kegyetlenül leszámol a primitív nacionalista kultuszokkal.

(*Kereszt és kard*) Az amerikai Marten Board International közvélemény-kutató intézet adatai szerint Jugoszlávia polgárai a katonai vezetésben és a pravoszláv egyházban bíznak meg legjobban.

(*Megszokások*) Minusz kilenc fok van. Rettegve lépek be a lakásomba. Attól tartok, hogy nem fűtenek. Az elmúlt években ugyanis túl sokat dideregtem az íróasztalom mellett. De kellemes meleg fogad. A híradó szerint ezen a télen Szerbiában nem lesznek áramszünetek. Viszont reflexeim még elevenek: félve lépek be a liftbe, mert attól tartok, hogy éppen abban a pillanatban kapcsolják ki az áramot.

(*Perzsabundák*) Belgrádban tiltakoznak a banktisztviselők, mert a bankkormányzó felszámolja a gyanús, az üzérkedő bankokat. A tisztviselők az utcára kerülnek. Mi lesz velük? A gyerekeik éhezni fognak. Ennyi perzsabundát utoljára akkor láttam, amikor a belgrádi nők tiltakoztak az albánok és a kozmopolita értelmiségiek ellen. Lehet, hogy ugyanazok a bundák voltak.

(*A leghangosabbakról*) Úgy látom, hogy Bácskában tulajdonképpen a leghangosabbak feledkeztek meg Illyés Gyula intelméről: A kortársak sose állapíthatják meg – írta –, hogy ki az igazi hazafi, értsd rajta: ki van nagyobb hasznára a népnek. Úgy látszik, azok a gondolatok a leggyanúsabbak, amelyek nem ihletik meg a népvézereket.

(*Vasápmi sajtószemle*) A gonosz szüntelen megfigyelés alatt tartja az erényt. Van rá megfelelő lehetősége és eszköze, hogy befeketesse. Bejáratos a szalonokba, a különböző hivatalokba, az előkelő társaságokba. Politikai pályára léphet, üzletelhet, minden eszközzel megszenteltelítheti a célt. Befejezésül megdönthetetlen bizonyítékkal rendelkezik: szükségszerűen ténykedik így. Az erény nem lenne erény, ha élne ezekkel a lehetőségekkel.

(*Lubickolunk*) A múlt héten történelmi lépést tettünk meg, akárcsak azt megelőzően, sugallja az egyik kisebbségi politikus szokásos interjújában. A bácskai magyarok lubickoló mozdulatokat tesznek a megelégedés történelmi tengerfenekén. Csak éppen a kék égbolt, a napfény és a hullámzó tengervíz hiányzik.

(*Hova?*) Holnap utazom Pestre, hat napig maradok. Időben megvásároltam a buszjegyet a Fudex utazási irodában. Nem érhet semmiféle meglepetés. A vámon vacakolnak, egyik oldalon ezért, a másikon azért. A magyar vámosok alkohol után szimatolnak, ezért minden utam alkalmából csakis egy liter házilag előállított pálinkát viszek magammal, így hát be kell osztanom a barátoknak szánt ajándékokat. Gondosan tartom magam a listához, nehogy valaki kimaradjon. Kecskeméten megveszem a napilapokat, figyelmesen elolvasom őket, hogy legalább egy rövid időre azonosuljak egy országgal. Más módomban nincs rá. Nem tesz semmit, hogy ez a szokásos kisebbségi skizofrénia ismertető jegye. Ezzel élek, de nem akarok túl sokat foglalkozni vele. Aztán a Népstadion előtti buszállomáson kiszállok és szétnézek. Az utazás előtt Illyés Gyula mondatait jegyzetem ki. „Először éreztem, hogy Budapest nincs Magyarországon; fölötte, alatta vagy mellette van, tudja a jó isten, hogy tulajdonképpen hol is van, ha egyszer szellemisége után meg kellene helyét keresnünk.” Akkor hova utazom én holnap? Musil Kákániájába? Reggel indul a busz, éjfél előtt még eljátszadózom ezzel a gondolattal.

(*Október 5-e dallamai*) Kelebia felé közeledik Fudex-busz, a *Danas* kitűnő kommentárját olvasom. Végre valaki kimondja azt, amit ki kell mondani. Svilanovic horvátországi viselkedése nemcsak megengedhetetlen volt, hanem minősíthetetlen is. Szerinte a vukovári rombolás fájdalmat okozott a horvátoknak, akik azonban nem feledkezhetnek meg arról, hogy a szerbek nem tudták elfelejteni a jasenováci haláltábor. Jasenovac büntett volt, de ebben a büntettben találni alabít a Vukovári büntettre, egyszerre meggyalázása Vukovának és Jasenovácnak is. A külügyminiszter, egyébként a Polgári Szövetség elnöke. Ha így beszél a külügyminiszter, akkor

nekünk immár nem kell a Szerb Egységpárt, állapítja meg a *Danas*. Felrémlik előttem egy másik kép. Október 5-én az egyik tüntető menet élén Goran Svilanovic, a Polgári Szövetség elnöke haladt és csetnik-dalokat énekelt. Jó hangja volt, mert Kostunica, azon nyomban külügyminiszternek tette meg. Még mindig keveset tudunk arról, hogy mi történt Jugoszláviában, és abba sincs betekintésünk, hogy valójában mi történik. Csak azt látom, hogy a történelmi inga ide-oda himbáldozdik.

(*A magyar nyelv*) Összeállítom újra a két hónappal ezelőtti élményeimet. Megborzadok: két hónap alatt minden emlékképpé válik. De mégis rendben van minden. Minden a helyén. Megpillantom a Népstadiont. Budapest. Befogad a magyar nyelv és néhány barát. Nem is vágyom immár többre. A haza túlságosan elkoptatott szó lett, és túlságosan sokan visszaéltek vele.

(*Csak úgy, mellékesen*) Aki mindenben kételkedik, bizonyára nem álmodik. A legnagyobb gondom, hogy mikor lesz muszáj megszakítani az álmot. Nem vállalom túlságosan nagy erőfeszítést, hiszen tudom, egyszer úgy is megszakad minden, ugyanúgy, miként a kezemből kihullik a könyv.

(*A gyökerekről*) Hornyák Árpád megdőbentő fejtegetése a trianoni békekötésről (*Rubicon*, 2001. 8-9). A szerb fél szerint Vajdaságban 200 000 magyar és 300 000 szerb élt. A magyarok számát azért csökkentette le, mert szerinte a magyar állam nagycsaládos köztisztviselőket telepített a vidékre, őket nem lehet beleérteni a magyar népességbe, tehát a betelepült magyarok nem őshonos lakosok. Vagyis csak azok a személyek a mérvadók a határok megvonásakor, akiknek a gyökerei mélyen ide kötődnek. Ez az érvrendszer, mondhatnánk némi malíciával, valóban precedens jellegű.

(*Egy versről*) Márai *Halotti beszédjét* a század nagy magyar versei közé sorolnám. Úgy érzem, a családtörténetéről szól, ez a történet csupán egy kis világban, az utcámban játszódott le. Az idő sanyarú volt és az istenek elfásultak. „*Az nem lehet, hogy annyi szív...*” Maradj nyugodt. Lehet. / Nagyhatalmak cserélnek majd hosszú üzenetet. / Te hallgass és figyelj.

(*Tízmilliárd*) Az egyik pesti sörözőben hallom: az újság írja, hogy tízmilliárd forintot áldoz az ország a státusmagyarokra. Irodákat nyitnak, amelyekben eldöntik, hogy ki a magyar. S még pénz is jár ezért. A másik ellenkezik: hát nem lehet senki ingyen mérvadó magyar.

(*Kafka szalmaszála*) Kafka jegyezte le egy alkalommal: „A sajátosság kiemelése kétségbeesés.” Ez a leghitelesebb kisebbségi mondat, amit életemben olvastam. Archimedesi pont!

(*Helyzetjelentés*) Úgy látszik, kezdődik a magyarországi választási kampány. Kivonulok az Őrs vezér terére, ahol az elmúlt évtizedben meglehetősen pontos prognózisokat kaptam a választások kimeneteléről. Az emberek fálják a lángost és a hurkát. Mellettük nejlonzacskóban a karácsonyi ajándékok. Nem panaszkodnak, de nem is lelkesednek. A legtöbb ember azt bizonygatja, hogy miért nem kell az egyik vagy a másik pártra szavazni. De, hogy melyikre kell, arról alig beszélnek. Úgy érzem, az Őrs vezér tere még tanácstalan. A taxisok is komoly hallgatásba burkolóznak. Mintha félnének jövődőt mondani. Azt gondolom, hogy nem jó egy országnak, ha a taxisok hallgatnak.

(*Közérzeti krónika*) A karácsonyi hangulat mögött felrémlik a szorongás. Kertész Imre naplójában a brutális konformizmus korszakának eljövételéről ír (*Élet és Irodalom*). Fasizmus, mindenképpen, teszi hozzá a magyar író. A politikus köziró, Vitányi Iván ezeket írja: „A veszélyzónát ma is a kismagyar hitbizományos tekintélyelvűség jelenti, mint az elmúlt évszázadokban.” Nemzeti konszenzust tanácsol, amelynek fókuszában az antifasizmus lenne.

(*Magyar hagyományok*) Nyerges András a *Magyar Hírlapban* a *Népszava* emlékezetes 1941. évi karácsonyi számából gyűjt össze egy a mai fül számára különösen hangzó idézetcsokrot. A jobboldali Bethlen István szembeszáll azzal a vélekedéssel, hogy diktatúra csak ott van, ahol katonai erővel felosztatják a parlamentet, s aztán nem hívják össze. Szerinte „lehet diktatúra ott is, ahol látszatparlamentarizmus van, ahol országgyűlés funkcionál, de arra van degradálva, hogy »áment« mondjon a kormány intézkedéseire, miután a kritikát elnémították. A kormányt támogató párt ma a kormány által fizetett élharcosok által összehozott parlamenti többség.” Tehát lenne nekünk is mit tanulni Bethlentől, legyen szó a többpártrendszer köntösébe bújtatott egypártrendszerrel, de akár a Kis Pornográf Diktatúráról is. Gróf Berzeviczy Albert, az Akadémia közismerten konzervatív elnöke pedig a mai fül számára megbotránkoztató mondatot ír le. „A liberalizmust szidalmazni: ez ma az első kelleke annak, hogy valaki a figyelmet magára vonja, tapsot kapjon vagy valami jóhoz jusson!” Adyról szólni sem merek, József Attilát idézni sem illendő. De ne folytassam: attól tartok, hogy nem nagyon becsüljük a magyar hagyományokat.

(*Tévedtem?*) Demszky Gábor, Budapest főpolgármestere bejelentette, hogy betiltja a szkinhedek koncertjét. A szervezők tiltakoznak. A MIÉP tiltakozik. A Fidesz bizonytalan. A szervezők pert jelentenek be, azt állítják, hogy nagyon sok felvidéki, erdélyi és vajdasági fiatal érkezését várták. Eddig azt hittem, a vajdasági fiatalok láttak itt elég szkinhed-koncertet, és eszük ágában sincs kedvéért útra kelni. Annál is inkább, mert tudják, hova vezet.

(*Kilopakodni a zsákutcából*) Az irodalom zsákutcaba került, ahol azonban igen jól érzi magát. Végre, senki sem vonja felelősségre, mint az egypártrendszerben, legfeljebb azok a vidéki messiások, akik szörnyű ügybuzgalmukban nem vették észre, hogy miféle változás zajlott le körülöttük. Sokan beléjük kapaszkodnak, így hitegetik magukat: a zsákutca szűr alatt ki lehet lopakodni. Nem! A fejünket kell a cellafalba verni, hogy megtanuljuk, olyan elviselhetetlenül nehéz a szabadság, mint a nyaktiló.

(*Majd az Uros elintézi*) A Fudex éjszakai járatával utazom Újvidékre. Egy belgrádi társaság utazik haza, mivelhogy Magyarországon hosszú karácsonyi munkaszünet van. Vére fellélegeznek, magunk között vagyunk, ismételtetik. A legtöbben nagy nemzetközi cégeknél dolgoznak, vagy fontos magyar vállalatokban. A tartózkodási engedély rendben. A munkavállalási vízum rendben. Igaz, jövőre szigorítás lesz, de Uros majd elintézi. Vagy Dusan. Talán csak nem fognak sorba állni, mint a vajdasági magyarok?

(*Életképek*) Lakásom környékén és a tízemeletes lakótömbben, ahol immár harminc éve meghúzom magam, egyre több a gyerek. Megnőttek az unokák. Soha még nem volt ilyen népes a lakótömb, mint mostanság. A családok összepréselődnek, mivelhogy a fiataloknak nem telik lakásra. Akinek szerencséje van, külföldre tántorog ki. Amíg össze nem szedik magukat, addig a nagyanyára bízzák az unokákat.

(*Bácskában a helyzet változatlan*) Eddig a szocialistáknak gazsulált, most Djindjic előtt bokázik. Az a fontos, hogy talpon maradt, csattan fel a megbízható elnökségi tag hangja. Ezzel minden eldőlt – vagyis nem dől el semmi. Lehorgasztott fejjel megyek tovább. Megint elhibáztam. Őrszemként a jeligét akartam hallani.

(*Köszönöm*) Érkeznek a jókívánságok. Áldásos karácsonyi ünnepeket kívánnak és boldog, sikerekkel teli újévet. Köszönöm. Nem tudom, mi lesz velünk, velem. Nem tudom, mi vár ránk, rám.

(*Az újvidéki polgár*) Drámavázlatot írogatok. Újvidéki polgár avagy play Márai. Számomra nagy kihívást jelent, hogy Márai talán egyetlenegy művében sem hisz az igazságban, a jogrendben annyira, mint a *Kassai polgárok* című drámájában. A jog érvényre jut, még akkor is, ha a személyes igazság megsérül. János mester ugyanazzal a vésővel öli meg a zsarnokot, amellyel halhatatlan művét faragja. Csak arra szeretnék válaszolni, hogy mi történt az igazsággal. És az újvidéki magyar polgárral? Mikor halt meg? 1918-ban? 1945-ben? Vagy soha nem is létezett? És a véső? A művész szerszáma? A szóról kérdezni sem merek.

(*Művész maradj!*) Ismerős helyzet. Kassa veszélyben, a zsarnok tör a városra. A leggazdagabbak mentik az irhájukat, magára hagyják a várost. János mester a maradás mellett dönt, nem a nagy eszmék készítetik erre, hanem a munkája. A művészi látomása. „Döntöttem és munkámmal maradok.” Nem vár sokat cserébe, még csak tragikus katarzist sem. „Néha otthontalanabb lesz az, aki otthon marad, mint a másik, aki a világba megy.”

(*Az öregségről*) „Így kezdődik az öregség. Magánnyal és hallgatással” – állapítja meg Márai hőse. Szóról szóra így van. Amit ezután tesz, olyanak tűnik, mintha magával beszélgetne.

(*Akiket egyedül hagyott az Isten*) Nem tudok ellenállni az idézgetésnek. „Akit Isten egyedül hagy, annak dolga van. Ezt csak én tudom.” Ugyancsak János mester, a kőfaragó és a művész mondja ezt. Én már csak azt az újvidéki polgárt látom, akit elhagyott az Isten. Örökre.

(*Ozorai üzenet*) Minél hamisabb, annál hangosabb a nemzeti érzésekkel való hivalkodás. Igaza volt az európai műveltségű ozorainak: „A hazafiság a mai magyarok közt, a legjobb értelmű is, enyhe, inkább csak tréfás zsidózással kezdődik; ez az előjáték; alapjában nem áll másból, mint csendes sóhajtozásból és mély légvételből, mintha csak a tüdő hangszerelése volna. Az is.” A főfoglalkozású kisebbségiek azonban nem vesznek tudomást Ilyés palackpostájáról, mélyeket lélegeznek, sóhajtoznak, mintha ez lenne a hiteles „magyarágteljesítmény”.

(*Babits és Mészöly: Mi a magyar?*) Mészöly Miklósnak a Babitsra rimelő felkiáltása cseng a fülemben: „Végre is mi a magyar és milyen? A lehető legprimitívebben szólva: hála istennek, sokféle; miképp a vére is az. S talán épp ezért, egy remélt Európa holnap modellje is.”

(*Cosic: Mi a szerb?*) „A szerb ember, nem ember, ha nem szerb, írta Dobrica Cosic 1986 augusztusában. Aligha írtak le kegyetlenebb mondatot az elmúlt évtizedekben.

(*Titkos tapasztalatok*) A sokszor túlbecsült, sokat magasztalt dicső és bölcs élettapasztalat, értéktelen tapasztalat. Csak az ér valamit, amiről nem merünk beszélni senki előtt. Magunkba fojtjuk a szót, ugyanúgy, miként szégyelljük az érzést, amely kerülget bennünket, ha bizonytalanul imbolyogni kezdünk az utcán. Lépdelhetnénk határozottabban, hiszen tudjuk, hogy elindultunk valahová, de nem maradt annyi erőnk, hogy ezt megvalljuk valakinek.

(*Valóság: a félmondatok világa*) Kilépek az utcára, sétálok, báméskodom. Kedvenc újvidéki kávézómban kapucínert rendelek. Bécs, hitegetem magam boldogan. A legkellemesebbek ezek az alkonyati séták, amikor már senki sem ismer fel az utcán. Úgy érzem magam, mint egy diák, aki megszökött az iskolai óráról. Boldog vagyok, mert elmenekültem a gályapadom mellől. Az időfocészés visszakalauzol az életbe, egyenesen a valóságba. Zsong a terem, félszavakat hallok, pontosan ilyennek képzelem el a valóságot. Befejezetlen mondatok maradnak utána.

(*Kutyák és emberek*) Az újvidéki alkonyban egyre több a kóbor kutya. De úgy látszik, nem veszélyesek, mert félnek az emberektől, nagy ívben elkerülnek még engem is, aki sokáig nagyon tartott a kutyáktól. Egy időben emiatt nem kedveltem az esti sétákat, de aztán felfigyeltem a kutyák félelmére, felfogtam, hogy Újvidék nagyon megváltozott. Túl sok veszedelmes ember masírozik benne.

(*Hazajönni!*) Dragana Varagic belgrádi színésznő 1993-ban Kanadába települt át, nyilvánosan közölte, hogy miért: így tiltakozott a hatalom ellen, amely igazgatót oktrojált az együttesre. Úgy ment el, hogy bevágta maga mögött az ajtót és kijelentette: nem tűri az erőszakot. Most, amint kiváló igazgatót kapott a színház, visszatért és alázattal játszani kezdett. Csodálja azokat, akik maradtak és ellenszegültek. Szerényen folytatja ott, ahol abbahagyta. Nem úgy viselkedik tehát, mint az időnként hazalátogató bácskai divák. Pedig ő úgy ment el, hogy tényleg bevágta maga mögött az ajtót, nem suttyomban oldott kereket, hanem előbb elsikoltotta magát.

(*A bűnös országok*) Pár nap múlva sok nagyvárosban az Euróval, vagyis az egységes európai fizetőeszközzel a zsebükben járnak-kelenek az emberek. Újságot vásárolnak, vele fizetik a kávé a pincérnek. Még nem is olyan régen, vagyis 1992-ben Milorad Pavic a Kazár szótár szerzője a széthulló Európa sorsa felett siránkozott. A balkáni háború kezdetén a belgrádi értelmiség jelentős része Európa széthullását jósolta. A kisebbik nyugati része nem tudja, mit akar, a keleti eladta magát. Pavic szerint egyedül Szerbia tudta, ezért bűnhődik. A környező országokról egy jó szava sem volt. Úgy vélte, hogy néhány ország, Szlovénia, Horvátország, Ausztria, Albánia és Magyarország nem bűnhődtek eleget fasiszta múltjuk miatt, tehát ezekben az országokban újra fellángolt a fasiszmus. Ennek a legnagyobb áldozata megint Szerbia, ő ezt pontosan megjósolta, aki nem hiszi – vallotta büszkén –, olvassa el a Kazár szótárt.

(*A leshely ars poeticája*) Az utolsó leshelyem az írás. Mert az életben senki sem bocsátja meg, ha az igazságról beszélünk. Az írás jó menekülés az igazságba, tehát hálát adok az irodalomkritikusoknak, akik szerint az igazság nem fontos. Jó alibit biztosítottak az íróknak, az olvasót pedig méltó büntetésben részesítették, aki ennek köszönve megenged valamicske igazságot, ha már nem is olyan fontos.

(*Hittanóra*) Nyilvánvaló, hogy az Isten felett létezik egy hatalmasabb Isten, közölte velem ma délután egy elsős, aki az idén kezdett hittanórára járni. Hol hallottál erről, kérdem tőle. Csodálkozva mér végig. Az interneten, válaszolja flegmatikusan. Bizonyára járatlannak tart a vallási kérdésekben, fontolgatom magamban. Nem zárom ki, hogy igaza van. Az én kultúráim még nagyon hagyományos, vele együtt az istenem is.

(*Méltóságos urak és nagyságos asszonyok*) Cenzor! Hogyan fogjuk a jövőben ezt az urat megszólítani? Pofonegyszerű: méltóságos úrnak, válaszolja egy fiatal és csinos hölgy, aki szerint jobb lenne ezeket az urakat mielőbb megpumpolni. A közeljövőben úgysem lesz forradalom, hátramaradnak a szalonok és a francia ágyak. Igazi hódolattal bámultam a jövődöbéli nagyságos asszonyt.

(*Hagyományainkról*) „A magyar ifjúság megérett arra, hogy a hittant az iskolákból végleg kiirtsák.” Csáth Géza, írta 1905-ben. Így gondolkodott egy halhatatlan szabadkai.

(*Lefaragni*) Csak azt szeretném tudni, hogy miért az alkonyat utáni napszokról szólnak álombeli történeteim. Talán azért, mert ezek az egyedüli meghitt perceim, amikor eltöprenghetek, hiszen a nappalaim még mindig zűrzavarosak és túlsúfoltak. Nappal továbbra is túl sok emberrel találkozom, ami nemcsak az idegeimet őrli fel, hanem illúzióimat is rombolja. Gyakran találkozom a tegnapi ellenzék tagjaival. Szívesen emlegetik ellenzéki mivoltukat, s úgy viselkednek, mintha ma is ellenzékiek lennének. De zavarba jönnek a tegnapi ígéretük hallatára. Volt azokban némi túlzás is, mondják. Túloztunk egy kicsit, vallják be. A nemzeti érdekek ostromozásában főleg. A nemzeti érdeket mindenképp fölé kell helyezni, ismerik el. Ugyanezt a zavart ismerem fel a kisebbségi politikusok retorikájában is, csak más előjellel: ők mintha arra döbbsentek volna rá, hogy a lehetetlent követelték Milosevictől. S most viszont le kell faragni azt a lehetetlent. Alkonyodik. Az alkonyban húzódok meg.

(*Vallomás*) Írok – tehát menekülök. Másoktól, de legfőképpen – magamtól.

(*A győztesekről, az új esztendő küszöbén*) A győztesek rendszerint olyanok, mint a dögkeselyűk. Azt azonban elismerem, hogy jó szímatuk van. Pontosan tudják, hogy mikor kell győzni. Legalább öt perccel a küzdelem után. Vagy ha éppen nagy tekintélyt akarnak kivívni maguknak, akkor még ennél is később.

(*Vége*)

Pozsvai Györgyi

Az anekdotikus hagyományok önironikus felülírása

Petelei István *Árva Lotti* című novellájáról¹

(*Interpretációs útválasztás*) A Petelei-szakirodalom e művet, amelyhez már első közlésekor sikertörténet kapcsolódott, alapvetően két oldaláról közelítette meg. A kortárs ítések közül Haraszti Gyula mint „a kitaró, igaz hűség szatírjára”-t emelte ki a novellisztikából publikálásakor is és posztumusz is; mintegy metaleptikusan e szövegnek a Petelei-értékelésbe visszairására tett kísérletet nekrológiájában.² A novellisztika értelmezéstörténetének hozzánk közel eső szakaszában, az 1980-as években Bodnár György, méltatva a „zsánerkép” és a „társadalomrajz” hagyományán túli, méghozzá a lélektanilag kialakító írásokat, úgy tartotta: „Ennek az elbeszélésnek az éltetője azonban nem az illúzióélet kinevetése vagy megsajnálása, hanem a várakozás lélektanának ábrázolása.”³ Az *Árva Lotti* újraolvasása során az alapmonográfiához foghatóan,⁴ főként Németh G. Béla tanulmányát követve,⁵ a lélektanilag, valamint a tragikomikus-groteszk vonatkozásokra viszonylag egyforma súlyt szándékozom fektetni. Csak hogy nem szociálpszichológiai-ideológiai keretek között, hanem Dobos István⁶, valamint Györke Ildikó megállapításait⁷ elfogadva, prózapoétikai, s azon kívül nyelvelméleti és esztétikai támpontok mentén interpretálok ezt az alapvetően kettős arculatú alkotást; amely feltevésem szerint immanensen önreferens, valamint e vetületben saját hagyományát játékosan kikezdő és felülíró műfajpoétika letéteményese. A szövegközi műolvasatom horizontja pedig a Petelei-novellisztikára terjed ki, s Jókai, Mikszáth meg Bodor Ádám prózája után végül Gogol *A köpönyeg* című elbeszélését érinti.

(*Két profán próféta és két /tragi/komikus korreferátor*) Petelei e kispikái művében az anekdotikus elbeszélés- és szerkesztésmódot a lélektanilag elemzés és megjelenítés ellensúlyozza, s így a poén minimalizálódik, tragikomikus-groteszk hangoltságba oldódik bele. A fiktív szövegvilág két egymással rímelő s egymást ellentétező eseménysorból, illetve nyelvi cselekedetekből épül fel, amelyek közül a (z elbeszélő) múltbeliek motiválják a jelenben lepergőket és/vagy a jövőben kibontakozókat. A novella bevezető egységében ugyanis az idő négy síkjára csúszik egymásra; ráadásul nem egyetlen kiváltságos narrátor, hanem két hősnő együtt idézi vissza a múlt egy távoli és egy ahhoz képest közelebbi epizódját. E szereplő-történetmondók két jóslatot (re)konstruálnak a hajdani idők leglényegesebb közlési eseményeiként. A(z elbeszélő) múlt, illetve a (fikcionált) jelenre vonatkozó reflexióik meg egyben előlegezik a közeljövőt, mármint a beláthatónak vélt aznapi nyelvi fejleményeket. Az *Árva Lotti* tehát a Petelei-novellisztikára jellegzetes fogással a végkifejlet irányából épül fel, s ezért e 'témafelillantó' szereplői párbeszéd 'értelmi félhomályossága'⁸ még sűrűbbé válik.

A másodlagos, valamint a harmadlagos elbeszélés síkján megszólaló két-két korreferenstől az elsődleges narrátor veszi át a szót, aki addig a novella nyelvi világát/horizontját kitaró szereplői lokúciós beszédaktusok körülményeinek szemléltetésére szorítkozik. Történetelőadói pozícióba helyezkedik, s retrospektív módon feleleveníti a rég- és a közelmúltat. Az időben legtávolabbi közlésektől, a két jövendőléstől kezdve sorban kitér valamennyi, a (fikcionált) múlt meghatározó, feszültségben tartó nyelvi műveletre. A főhős anyjának a domináns, valamint az apának és a férjjelöltjének a fordulatot hozó kommunikációs fellépését különböző nézőpontból látatja, egyben viszonylagossá teszi. S így feltételezett alkotótársától, az olvasótól várja el, hogy összképet hozzon létre a múltból, a jelenről és a jövőről.

Árva Lotti megnyilatkozása, amelyhez a Sáráé kapcsolódik, számvető lendülettel nyitja meg a múlt (nyelvi) horizontját; e novella tehát dialogikus életbeszélésként veszi kezdetét. A hajdani időkből két cigányasszony látnoki szavai villannak fel e két szereplő-narrátor gondolatvilágában. Több évtizedes várakozói alapállásból artikulálódik a visszaemlékezés, amely során (vagyis a fiktív jelen időben) a szubjektív történetelőadói helyzetből (pl. a főszereplő lelki feszültségéből) adódóan még az addigiaknál is sokkal vontatottabban telnek-múlnak a percek s az órák. A múltba tekintés alkalmával – amelynek keretétül egyébként lehangoló-nyomasztó környezet rajzolódik ki – egymásba csúszik az emlékezés és az álmodozás-ábrándozás, valamint az ébrenlét diszpozíciója, és az alvó állapot által kínálgató, s e többszörösen ambivalens helyzet narratív síkon kilépési lehetőséget nyújt. A szöveg-, illetve nyelvi világ szereplői megnyitásából és feltárásából következik az, hogy az elsődleges elbeszélő és az (implicit) olvasó ismeretei végesek, bizonyos téren még e két szereplőéhez képest is. Mivel például csak a mű második részében konkretizálódik, hogy egy szereplőtársi „előbejelentés”, megnyilatkozási „előaktivitás”⁹ motiválja a szereplői életbeszélést, illetve teszi feszültté a várakozói hangoltságot. A valamikori férjjelölt, Dezső Balázs partnerének, Ötvös Lottinak ígéretet tesz meglátogatására. E nyelvi cselekvés típusa szerint a (fiktív) befogadóra van szabva.

A főhős „szekvenciakezdeményező” beszédcselekvése, amely „meghatározza a rákövetkezőt”¹⁰, az alvás és az ébrenlét, illetve éberség köztés állapotában hangzik el. A határhelyzet jelképpálmányát gazdagítva, az emberi test ágyban nyugvó, a halál és a(z) újjászületés helyéhez van kötve. A rögzítettség ellenére visszautat tesz meg a narratív tudat, és a múlt ábrándvilágát (re)konstruálja úgy, hogy egyben groteszk módon meg is ifjodik attól. Másfelől pedig a végső beteljesedés reménye indítja és újítja meg a már koros szereplő-elbeszélő tudatát, amikor az a profán próféciák nyelvi bevalásaképpen, igazolódásaképpen leánykérést helyez kilátásba. És szimbolikusan gyertya fénye lobban fel és oszlik szét a komor hangoltságú szobában. A gyertya nemcsak a remény fényeként világít a homályos és nyomasztó színhelyen, azonkívül élet- és haláljelkép,¹¹ s mivel a lángja el-ellobban, baljóslatúvá is átminősül mindannyiszor. Ilyeténképpen a színdramaturgia szintén szögesen ellentétes szemantikai vonatkozásokat tesz érzékvé, sőt elmélyíti az azok közötti feszültséget. Miként a következő idézet illusztrálja, a sárga (test)szín a gyér fénynél és a kék (sötét lepel)szín mellett tompa tónussá válik, amely jelképesen a betegség és a halál képzetét társítja:

„Csendesen terjed el a gyertya fénye. A homály erősebb a nagy szoba szegleteiben, hogysen elűzhetné. A megvasazott székek, tengemagy cserefa asztal, a politúros szekrény, a virágos függönyök – alig látszanak. Egyedül a Sári ráncos sárga arcát s sovány – a kék pokróc lombjai alól kilátászó – karjait világítja meg jobban.”¹²

A lét, valamint a fény- és a színszimbólika szemantikai köreiből foghatóan a hangé is metszik egymást. A kora hajnali szürkületben felhasanó kakas lehetséges, hogy jelképesen az adott állapotot pozitív irányba megfordító nap közeledtét jelzi előre, éppúgy az, hogy vészhelyzetre figyelmeztet. Az előbbieken részletezett bonyolult jelképvilág esztétikai vetületű jelentéshálóba szövődik bele. Pragmatikailag groteszk állapotként hat, hogy az idős, ráadásul halálára készülődő szereplő tudatában ifjú nőhöz illő vágy, bár leányálomként is torz ábránd kerül előtérbe a múltból. E rögeszme újfent életre kel, és miképpen a két jóslat, megszállja a tudatot, sőt

hatalmába keríti. Nyelvi önerőre s önmozgásra szert téve,¹³ éber várakozói alapállásba készíti a fiktív alanyt, miután a valamikori férjelölt látogatási ígérete alapján felcsillan a beteljesülés lehetősége.

A jövődő egyik megnyilvánulása közösségi szokásrendhez kapcsolódik, a másik meg az egyéni élet egyik beavató aktusához kötődik. Tehát mindkét jóslat kivételes, jelentős helyzetben hangzik el, de túl azon, hogy komikusan megkettőződnek, viszonylagossá teszik egymást. Az egyik nyelvi eseményre profán ünnep, hetivásár alkalmával kerül sor, amely komikusan inszcenálódik:

„- Emlékszel-e?... Mintha tegnap történt volna, úgy tudom. Még a ruhám színét is látom. Szerdán volt... nem... csütörtökön... szerdán mégis.

– Csütörtökön, kicsi. Hetivásár volt, amire bejártak a cigányasszonyok. A nagyasszony el akarta hajtani, mert kuruzsolónak hitte, s reáuszította a kutyát.“¹⁴

A másik jövődőmondás az egyéni élettörténet szakrális fedezetű epizódjához, konfirmációhoz, valamint jelképesen hosszú, fehér öltözkéhez kötődik. E beszédcselekvések a bizonyosság és a bizonytalanság elmosódó határvonalán idéződnek fel, és (re)konstruálódnak a dialogikus emlékezés során. Azonkívül a megnyilatkozók identitása is ellentmondásos, az első önmagában véve, a másodiké meg hasonmászerű voltában kérdéses; mégis fonák módon hitelre tesznek szert. Sőt pragmatikailag komikusan hat, hogy a fiktív befogadói horizonton e profán látványok szavai felértékelődnek; e hősnőknek nincs tudomásuk a kommunikációs cselvfogásról, mármint, hogy a 'vateszi' közlések elvárásai rendszerükhöz vannak igazítva. Továbbá a „beszédlépések”, a „beszédváltás”, valamint a „javítási műveletek szabályai”¹⁵ tekintetében komikusan fonák, hogy a főszereplőt tévútra vezető jóslat idejét egészen napra pontosan a vak korreferens határozza meg. A következő párbeszéd-szekvenciában pedig e mikronarratíva 'egyenes beszéd'-en alapuló felelevenítések sorozatánál a Sára alapállítása szorul helyreigazításra. Ilyeténképpen a másodlagos fő- és mellékelbeszélő kölcsönösen relativizálódnak, sőt egyazon szintre kerül, jöllehet más-más alapállásból közelíti meg és értelmezi újra a jóslatot. Sára biztató végkicsengésének tünteti fel s szemantikáját megköti, mi több szakrális-mesei kontextusba olvasztja bele. Ötvös Lotti ellenben élesen vitatja az egyértelműsítő jellegű műveletet.

„ – »Angyal«-nak hitta, kicsike. Azt mondá: »Jézus, mekkora szerencse vár a kicsi angyalra. Négylovas batáron, mundéros legényel viszik a templomba.«

– Nem úgy mondta! »Két veres szál fut itt végig, s csak későn ér össze... Ez a kék keresztül menve csak el ne rontsa!« Nézted a tenyeremet, Sári?... Nézted... »Meglesz, ha nem is ma. Sok ág, bog mellette, mi másfelé húzza. – Összeér a végén.« Hallom, te, a hangját most is, s látom a sárga fogait. »Annyi van írva a tenyerébe, angyalka – mondta –, mint egy vastag könyvbe.«”¹⁶

A jövődőmondók tulajdonképpen mintegy a „sors” „vastag könyv”-ét dekódolják, mikor a maguk profán-vulgáris nyelvi szintjén tenyérből olvasgatják, s végtére a vizuális jelek játékból 'desiffrózzák' (kibetűzik). S így lehetséges, hogy partitúraszerűen értelmezve a 'nagy kód' szövegét, az adott kommunikációs helyzethez is applikálják, majd a maguk vulgáris (anyagias) szempontjaiknak megfelelően meseien ígéretessé metaforizálják a nyelvi aktusokat¹⁷. A beszédes nevű Prédáné és az őt követő, nevesincs 'prófétánő' is óva int a sors könyvében található tisztázhatatlan szövegpontokra, azazhogy a tenyérbe rótt fenyegető jelekre. Az így nyelvontológiai¹⁸ értett, narratív síkon meg élettörténetileg érintett egyén, Ötvös Lotti pedig fel-felöltő kételyei ellenére komikusan kitartó várakozói alapállásba merevedik. A cigányasszonyi jóslatok laicizált-szakrális fedezete és szövegekői jelentéslehetőségei Ötvösné intései által (lányon, „mondtam én azt mindig, amit kívoltastak a tenyeredből, az Isten dolga a jövődő”), egyszersmind tudati befolyására utólagosan még inkább megerősítődnek, a múltat (re)konstruáló epizód folyamán főképpen az előadótársi szerepet játszó Sára beszédében érhető 'tetten'.

(Az Ötvös-család krónikása) A mindeddig háttérbe vonult elsődleges elbeszélő a másodlagos korreferensek által megalkotott narratíva ironikus parafrázisát nyújtja. Ily módon a novella 'küszöbén' nem csupán a múltbeli nyelvi történésekre és életpéldákra, hanem az elkövetkezőkre vonatkozóan is mérlegelésre készíti az (implicit) olvasót, mármint, hogy a nyelvi események szűkös látóhatárú vagy laicizált-szakrális jellegű megközelítési útját választja-e, netán a metaleptikusan¹⁹ profán-vulgáris átíratát fogadja-e el. (A szerzői narrátor szóban forgó tevékenységének a játékosan romboló, a szereplő-(el)beszélői megnyilatkozásokat felforgató ereje, méghozzá dezantropomorfizáló jelleggel az idősebb történetmondó nevében is megnyilvánul, palindromaszerűen felvillan.) Az elbeszélő ironikus szöveghöz visszatérve megállapítható, hogy mint a „Véghetetlenység”-hez intézet megszemélyesítő, egyben megszólító beszédaktus feszült ellentétbe kerül a jövődöléseknek magasztos szövegekői aspektusokat tulajdonító hősnőkével. Azonkívül az előd, az apa szürke életnarratívájához viszonyítva fonákjára fordítja az Árva Lotti számára kilátásba helyezett illuzórikusan fényes jövődőt. A nyílt narratori szereplőbemutató, mintha Gogol *A köpönyegéből* lenne plagizálva, ott is hosszúra nyúlik, itt is alig-alig akar befejeződni, holott egyetlenegy megnyilatkozás. Deszakralizáló és depatetizáló nyelvi elemek járják át e közlést, amely Ötvös Miska sommás élettörténetévé kerekedik, s poénszerűen groteszk-profán hasonlaltal ér véget meg talajt.

„Ott történt a Szent Miklós utcában, abban a csendes kis fehérre meszelt, zöld táblás házikóban, melynek ajtaja előtt kispénzű akác terjesztette ki lombját, udvarán szegfű nyílt s majorán; ahol Ötvös Miska élt születésétől fogva, azon kilátások között, hogy ott is fog elpusztulni egy csendes napon, emlegetetlenül, nyom nélkül, úrt maga után sem hagyva, mint egy, melyet a macska lenyel.”²⁰

Nyelvontológiai paradoxonként az egyéni életút ironikusan s lefokozó módon egyetlen mondatba belefér. A reflexív síkon pedig kérdőjel kerül a fiktív alany nemzedéki és életnarratíváját vaskos kötet(ek)ben részletező, mi több heroikusnak feltüntetett elbeszélői hagyomány mögé. E novella a családkrónika műfaját is ironikusan szétírja, így csupán életpéldák mentén (re)konstruálhatja az (implicit) olvasó. A hézagos és egymásba tördelődő életnarratívák középpontjában a felmenők (Ötvösné és Ötvös Miska) állnak, így azok kontextuális viszonylatában íródik meg az utódé.

E Petelei-mű elsődleges narrátorának közlései viszonylag (például *A székek* című novellában elhangzókhöz képest) megbízható interpretációs (értékelési-értelmezési) tájékozódást tesznek lehetővé a befogadó számára. Ámbár önmagát illetően a legkevésbé következetes a szerző-elbeszélői szöveg, hiszen újra meg újra rájátszik valamely epikus hangnemre, például a krónikás és/vagy az eposz előadóját parodizálja a „Véghetetlenység” invokálásakor. Azonkívül a hősepika e kései utóda mint 19. századi fiktív történetfeljegyző egy meglehetősen jelentéktelen család történetének vulgáris átíratát nyújtja. A két jövődölést egyazon értékszintra hozza, s a szürke hétköznapi eseményei közé iktatja be. Jöllehet ekkor alapvetően semlegességre törekszik, a főhősnőt Árva Lottiként azonosítja. A témája exponálásakor viszont az Ötvös-család 'krónikása' e hősnőt az Árva degradáló vezetőknélvelellettel felmenőjével, az apjával helyzetileg nivellálja. A többszólamú ironia pedig kontextuálisan (és a szereplői pozíciók mentén is) oda-vissza érvényre jut; annak a szereplőnek a beállítódását is kezdi, aki a „Teremtő” kézvonásai, 'irománya' alapján és a jóslatok fényében a családnév méltóbb hordozójának s fenntartójának értékelődik fel, és azét is, akinek (e szövegponton homályban hagyott okokból) ragadványnev jut osztályrészéül. Az Árva titulus, amely egyben állandó jelzője is Miskának, 'előírja', az elbeszélői-krónikási szöveg görbe tükrében előrevetíti viselőjének kisszerű életútját.

A *Közpönyeg* című elbeszélés szerint a főhősnek, Basmacsinnak „már a nevében is látszott, hogy valamikor a cipőtől származott”²¹ Hogy ez milyen módon történt a múltban, »azt homály borítja«. Keresztnevében és apai nevében Akakij Akakijevicsnek hívták, mivel a »körülmények maguktól alakultak úgy, hogy semmiképpen sem lehetett más nevet adni neki«²². Az apa nevének e »szükségszerű«

megduplázódása és a »származásra« utaló vezetéknev mintha eleve megírták volna egy életút lefolyását, meghatározták volna hordozójuk lelki alkatát.²³

A Petelei-novellában, összegezve előbbi fejtegetéseimet, a magasztos (laicizált-szakraális) nyelvi síkon van előírva s kijelölve a profánon, meg vonásonként s jelenként dekódolódik, sőt jóslat formájában metaforizálódik a családi névre 'dicsőséget' hozó egyéni életút. Csakhogy a többszólamú irónia dehierarchizáló ereje jut érvényre, a reflexív síkon pedig az epikai műfajhagyományokat fordítja fonákjukra és írja felül a szerzői elbeszélő. Bár a másodlagos szereplő-elbeszélői megnyilatkozások (a jósnők és Ötvösné szavai) szerint a felemelkedés íve a „Teremtő” által eleve meg van „rajzolva”, ámde az elsődleges narrátor relativizáló és lefokozó műveleteiből következően az állítások sorra lerombolódnak. Az elődöt meghatározó alsó helyzet és az utódnak 'előírt' felső közötti távolság felmérésén, valamint az azt megteremtő 'idea' illuzórikusságának érzékelésén túl az is az (implicit) olvasó horizontján vehető ki, hogy a nyelvi világba foglalt egyéni életút kiszámíthatatlan; ami a szereplői pozíciók vertikális mozgásában, elbeszélői lebegtetésében nyilvánul meg helyüttl. A családkrónika poétikai és formahagyományának ironikus szétírásából eredően az *Árva Lotti* című novellába szerkesztett komikus-groteszk műfajváltozat és/vagy témaátírat csupán töredékeiből állítható össze. A narratíva-, sőt megnyilatkozás-részecskék, vagy épp betételbeszélések a felmenők, Ötvösné és Ötvös Miska életpéldáit ismertetik, így ezek nyelvi függvényében íródik meg *Árva Lotti* narratívája. Az elsődleges elbeszélő a nyelvontológiai viszonylatokkal számolva forgatja fel a sors „vastag könyvére” laicizált-szakraális vagy profán törekvéssel hivatkozó szereplői beszédaktusokat.

(*A látnok' anya és az „árva betűmásoló” apa*) A narrátori szükszavúsággal ellentétben Ötvösné hosszas anyai kioktatásban részesíti Lottit. Komikusan hat, amint e nőalak, „ki főköttöket ékesített s azt árulta, s csak egy maroknyi asszony volt”, „úri dámá”-vá minősíti fel utódát. Mikor leánya szellemét pallérozza, még az önkéntelen mozdulatokra is kiterjednek intelmei, illetve női instrukciói. Emellett a sors könyvébe foglalt jövendőt evilági szinten felülírhatónak, szabadon átalakíthatónak nyilvánítja ki családja számára: „hármunknak adja az a jó teremtő tudunkra, hogy dáma leszel, csepp. Szét kell nézni, jöni, menni, hogy lássák az embert...”²⁴ E ponton az illuzórikus terveket szövögető szereplő törpül el, nem az, aki tudatilag-nyelvileg belefoglalódik az anyai ábrándvilágba. Mindenesetre a polifon irónia kikezdi az önhazugsággal társuló s befelé forduló várakozói attitűdöt, amint *Árva Lotti* az utcán tucatjával kínálkozó partnereket szemlélteti. Az anya nyers szókimondását, illetve a cancellistákat mint férjelölteket lebecsmérlő megnyilatkozásait az apai reakciók teszik viszonylagossá:

„Szegény Ötvös Miska a legnagyobb ijedelemmel hallgatta ezeket a rettenetes beszédeket azokról a jeles úrfiakról, kiknek ő köszönni is csak félve mert, ha a »tábla« palotájának kapujában valamelyikkel találkozni elég szerencsétlen volt.”²⁵

A narrátori tudatbeszélés a szereplői horizont komikus szűkre fogottságát érzékelteti, amikor az Ötvös Miska gondolatvilágának megfelelő minősítésekkel él (pl. „rettenetes beszédek”), szólamába szerkeszti a kishivatalnoki pozícióra sajátos kifejezéseket (pl. „jeles úrfiak”, „tábla”). Ugyanakkor viszont külső nézőpontból is rálátást biztosít e figura kommunikációs vonatkozásban alázatos magatartására. Továbbá kitér az eleve lefokozó nyelvontológiai körülményekre: Ötvös Miska evilági, tollnok, hivatali beosztása szerint (szöveg)másoló, de nemcsak a 'fennvaló s mindentudó' írónok alá rendelődik, valamint cancelláriai felettesei alá, hanem a „rettenetes beszédek”-re vetemedő nőszemély alá is. Mindezt tetézi, hogy e hős az írnokságnak, az írás aktusának önmagát is átadja.

E ponton a többszólamú irónia egyfelől a szereplői beállítódást, másfelől a (mindenkori) befogadói azonosuló viszonyulásmódot kijátssza s kritika alá vonja. Az elbeszélő a szereplői titulus révén közvetve felkínálja az áraság feletti sajnálkozás diszpozícióját. Továbbá a pragmatikai cselfogáshoz ideiglenesen megszakítja a történetelbeszélés folyamatát, rájátszik a befogadóval bizalmas viszonyban levő történetmondó hangnemére, kölcsönveszi önreflexív beszédpaneljeit, megszólítja a fiktív olvasót, s anarratív kitérőt tart; Ötvös Miska komikus átkeresztelésére kerül sor. Ilyenformán egy látszatra mellékes körülmény kerül előtérbe, és ahhoz képest viszonylagossá lesz az addigi elbeszéléstéma jelentősége. Holott ezen önmegszakító eljárás egyúttal átvezető funkciója is, egy újabb jelentékeny eseményig lendíti tovább a történeteladást; amelyhez így az afabuláris egység voltaképpen szervesen kapcsolódik.

Az elbeszélő önironikus mentegetőző gesztussal indítja az átnevezés nyelvi műveletét. Evilági cancelláriai körökben a „komoly tabulae assessor” által adományozott megtisztelő titulusnak tünteti fel az *Árva* minősítést. Holott az Ötvös Miskára ráakasztott gúnynev tulajdonképpen tekintélye csökkenését jelzi. Az „alázatos másolót” mindenekelőtt tehát közvetlen hivatali környezete nézőpontjából látatja komikusnak, bár a többszólamú irónia az adományozói pozíciót is megingatja. Azonkívül e hős merev hivatalnoki magatartását, az írás műveletével azonosuló alapállását is karikirozza, éppúgy az abból eredő zaklatottságát, mikor váratlan családi esemény szólítja el írónoki asztalától, sőt teljes talajvesztettségét a „vége az asszonnak” hír hallatán. A haláleset jelentősége az együgyű szereplő nézőpontjából felnagyított voltában viszonylagossá lesz. És ez alkalommal Ötvös Miska is, de a felesége még inkább lefokozódik.

Ötvösné, aki élettársához foghatóan egyetlenegy eszme által megszállott 'bábfigura', fő-fő anyai gondja letételekor groteszk haláltusát vív. Csendes elnyugvás helyett a testnyelvi tünetek szerint „arcára barázdákat vágott a kín”. Mégis folyvást elképzeléséről beszél, élete legutolsó perceiig görcsösen ragaszkodik ahhoz: „Látod ezt a leányt... Lottit. A te leányod is, bárha nem üt rád. Látod, milyenek teremtette az Isten? Tudod, mit írtak be róla a sors könyvébe? Hallottad tőlem is, másoktól is. El ne felejtse... Nem hitted néha, úgy láttam. Rám hallgass most.”²⁶ Ötvösné fenyegetéssel nyomatékosítja e férjéhez címzett rendelkezéseit: „Úr néz a leányomra, Miska. Ha ma nem, holnap viszi az oltárhoz. Reád bízom. Néha nem hitted... Számon kérem tőled, amit csináltál, a másvilágon is.”²⁷ Az Ötvös Lottihoz intézett anyai intelmek, amelyek a férjnek szólókkal párhuzamosan, illetve azokba beékelődve hangzanak el, szintén komikusan kicsinyesek; természetesen csak e halál előtti torz nagymonológ perlókúciós hatókörén kívülálló, azaz nem fiktív befogadó számára bizonyulnak groteszknek.

Ötvösnének az 'örökkévalóságba költözése' fonák módon „leányához méltó” házassági lehetőséget von magával. Az érintett szereplők életútja keresztveződik, s ez az epizód komikus szimbolikába épül be. A halottas kocsi készlettel megállásra a jóslatok által előrevetített „csengő-bongó négylovas batár”-t. S az anya, mintegy a fennvaló útmutatói s beszédhelyzetébe lépve, demetaforizálja a profán jövendőmondók lokúciós beszédaktusait: „Te – szólt a főköttő-csináló kicsi asszony azon éjjel Lottihoz –, ez az!”²⁸ A leányban pedig az evilági és a 'túlso partról figyelmeztető' látnokok szavai érzékileg, különböző hangeffektusként megsokasodnak, regiszterenként fokozódnak, s hallás útján újra meg újra metaforizálódnak: „Ott zsongott a fülébe Lottinak ingó fűszál sugásában, légydorombolásban, csikorgó ajtósarokban, szűnyog-repülésben: ez az! Ez: akit vártál, akit neked jövendöltek, reménységed, álmod.”²⁹

Ámde Ötvös Miska, az evilági tollnok kérdésekké teszi a jóslat(ok) s az anyai-leányi álmok beteljesülését, sőt a sors könyvébe foglaltak, mármint az Ötvös Lotti jövendőjéről írt bekezdések mögé is kérdőjelet tesz. Sőt akadékoskodásával és alázatos modorával véget vet a fellegekben járó leánya és a csábító partner, Dezső Balázs közötti fonák szerelmi viszonynak. Ugyanis az „árva betűmásoló” látótere komikus korlátozottságából következően a férjelölt megjelenését „kápázat”-ként, „csoda”-ként fogja fel, és nyelvontológiai-lélektanilag megbolygatottan viszonyul ahhoz legelső kommunikációs közeledése alkalmával. Ráadásul a maga kisserű környezetében sem találja a helyét. Mesterkéltlen alázatoskodó nyelvi műveletet visz véghez:

„- Csókolom a kezét, édes nagyság úrfi, be fájnul méltóztatik kinézni! Sokáig tetszik e városban maradni, vagy ki kegyeskedik sétál... szeke... lova... kocsikázni a méltós... falusi kúriára?”³⁰

Árva Miska a megszólított személy pozícióját a feltételezettnél még inkább felfelé tolja, a sajátját pedig lefelé mozdítja el, s így Dezső Balázst nemcsak végletesen, de majdnem véglegesen eltávolítja az Ötvös-házból. Árva Lotti meg akkor kerül apjával egy szintre, sőt fokozódik le, mikor a segítségkérés illokúciós ereje által arcot tulajdonít az őt Dezső Balázs első megjelenésekor megszólító és afelé irányító-útbaigazító 'fennvalói' hangnak. Apját, keserűen zokogva, mi több maga alá rendelve, panasolja be anyjánál. E megnyilatkozása komikus felfelé törleszkedést foglal, és siralmat meg 'léthelyzetelemzést' rejt magában: „Hát szolgája vagy-e, Miska, Dezső Balázsnak? Vagy inasa vagy? Vagy bérese vagy? Hogy úgy beszélsz hozzá. Ilyen familiából kívánod, hogy házasodjék? Miért hívod »nagyság úrfi«-nak, miért mondd »csókolom a kezét«?... Miért is születtem én... miért is nem költözhettem utánad, édes...”³¹

(A *komikus deux ex machina*) Ötvös Miska e kommunikációs 'baklövést' követően hallgatást ígér. E fogadalmát az elbeszélői ironia szerint „meg is tartotta volna – bűnösnek érezvén magát –, ha erőnkél, akaratunknál nem lenne bírósabb a cselekedeteinket intéző hatalom.” És újabb kommunikációs fellépésekor Ötvösné végső szavaihoz igyekszik igazodni. Csakhogy komikusan megcseréli, avagy eredetileg fordítva másolja s táplálja be tudatába a felesége meghagyásait, és így nem a neki szóló utasításokat tartja szem előtt, hanem a leányához intézettek, méghozzá az „El ne felejts csinosnak lenni, Lotti... Minden pántlikád sorba(...)” figyelmeztetés szerint jár el. Segítségnyújtó akciója voltaképpen egy eleve komikus párbeszéd-situáció tetőpontját képezi, amelyet egyúttal félbe is vág, sőt a bal oldalára fordít. A szerelmi találkahely depatetizáltsága ellenére Ötvös Lotti fellengős-fennkölt modorban 'teszi a szépet' Dezső Balázsnak. A hétköznapi profán jóslatot felértékeli, s meglehetősen elcsépejt jelkép és hasonlatláncolatba illeszti be, így tesz vallomást. Perlokúciósan gyengéd érzelméről igyekszik meggyőzni partnerét, de hiperbolizáló frázisai üresen csengnek. A 'sors könyve', azaz hogy az anya által kijelölt 'lovag' átveszi a patetikus, de közhelyes beszédmódot s –fonalat; vagyis az ő viszonyulásmódja is színlett, akárcsak a nőé, mesterkélte, ám ő fölényesen átlátja a kommunikációs helyzetet. Mi több, komikusan kéjsóvár testéhez vonja a gyenge nőit, s a megtévesztett Lotti elandalodik ott. A komikus elérzékenyülés pillanatának harmóniáját az „árva betűmásoló” megzavarja. Ötvös Miskának nemcsak a külseje ápolatlan, a nyelvi viselkedése is goromba és közönséges ezúttal, s esedező-alázatoskodó megnyilatkozása ugyancsak elűt a fiatalok emelkedett modorától. Az evilági tollnok második, az elsőnél is vehemensebb s komikusabb segítségnyújtó akciójával stílusterést hajt végre.

„S én nem tudom (örökös homály is marad e kérdésen): honnan, micsoda rejtekből bújt elé Árva Miska – a tény áll –, hogy csak odadugta szegyenlős, gyéren szőrös arcát a szerelmesek közé, s félénk hangon bár – de egy cseppet sem akadozva – alázatoskodta:

– Instálom a nagyságos úrfit... ne tessék, ne tessék. Össze kegyeskedik rücskölni a *leányom* (tán erősebben mondta e szót a szokottnál): a leányom másliit. Itt kivált, itt a mellén. A szegény boldogult pára, a leányom édesanyja vette – csókolom a kezét – a tótóktól... Ne méltóztassék... és a frizuráját is össze szíveskedik borzolni. Minden este facsargatja... sok fáradtsággal facsargatjuk...”³²

Az eddigi vizsgálódások összegzéseként megállapítható, hogy a fiktív alakok nyelvi műveletei közötti hierarchikus kölcsönviszony alapvetően a laicizált-szagrális és a vulgáris-profán sík tekintetében jut érvényre. A 'mindentudó' szintjén a sors *könyvét* feltételező Ötvösné befolyására Árva Lotti életét, illetőleg életnarratíváját az *írást* dekódoló, annak szellemiségét kinyilatkoztató jóslatoknak megfelelően igyekszik alakítani. Sőt a 'gondos anya' a család minden tagját e pretextus alá rendeli. Az apa létmódját szintén a nyelv határozza meg, a betűmásolás torz megszallottja. Tudati és/vagy 'írói' elszigeteltségéből eredően a felesége hiába ír elő számára is egy, a fennvalói és megkérdőjelezhetetlen írással összhangban levő szerepet, képtelen annak megfelelni, bár nem is annyira az alternatív írás szellemiségével identifikálódni, mint inkább közhivatali másolóként 'nem ér fel addig'. A 'mindentudói' síkhoz kapcsolt anyai 'sugallat', egyszersz mind a síron túli hang problematikussága átironizálja azon szereplő merev beállítódását, aki arcot ad annak és létehez hozzátartozik a lélek halhatatlanságába vetett hit. Sőt e másik régióbeli hang mint az anya és leánya által létesített szekuláris életnarratíva szellem(iség)je elejét veszi Árva Lotti kételyének, amely a fennvalói pretextus, valamint a profán látnoki szavak viszonylatában merült fel benne.

A 'mindentudói' beszédhelyzetet a jámbor s 'együgyű' tollnok ingatja meg. A néhai felesége által kontroll-drill alá vont Ötvös Miska komikusan túlbuzgóan eleget kíván tenni a végső meghagyásoknak. Árva Lotti és Dezső Balázs akácfá alatti párbeszéde alkalmával az (implicit) olvasóban komikus eposzbeli *deux ex machina*-t felidéző módon terem ott a beszédettek mezején, s segítőkészen lép fel, de alvilági alakként avatkozik bele az eseményekbe. És Ötvösné szagrális fedezetű rendelkezéseit vulgáris-profán síkon önmaguk ellenében kijátssza. Az „árva betűmásoló” a komikus dialógusba beleszólva, egyúttal leány életnarratívájának illuzórikus távlatát is kétségessé teszi, valamint a sors könyvének Lottira vonatkozó bekezdése, illetve a profán jóvendölések mögé is kérdőjelet helyez.

Árva Lotti mindenek ellenére várakozik, a jóslatok nyelvi szellemisége mentalitásába teljesen beleivódik, eltorzítja tudatát, kommunikációs körét szűkíti, és horizontját megszabja, már-már csak abból beszél ki. Hogy megerősítse saját alapállását, a sors könyvét maga próbálja meg kibetűzni, azaz a jóvendőmondókhoz foghatóan profán módon a tenyeréből dekódolni: „csak vár, csak nem szűnik meg tenyerének vonalait nézni – hol a két egyenes irányba szaladó kék szál csak »későn ér össze«.”³³ Mikor hírért veszi annak, hogy hajdani partnere özvegységre jutott, ismételtelen a megjósolt életnarratíva 'szellem(iség)é' intézi felé szavát, ő pedig afelé nyílik meg: „Valami azt súgta Lottinak, hogy Dezső Balázs eljön hozzá. »El kell, hogy jöjjön.« Anyjával álmodott minden éjjel, a kicsi főkötő-csináló asszonnyal, ki az égből intézheti a leánya sorsát.”³⁴ Egyetlenegy beszélgetőtárs révén tájékozódik, valamint közvetett perszonifikációs úton; egyébként az alapállása is önhibe: „Sári is csak arról beszélt, hogy »nem maradhat el«. Megkérdezte a fűszáltól, gyertya hamvától, kutyatej szárától minden babonával: – eljön-e? s igennel felelt neki az egész világ. S el is jött.”³⁵

Csakhogy Dezső Balázs bosszút vesz az apa, az „árva betűmásoló” akadémikusodó-alázatoskodó megnyilatkozásáért. Beteljesíti a sors könyvébe foglalt és a profán próféciákat, ám egyúttal fonákjukra is fordítja. Lényegében véve, nyelvi játékot űz Ötvös Lottival, látogatási ígéretet tesz neki, majd otromba tréfából megkéri a kezét. S végtére komikusan azzal hetvenkedik, hogy a vénleány számára „szentírás a szava”.³⁶

(A *szereplői identitás és tudatfolyamatok deiktikumai*) A vokális és a képi, valamint a pszichoszomatikus jelrendszer a főhős lelki alkatát, mentalitását teszi érzékvé, és pedig mindazt, ami tudatbeszélésbe fogalmilag nem sűrítendő bele. A metaforizálás művelete pedig performatív–narratív szinten a sors könyve elcsépejt frázisát újítja meg, és mint ily értelemben vett pretextus szekuláris síkon a főhős virtuális életnarratíváját, valamint a két jóslatot fedezi, amelyekben öntükröző módon vetül az (implicit) az olvasó elé. Dezső Balázs, aki a szagrális fedezetű kommunikációs körön kívüli, sőt azt relativizáló megnyilatkozó, az Árva Lottival űzött nyelvi játékát-tréfáját szintén metaforikus beszédmódba foglalja. A szagrális kicsengésű nyelvi elemeket sorban profánakkal vonja vissza. Lottiról im ezt mormogja magának: „Mind a szeme fehérét mutatja, s vigyen el az ördög, ha el nem szédülök a sóhajtozására. S micsoda áhítattal pislog, s milyen aprókat, akármilyen szavamra, mintha papja volnék, vagy védszentje. No, Uram, könyörülj rajta; ha van lelked, hogy ne legyek én a patrónusa.”³⁷ Otromba terve kiáltésekor-közlésekor depatetizáló metaforákkal él, a hangneme meg gunyoros:

„- Te, bruderkák – vizet ivó kuruttyoló béka legyek, ha az a vén Jebuzeza itt, a szomszédban nem olyan szemekkel néz engem most is, mint egy veréb a hernyót. Bekapna, úgy segítlen. Egyszer azt jóvendölték neki, hogy én leszek a tutora. Sóhajtoz most is... Hm –

folytatta, s fehér bajusza rángott a nevetésben, s piros arca majd kicsattant – hm! Meg kellene tréfálni a gyöngyömet. Meg kellene kérni feleségül, bruderkák. Elájulna, úgy segéljen. Még a hársfák is megröhögnek Dezsőfalván ezt a fuszulykakarót. – Szegény Árva Lottit...”³⁸

Dezső Balázs mindkét megnyilatkozása során maró iróniával s exhibicionistán depatetizálja-vulgarizálja azt a gyengéd érzelmi kapcsolatot, amelyet Lotti életideáljává értékel fel; s egyebek mellett ebből ered komikus (fiktív) befogadói viszonyulásmódja: „Oh!... Nem hallasz-e lármát? Csak itt van ő a szomszédban... Mintha énekelnének. Kelj fel te is, Sári.

Árva Lotti kinyitotta az ablakot. Virradt. Üde levegő s rekedt hangok danája áradt be azon.

– Milyen szép az élet – súgta. – vajon melyik az ő hangja?

Önkéntelenül nézett a tenyerébe, s ráncos arca földerült.”³⁹

A 'sors könyvébe', azaz a tenyérbe vetett reményteljes pillantás, akárcsak a környezeti jelekkel érintkezéskor a szerelmi sóvárgás depatetizált s komikus kommunikációs helyzetet alakít ki, amely az eufória testnyelvi jelei vetületében groteszknek nyilvánul meg.

E Petelei-novella sajátosan s érdekfeszítően vokálishan is következetesen érzékelteti a tudati folyamatokat, eszerint nem egyetlenegy állapotot ragad ki és képez le, hanem azoknak változó s fokozódó szakaszait követi. Ráadásul e hangvilág torz, tehát ellentétben áll a főhőső alapvető diszpozíciójával, reményteljes lelkesültségével; a másik végletes lélektani helyzetre, a gyötrődésre, a szorongásra utal. A vokális jelrendszer több irányba, a szereplői megnyilatkozások és a non-verbális sík viszonylatában megoszlanak, sőt ingázónak-oszcillálóknak feltételezi az (implicit) olvasói pozíciót.

Ötvös Lotti beteljesedni látja álmait, „a múlt fájdalmaival, vívódásaival; a gyötrődések, megaláztatások mind eltűnnek emlékezetéből”, csakhoggy újszerű, tisztázhatatlan eredetű félelem ébred benne; amelynek pszichofizikai tüneteit a szereplői közlések vetítenek (ki) a fiktív és a nem fiktív befogadó elé: „Úgy félek, Sári – mondja –, s én nem tudom miért. A mellem összeszorul, s a nyakamon minden in megrövidül.(...) Mim fáj nekem?... Úgy nyüzsög a vérem – dörzsöld a fejemet, s itt a szívem körül.”⁴⁰ Lotti végletesen felajzottan várakozik Dezső Balázssra, és auditív hallucinációi támadnak. A tejesasszonyt véli a kérőjének, majd az óraütések számát hallja félre. A jól ismert mindennapi hangkörnyezetet is idegennek fogja fel: „Az emberek kinn indulnak napi dolgukra. Lottinak az is fáj, ha kopogtatásukat hallja a közegeten. Minden hang a fejébe nyilallik.”⁴¹ A külvilág zavaró-baljós vokális jeleit, valamint a benső rendellenességeket, a pszichoszomatikus tüneteket a bogárhasonlat súrítja magába, lévén lélekjelkép is, így lesz metaforikusan érzékivé a rendkívül feszült és polárisan ellentétes tudatállapot: Sári, „mindenkit szeretnék boldoggá tenni... De hát fogd meg, kérlek, a kezemet, s szorítsd meg erősen. Nem tudom, miért nem nyughatom. Fogd jobban... Ez a nyakam... ez a fejem... mintha bogár lenne benne... Valaki zörget a boltajtón. Nézz ki szaporán... Várj! úgysem látnád... Eh! Nem tudok felkelni. Kergesd el, akárki... istenem...”⁴²

A képi elemek és a vokális jelek összjátéka szerint virradatkor az utca, a környezetvilág derűs látványképként rajzolódik ki Árva Lotti nézőpontjából és lelki beállítódásának megfelelően. Ámde miután e hőső szögesen ellentétes lelki helyzetek között vergődik, és egyre nyugtalanabb s ingerlékenyebb, vagyis a negatív diszpozíció irányába sodródik el, ugyanazon színhely riasztó-taszító hangképpé alakul át. A tudatfolyamatokat, valamint az érületi tartalmakat teszi érzékivé a környezeti zajvilág. Az utcai ricsaj visszhangozza, méghozzá más-más regiszteren és hangfokon az elviselhetetlenségig, groteszk hangzavarig felfokozza mindazt, ami a bensőben lezajlik; de indoka az érintett fiktív alak, s, lényegében véve, az (implicit) olvasó számára is kiismerhetetlen.

„Szekerek zörögtek végig az utcán, a lovak csengettyűjének lármája hallatszott be, katonák vonultak el az ablak előtt nagy dobpergéssel; a szomszéd házak valamelyikének tetején egy pléhes gyerek füttyült kiállhatatlan nótákat, a falusi asszonyok ajánlgatták árucikkeiket hangos szóval.”⁴³

A központi alakon csaknem teljesen úrrá lesz a szorongás; amit egyébként az imént idézett hangképen túl a pszichoszomatikus jelek vetítenek a befogadó elé. S akkor toppan be nagyvégre Dezső Balázs.

„Árva Lotti felkelt a székéből. Ülni is nehéz. Ráncos sovány arcán barázdákat szántott az izgalom. Kezével idegesen igazgatta fehér atlaszruháját s a csipkéket rajta. Újra hallotta, mintha a kapu nyílnék.

– Sári – szólott ki –, Sári...

– Kicsike... kicsike, jön... bejött a kapun.

Csak megállott Lotti azon helyben; tán a vére sem keringett.”⁴⁴

Az izgatottság fokozatainak közvetítésével, illetőleg vokális jelzésével párhuzamosan az elsődleges elbeszélői narráció a szereplői (groteszk) arcjátékot, valamint az öltözéket, a „fehér köntös”-t meg-megérintő kézmozdulatot is követi. Az Ötvös Lotti szemében felértékelődő ruházat kettősen jelképes: halotti, egyszersmind menyasszonyi-esküvői viselet. A mimika pedig megerősíti, hogy lélektanilag bonyolult s összetett e kulcsfigura, még ha egyetlenegy kicsinyes és illuzórikus rögeszme fészkeli is be magát a tudatába. Hiszen az önhazugság sem esik tőle távol, a kétkedés meg a hosszas várakozás közben olykor alattomban kikezdi az anyja és a jósnők által belekódolt életnarratívát.

A szereplőelbeszélés fentebb taglalt változatai a tragikus-torz végkifejlet irányába mutatnak előre. A boldog, örömteljes halál – a narrátor posztumusz elmékedése szerint is – szöges ellentétben áll a szürke, szomorkás étellel. Ám az egyéni lét e két fő aspektusa számos epizódban groteszk módon összevillan, a végletes hangoltása meg mindannyiszor átjárja s átminősíti-átlényegíti. A címszereplő élettörténete során egymásba játszik például, amikor a temetésen felbukkan, s csakhamar az Ötvös házban is megjelenik az udvarló. Így kerül egymás mellé, s von magával hangoltsági váltást, amikor a főhős gyásza örömmre fordul. Továbbá a novellán végighúzódó motívum utalásrendszerébe épül bele, s szélesíti ki annak szemantikai tartományát megannyi szövegponton. A fehér köntös többszörösen jelképes. Voltaképpen ahhoz a konfirmációs öltözékhez hasonlatos, amelyet az ifjú Lotti a második jóslat elhangzásakor visel. Idős nőként pedig halotti öltözéknek hófehér atlaszt választ. S mindahányszor előveszi a ruhát, eljátszadozik azzal a gondolattal, hogy szövete olyasféle, mint a menyasszonyi köntöse. Ismét a szimbolikus ruhadarab kerül keze ügyébe, miután tudomást szerez egykori partnere megözvegyüléséről. És a reményteljes várakozás, a „leánykérés” napján, amely egyben élettörténetét is lezárja, szintén azt ölti magára. Ilyeténképpen a jelképes s ambivalens jelentéslehetőségek összjátéka pragmatikailag számottevően előmozdítja az egyén nyelvi kivettségének belátását.

Metaleptikus síkon az elsődleges elbeszélő a fiktív olvasó felé ugyancsak kijátssza, ironikusan kiterjeszti arra a sors könyvének alárendelt diszpozíciós állapotot: „Sőt a sors is – ki milyen bírhatatlanul erősebb, mint kegyed, ki de milyen számlálhatatlanul több könnyet fakaszt, mint amennyi mosolyt kelt – megengedte magának azt a tréfát, hogy (...).”⁴⁵ S a feltételezett befogadóra bízza a döntést, mármint, hogy e 'pretexsus', egyben közhelyszzerű képzetkőr, determinisztikus eszmei kontextusát eltávolítja-e önmagától vagy sem. Másrészt meg a pragmatikailag azonosuló beállítódás ironikus kifordítására kerül sor, hiszen az implicit olvasó pozícióját a (tragi)komikus hős helyzetével képtelen egyeztetni.

(Szövegközi margináliák I. – Szereplői arc- és torzképek) A látogatásra virradó napon Ötvös Lotti elveszti addigi lelki egyensúlyát, a végső órákban és percekben aggályoskodás vesz erőt rajta. Az olvasói távlatból tragikomikusnak látott diszpozícióban a szereplői arca a nyugtalanság ül ki. E Petelei-hőső „portréja” életszakaszonként átrajzolódik, ráadásul (szöveg)részletről (szöveg)részletre az

elbeszélő folyvást változó látószögéből érzékelteti a szereplői arcvonások összekuszálódásának folyamatát.

„Árva Lotti megvénült. Ajaka körül éles, mély ráncok képződtek, arca megnyúlt, halcsontba fűzött dereka mintha meghosszabbodott volna.”⁴⁶

Az arcot en face kiemelő kép kontextuálisan, pragmatikailag meg az értelmezői tevékenység segítségével egy, a hőst komikus maskarájában szemléltető piktúrával egészül ki. Lotti „[a]z utcán selyembe jár. Haját fűrtözi, sovány képére fekete szépségflastromokat ragaszt – kettőt-hármat. Fején ódivatú francia kalap van, melynek füle az álláig ér. Köntösén máslik, ráncok, fodrok. Néha – nyárban – csehgyémántos régi diadém a hajában, s virág csontos, sovány kezében.”⁴⁷

A fehér atlaszköntös mustrálgatásakor a mélyen barázdált arc groteszk módon fénylik fel, hisz ifjú leányhoz illő ábrándokban merül el a hajlott korú hősnő. A várakozás legutolsó óráiban pedig a szereplői arcmozgás görcsösen rángóvá fokozódik. E szereplői portré rekonstruálásához egyfelől szubjektív, benső kiinduláspontról, másfelől objektív, külsődleges távlat kínálkozik az olvasó számára. A főszereplői tünetjellemzés szerint „[a] mellem összeszorul, s a nyakamon minden in megrövidül.” Az elsődleges elbeszélő semleges pozíciójából meg annyi vehető ki, hogy Lotti „[r]áncos, sovány arcán barázdákat szántott az izgalom.”

Következőképpen Árva Lotti lényre sarkalatos ellentétben áll a Jókai-regények „hideg szépségei”-vel, akiknek többsége álarc mögé rejti szenvedélyeit. E szereplőknek Tímea az „egyik prototípusa, az élő alabástromszobor, mely hajlik, simul, enged, de nem él.”⁴⁸ Intertextuálisan összevetve, Lotti szerelemtől és balsejtelemtől torz, a halálközelségtől pedig groteszk mimikája élesen eltér a „görög típusú” alakokétól, akik a harmonikus szépséget testesítik meg. A leányok pedig vagy tündérek és angyalok, vagy „gyermekarcú, gyermekidomú” hősök. Az utóbbi eszménykép Az *arany ember* Noémijában kerül az olvasó elé. A szereplői „arc kifejezése az öntudatlan szelidség. Talán az egyes vonások külön nem volnának a szobrász ideáljai, talán ha márványból volna, nem is találnák szépek; de az egész főt és alakot, úgy ahogy van, valami rokonszenves sugárzat derengi körül, mely első tekintetre megigéz, és mentől tovább nézik, annál jobban megnyer.”⁴⁹

A Noémínál emlegetett szabálytalanság az arcon az »öntudatlanságnak« a jele, hiszen amikor megérik az ilyen »szabálytalan« leányarc, szimmetriát kap, szabályossá nemesül.⁵⁰ A Jókai-féle nőideálok társaságában már az ifjú Lotti, „a szűk mellű, fulladozó, hamar nőtt, nyúlánk, sápadt teremtés”, komikus maskarában ’ékeskedik’: „Kalapja mindig csodálatos formájú volt, ruháján minden oldalon máslik – kék és veres máslik libegtek; buggyai, ráncai, sovány testén mind rendkívüliek voltak.”⁵¹ Nem aszimmetriát, hanem eredendően torz alkati, küllemi jegyeket emelnek ki a fiatal hősnőről készült skiccek, s ilyenén módon lefedik a Jókai-féle női arcképváltozatokat, ráadásul a harmonikus és nemes szépség eszményét is kérdésessé teszik. Petelei prózaművészetében tehát a szereplőportré, egyszersmind a külső és a belső jellemzés poétikai hagyományának átlényegülésére kerül sor. E novella a groteszk arcjáték jelein kívül pszichoszomatikus jelekre bontja le a személyleírás és a tudatbeszélés epitomikus és identifikáló (az egyéni ’lényegét’ sűrítő és egyértelműsítő) eljárását, valamint az így tradicionálisan feltételezett ’végzetesen’ tragikus hős(nő) kép(zet)ét kontextuálisan szétírja, intermediálisan meg fonákjára fordítja. S egyben semmibe veszi az említett narratív módszerekhez igazodó passzív pragmatikai beállítódást is, elvégre interpretációs műveletként az olvasóra hárul a képrészletek egybevetése, valamint a jelszövegek összerendezése.

A groteszk kisépikai vonulatban Mikszáth írástechnikája ugyancsak kritika alá vonja a szóba hozott poétikai hagyományokat. Az *arany kisaszony* című elbeszélés azon a szövegponton, amikor az olvasói elvárások szerint Csutkás professzor úr és Luppán lovag külső bemutatására kellene sor kerüljön, e szereplők útlevélet idézi.⁵² Elsődlegesen a száraz hivatalnoknyelvet értékeli le, másrészt a nyílt narrátori bemutatásmódot relativizálja s fordítja ki, amely szövegről szövegre igénybe véve elhasználódott. Ennélfogva az egységes szereplői arckép, mint azt a másik textus tükrözi, klisékre hullott szét. A befogadónak pedig, akit ugyancsak tévútra vitt e narrációs megoldás, a passzus rovataiban tatózó szemantikai réseket kell kitöltsen, hogy a nyelvi jelek mentén kirajzolódjon előtte a hős arculata; méghozzá a maga komikus torzultságában, deformálódottságában. A tudattartalmakat illetően a jól ismert cselekvéssel él a narrátor, a fiktív olvasónak ígéretet tesz a részletes benső bemutatásra, ámde ehhez a hősöknek adja át a szót.

A magyar irodalom késő modern korszakában Bodor Ádám *Az Eufrátesz Babilonnál* című művében a szereplői arcvonások egy, az elbeszéléssel azonos című képen rajzolódnak ki. Vagyis e vizuális alkotás ’arcot kölcsönöz’ a narratívnak, egyúttal lényegében véve jelképesen el is takarja, a szövegvilág profán történelmi eseményeit szakrális epizóddal fedi le. Másrészt emlékképek őrzik a szereplői profilt, mégpedig úgy, amint az elbeszélő tudatába még gyermekkorában belevésődtek. A befogadó a képi világ szakrális és a (kis)történelem fiktív közegébe ’szétírt’ jelek mentén sem rekonstruálhatja a portrét; mindez a hatalom arctalanságára utal. Csupán az egymást az át- s lefedő, eltorzító fiziognómiai deiktikumok összjátékának értelmezésére tehet kísérletet. Noprítz főhadnagy „könyökszerű” ábrázátára tekintve, miképpen az eseményeket figyelemmel kísérő gyermek nézőpontjából kivehető, anyja arca „olyan lett, mint a hámozott krumpli, nedves és fehér”. Ugyancsak a fiú előtt a színes nyomat, amely vizuális mű a narratívban, a fiktív eseményvilág tragikus fejleményeit metaforikusan visszatükrözi. Az örmény kereskedők szamarát „megnyíró” görög fegyveresek külseje Noprítz főhadnagyéhoz fogható. A gyermek apját letartóztató alak, vagyis mint kiismerhetetlen elkövető személy portréja két arcképmozzakra tördelődik a képen, a markáns vonás mégis ott húzódik a bestiális tett elkövetőinek vonásai között. E figurák arcának ikerszerűsége a végrehajtó személy identitását leplezik el. Az állattal, egyszersmind az emberrel szembeni cselekedet terhét, avagy az áldozati (az agnus) szerepet, jelképesen értve, a fiú legközelebbi barátja veszi magára. E hősnak ugyanis a groteszk Disznófülű ragadványnevét ad arcot.

(*Szövegközi margináliák II. – Gogol A köpönyegének és/vagy „Gogol köpönyegének” szétszalazása*) Petelei műve az anekdotikus elbeszélés- és szerkesztésmódot az irodalmi lélektaniséggel hangolja össze, egyúttal reflexív s kritikai viszonyt létesít a kisépikai gyakorlattal, poétikailag ironizálja e hagyományt is, valamint az architektuálisan rokon (al)műfajok idejétmúlt konvencióit is. Mégpedig oly módszerrel, hogy kliséalakokat metsz ki az anekdotikus tradícióból. Bár felléptetésükkor újramotiválja is őket, archetipusi kontúrjaikat sem törli el. Dezső Balázs a narrátori közlésnek szerint eleve tucatfigura, „akiről holnap nem is tudjuk: hogy is hívják vajon?” E Petelei-elbeszélésben a nevesincs hős dzsentri rangra ’emelkedik’, ami akár Jókai, akár Mikszáth prózájából ráhagyományozódhatott, ő pedig Móricz Zsigmond hozzá hasonlatos alakjaira hagyja örökölni azt. Az intertextuális létmódjából következően eredeti, egyedi tulajdonságokkal nem rendelkezik, sőt e műben többszörösen sablonos alanyként körvonalazódik. Dezső Balázs hol duhaj-élvhajhász gavallér, hol „vidám borozó, pénzszerző cimborá”, vagy „verekedő (néha garázda), port csapó legény”, aki Árva Lotti irányában szinlelő széptevő figura, a társai szemében meg tréfacsinálói pózban tetszeleg. A szereplői (ál)arcváltogatás, illetve a szerepkörök megsokszorozódása a szubjektum komikus kiüresedését jelzi, amit a név (imént idézett) ’törlődésének’ aktusa tesz végérvényessé. Pragmatikailag pedig a hiteles személyiségkép rekonstruálhatatlanságának körülményét vonja magával.

Részösszegzésül annyit emelek ki, hogy Ötvös Lotti miközben Dezső Balázssra várakozik, két jóslat beigazolásában is reménykedik. Az első jövendölés profán közösségi szertartás időpontjához kötődik, a második cigányasszony megnyilatkozása egyénileg (laicizált) szakrális körülményekhez. Mindkét közlés mint eleven szó írott és szövegszerű forrására mutat rá, megtevesztő módon a „sors könyvéhez” utalja a fiktív befogadókat. És e pretextus mint öntörvényű „nagy kód”, másrészt pedig jelkomplexum

omnipotenciára tesz szert. A profán szinten a jósok alkotó, metaforizáló műveletet visznek véghez, de az eredetiség problematizálódik, a látokság meg vulgarizálódik. Elvégre az első 'vatesz' beszélőhelyzete hitelesítése érdekében megtagadja lokúciós állításai eredetiségét, a sors könyvét dekódolónak, emberi tenyérből jelek mentén közvetítőnek tünteti fel magát. Vagyis Árva Lotti életrajzának szövegek közötti forrását a kívülálló számára értelmileg megközelíthetetlené teszi, az ő jövője viszont megismétlődik, mi több komikus fordulattal a befogadói horizonton felértékelődik, amit az anya mint harmadlagos elbeszélő s útmutató mozdít elő. Ötvös nő epizodikus szerepköréhez foghatóan a másik női mellékszereplő, Sára is az egyetlen könyvhöz kapcsolja a profán jövőjeleket. Anekdotikus vonásokat magán viselő alakként és beszélgetőtársként viszonylagossá teszi a jóslatoknak és az anyai sugallatoknak magát átadó főhős alapállását. Az ugyancsak szűkös látóhatárú koros cselédet a jámborsága és az alázata menti meg a Lottival való egy szintre kerüléstől.

Dezső Balázs mint részint zsánerszerű, részint kliséfigura lelki mélységeknek és az intellektuális értékeknek is híján van. S nyelvi újramotiválásakor, egyben karikírozásakor a kompilátor-narrátor olcsó, értéktelen színművekből kölcsönöz neki beszédmódot, az udvarláshoz szóvirágot keres, a víg pajtásokkal társalgáshoz otrombát, vulgárisat választ. Ráadásul végtelenes ellentétes stílusrétegekből származnak a kifejezések. Jólehet megnyilatkozásai sorra metaforikus szerkezetekkel vannak megtűzdelve, a fennkölt hangvételt az ordináré megtöri, a szakrális állításokat a profának vonják vissza, az érzélgős, csaknem szenvedő szövegeket a durva, bárdolatlan viselkedés, az illetlenség határát súroló modor fordítja fonákra. A nyelvi rétegek keveredése komikussá-groteszkké minősíti e szereplői diszpozíciót.

Árva Lottiiban viszont a látok szavak visszhangzanak, amelyek a környezeti zörejek, álombeli-másvilági közlések, természeti hangsorok formájában megsokszorozódnak és szétszóródnak. S így verődnek vissza a maga szűkös nyelvi közegében kommunikáló befogadóban. E hősnő számára a jelismétlődés külső megerősítést jelent, ennél fogva nemesleg (tragik)komikus-depatetizált helyzetbe sodródik, még amikor a borzú és „rekedt hangok danája” száll is felé, az 'Ő' szövegében elandalodik. E körülhatárolt, ám korlátjait metaforikusan mégis elvesztő, csaknem a végtelenségbe kitolódó nyelvi világba tör be Dezső Balázs. A komikus leánykérés aktuális során a duhaj gavallér profán-depatetizáló gesztussal áthúzza a 'nagy kódot', mármint a sors könyvének a Lotti jövőjére vonatkozó passzusát. Egyben megejtí az 'írásról', amely jelképesen meghúzódik az érintett tenyerében, a jósok meg dekódolják; s mindezt voltaképpen az apa otromba beszédcselekedete motiválja.

E Petelei-novella kompilátor-narrátora Ötvös Miskát az orosz (groteszk-anekdotikus) tradícióból másolja-menti át, s telepíti le a Szent Miklós utcában. Szövegek közötti viszonylatban az írónak poszt behatárolja e hősnő 'származási helyét', a világirodalmi családfáját illetően meg arra enged következtetni, hogy felmenői között Gogol- és Csehov-hős is található. Meghózzá a prototípusok mintájára, vagyis Basmacskin és Cservjakov⁵³ példájára ő is felnagyítja a maga kisszerű gondját, illetőleg nyelvi balfogását, és e botlás-tévedés feletti tehetetlen kesergés tragikomikusan őt is elemésztí. A retrospektív elbeszéléséből adódóan a régmúlt eseményei betéttörténeté állnak össze, s így szervesülnek a novellába. A groteszk családkronikaként is olvasható szövegrész, mint tudjuk, a 'szép remények', Ötvös nő elképzelése és Árva Lotti ábrándjai megcsúfolatásával zárul. A családfőt pedig, aki archetipusaihoz foghatóan balga és együgyű, az alakmásoló narrátor komikusan két ízben is elparentálja. Először, éspedig epitomikus bemutatásakor szürke és eseménytelen élettörténetét egyetlenegy mondatban összegzi. E tekervényes közlés, amely a jelentéktelen lény életútját ironikusan magába sűrítí, egyben myse en abyme-szerűen az Ötvös Miskáról szóló betéttörténet végkifejletéig előre mutat. Ráadásul e szövegegyeségekben kerül sor az alakmásoló narrátor *A köpönyeg* 'szétszalazására' is. A vizsgált mondatban, amely a „még azokban az órákban is” hosszadalmas közlésre alludál, immár rájátszik Gogol improvizatív (halmozó, betétszerű) technikájára. Ekképpen menti át, illetőleg fordítja ki a szűkös novellaformában az akár Akakij Akakijevics genealógiájával, akár Tristram Shandyével huzamosan bibelődő módszert. És mielőtt Ötvös Miska beteljesíti az intertextuálisan előírt szerepkörét, e műben az Ötvös nő által belekódoltakat véghez viszi, noha a fonákjukra fordítva, a kompilátor-narrátor az epizodikus kliséalakot eltünteti a 'süllyesztőben'. Ámde a groteszk elbeszélés hagyományától eltérően ál-elégikus epitáfiumot ró az „árva betűmásoló” végső nyughelyére, a betéttörténet és/vagy -novella anekdotikus poénját pedig rezignált hangoltságba oltja bele, s mindezen szövegeket ironikus reflexiók járják át. Ilyeténképpen követi is, egyszersmind felül is írja a magyar és a világirodalom kispikái tradícióját.

„Árva Miska rég ott porlik a temető kertben felesége mellett; az ismerősök – vidám leánypajtások, jókedvű fiatalok, fáradtan vállalkon a láthatatlan s mégis oly nehéz terével – haladnak a kikerülhetetlen úton, melyen az árva betűmásoló ért el nyugodalmába...”⁵⁴

A nyelv fonadékaiba belebonyolódás is közelállóvá teszi Ötvös Miskát az említett novellavilágok alakjaihoz.⁵⁵ Csak hogy számára egy, a nyelv hatalmát ellensúlyozó irracionális tartományba átlépés lehetősége nem adatik meg posztumusz, mint előképének, Basmacskinak, hanem (mint az iménti szöveg idézet példázata) ál-elégikus s rezignált hangzatba fordul át tragikomikus élettörténete. Noha a Petelei-szöveg narrátora a (recens) befogadói horizontnak megfelelően anekdotikus poént jelez előre, de a betéttörténet végén ignorálja az olvasói beállítódást, valamint a novella- (és/vagy történet)zárás hagyományos módszerét is.

A Petelei-novella és a Gogol-elbeszélés párhuzamos olvasására három szempont mentén teszek kísérletet. Ugyanis mindkét alkotásban a név, az írás és a beszéd vonatkozásában nyilvánul meg legerőteljesebben a fiktív alak tragikomikus lefokozásának művelete. A világirodalmi kontextusban megsokszorozódó, sablonizálódó, egyedi kontúrját-karakterét elvesztő szereplő Akakij Akakijevics Basmacskin is, Ötvös Miska is. Hisz előképük a mindenki céltáblájával szolgáló kishivatalnok, amelynek meg a jámbor, ám balga s szerencsétlen everyman az őstípusa. *A köpönyeg* elsődleges történetmondója a névadás eseményére, az *Árva Lottié* pedig az átterjesztés aktusára kitérve legitimáló célkitűzéssel szólítja meg a fiktív olvasót. Petelei kompilátor-narrátora a 'sors könyvével' összefüggésben, valamint a fiktív tollnóktársaknak és a néhai feleségnek alárendelt pozíció tekintetében játssza ki komikusan az eredeti név módosításának, Árvára 'átírásának' szükségszerű gesztusát. S ekképpen, vagyis a hőst egy, a suta keresztnevével komikusan alliteráló-egybecsengő ragadvánnyal leminősítve távolítja el a befogadót a részvételleljes beállítódástól. Gogolnál „[a] név a hangzók sűrű ismétlődésével is hangsúlyozza viselőjének azt a tulajdonságát, hogy hiányzik belőle minden »egyesítés«, vagyis valójában nem ad választ – a névben szintén elrejtett – »milyen« (»kakoj«) kérdésre. Akakij Akakijevics nevének groteszk hatását erősíti, hogy (az eredetiben is) felidézí az ürülék képzetét, ugyanakkor emlékeztet az ártatlanságot, jámborságot, szelídséget jelentő görög »akaréta« szó alakjára. Az »akakésziosz« kifejezés Hermész görög isten egyik homéroszi alapvonása, amely az említettek túl a »halottidézés« jelentését is a főhős nevébe rejtí.”⁵⁶

Ötvös Miska nyelvontológiai önálló tevékenységre, akár írásban, akár szóban eredeti megnyilvánulásra képtelen. A „táblán” Akakij Akakijevics duplikátumaként csupán csak érdektelen iratok reprodukálására bátorodik. Az „árva betűmásoló” minősítés szerint, még e szövegeknek is a legjelentéktelenebb részleteivel bibelődik s bajlódik, továbbá újramotivált Petelei-alakként alázatot gyakorol a 'sors könyve' irányában. Ötvös nőnek a 'nagy kódra' visszamutató, sőt őt utasító szavai előtt szintén meghajlik. Az elvesztett élettársa nyelvi hatalmának olyannyira kivetett e kliséfigura, hogy az tudatában posztumusz is 'megszóla', s a végső meghagyásoknak igyekszik eleget tenni. A fonikus játékot is magába sűrítő beszélő név és/vagy címlel lefokozó, de e sablonhős újabb meg újabb beszédműveletei során sem a védtelenség domborodik ki, hanem komikus módon az egyéni cselekedetre

képtelenség. Az Akakij Akakijevics-hasonmás nyelvi csetlése s (végső) bottlása részvét helyett nevetést vált ki az olvasóból. A beszéd szintjén megnyilvánuló függőség, minthogy a Petelei-féle írónokról van szó, tudati síkon teljesebbé válik komikusan; még ha epizodikus kliséalak is az. A kommunikációs alárendeltség (azaz Ötvösné végső fenyegetése) elemi rettegéshez vezet. Elvégre ő, az Ötvös-család végtelenül gyermekszintre lefokozott 'feje', ideiglenesen kérdéssé teszi felesége (rög)eszméjét, leánya időtlen álmait, s egyúttal a szakrálisnak feltüntetett 'nagy kódot', illetve a 'sors könyvét' dekódoló profán jövendöléseket. A nyelviileg többszörösen deheroizált alakot érő polifon ironiát Sára, az alázatos szavú cseléd, utólagos véleménye tetézi be, amely szerint „szegény Miska” „jámbor volt, istenfélő.”⁵⁷

Gogolnál a hatalmi nyelvhasználat aspektusai, mégpedig a „méltóságos uram” „szörnyű szavai”-ba⁵⁸ és a főhős lázbeszédébe sűrítve, tragikomikusan jutnak érvényre, akárcsak Peteleinél; bár Ötvös Miska nyelvi balfogásai során a tragikus hatáshoz képest a komikus lényegül a mérvadóbb esztétikai tapasztalattá. Az orosz elbeszélésben egyedi poétikai megoldással a nyelv irracionális dimenziója az alternatív tartományokhoz az imaginált világba beillesztésekor és posztumusz játékba vonásakor kap jelképes formát. Továbbá az „árva betűmáskoló” előképe, Akakij Akakijevics is számos szempontból sokszorososan meghatározott és lefokozott fiktív lény. A kancellárián reprodukálja az érdektelen beadványokat, amelyeknek száma végtelen, ráadásul sablonra gyártott valamennyi, mindennek ellenére „néhány betűt különösen szerette”⁵⁹; s ekképpen emelkedik felül jelszorosító helyzetén.

„Gogol szövege azt modellálja, *hogyan keletkezik narráció a szkázból*. A dolog érdekességéhez tartozik, hogy a szöveg a történet történetébe való átalakítását a köpönyegrablás eseményével hozza összefüggésbe, szinte azzal motiválja: Akakij Akakijevics, miután megfosztják köpönyegétől hatszor, hat kitüntetett pétervári helyszínen mondja el újra a megtörtént eseményt, melynek utolsó realizációját, a hivatali pálya végét, tehát a csinovnyik-halálát megelőző hős – környezete számára érthetetlen beszédsvövevénye, a fantasztikumot funkcionálisan előlegező megnyilatkozásai alkotják. [... Akakij a rablás áldozatából így alakul át az áldozatról szóló igaz történet – mondjuk így – első fogalmazványainak hírmondójává, a szkázközlemények tárgyából a cselekmény-elbeszélés alanyává. A fantasztikusnak titulált befejezés a kisemberről szóló »szerény kis történet« végét – s egy síkváltás – beiktatásával – a »pétervári elbeszélés« születését demonstrálja, mellyel persze együtt kell hogy járjon a hős »második élete«, az, amelynek létmódja az általa szájhagyományozás útján terjesztett történet szövege.”⁶⁰

A Petelei-novella elsődleges elbeszélője, minthogy kiváltképpen hozott anyagból dolgozik, egyrészt a nyelvi komikum architektuálisan kínáló lehetőségeit aknázza ki. Másrészt a groteszk hatás megteremtésekor a Gogol-féle improvizáló módszert követi, eredeti leleményességgel imitálja. Technikailag az intonációs s a fonikus, a szó- s a névjátékkal él; egyéni rutinnal szövevényes és ellentmondásos mondatokat szerkeszt; indulatteljes, vagyis az élőnyelvre jellemző állandósult szintaktikai kapcsolatokat dolgoz bele a saját szövegébe; a stílustörés eljárását is átmenti; latinizmusokkal „fertőzi meg”⁶¹ önnön szövegeit; változtatja, kontaminálja a különféle hangnemeket, és ő maga is rájátszik egyikre-másikra. Kiemeli a szereplői beszéd paralingvisztikai jellemzőit (az artikulációt, a mimikát stb.). A torz alvilági megnyilatkozásnak szintén lényeges, komikusan sorsfordító s *deus ex machina*-szerű szerepet tulajdonít; a környezeti zörejeknek, a riasztó lármának és a dallamos természeti hangoknak pedig metaforikus jellegűt; ráadásul a főhősnő is hiperbolizálja-metaforizálja azokat, a 'másvilágról' megszólaló(k)nak meg arcot ad. Petelei művében a nyelvi játékosság nemcsak kommunikációs kör zártágát, szűkre fogottságát, így a megnyilatkozó (Lotti) jelek ráutaltságát s megtévesztettségét, valamint a hatalmi nyelvhasználatot (az Ötvösné-félet), de a beszédzavart is (az Ötvös Miskáét) ironikusnak vagy komikusnak kifordítja. Mi több az írás műveletébe feledkezést a Gogol-szövegtől eltérően, amely „másolásgyönyör”-nek⁶² tünteti fel, pejoratív minősítéssel viszonylagossá teszi, a tollnoki tevékenykedést meg komikusan lebecsméri, gúnyolódik afölött: Ötvös Miska „le is ült asztalához – kaparni a papirost”⁶³.

Az elsődleges megnyilatkozó nemcsak beszél, elbeszél, hanem narrációs sémákat követ és kezd ki, valamint újra meg újra ráhangolódik valamely szokványos, így üresen csengő történetmondói modorra, ám egy-két melléközöngő erejéig parodizálja is azt. Sőt amikor kompilátorként anekdotikus vagy komikus történetelőadást megerősítő frázisokat vesz át (az utóbbi változatra példa az „Egyszer az a hallatlan eset történt...” fordulat) kontextuálisan, valamint semleges intonációjához képest felemásan hangzanak azok; a konvencionális beszédmód ironikus utórezgéseit szüremkednek ki szavaiból. Máskor pedig, ugyancsak az elbeszélői kiszólás lehetőségével élve, és a fiktív olvasóval bizalmas viszonyban lévén, a töle konvencionálisan elvárt, a befogadót értelmileg irányító közlés helyett önironikus lendülettel ismereteinek határoltságát ismeri el, vallja be annak: „S én nem tudom (örökös homály is marad e kérdésen): kicsoda rejtekből bújt elő Árva Miska – a tény áll –, hogy...”⁶⁴. Ez alkalommal a kompilátor-narrátor a zárójelenes nyomtatékolt megjegyzéssel a mindentudói kibeszélés rekvizitumát 'írja le' a prózapoétikai leltárból. A „Végzetlenség”-hez fordulva meg (víg)eposzi kelléket, az invocációt húzza ki az inventáriumból, egyben travesztiaszerűen megdolgozza az ellopott kliséit. Hiszen nem az eposz mindentudó dalnok, ki a heroikus múltól zengi énekét, hanem a Szent Miklós utcai Ötvös család komikus történetét ismerteti; s e megnyilatkozással indítja, az előbb megvizsgálttal befejezi azt. Ezek szerint mint a kisforma mestere a nagyepikától készen kapható narrációs panelek közé foglalja a jelentéktelen, családi krónikát. És ő maga sem az istenek nyelvén szól, hanem az archi- és intertextuálisan elhasználdott prózanyelven, méghozzá kritikai melléközöngéssel átjárva azt.

Ezenkívül a kispikái kelléktárból lélektanilag kifejezetten statikus vagy zsánerszerű, intertextuálisan meg 'szétírt', sablonos alakokat keres elő, akik alkalmasint architektuális prototípusokkal is rendelkeznek. S a lélektanilag bonyolult főhősnőhöz képest epizodikus vagy mellékes szerepkört jelöl ki számukra. Csakhogy mivel szövegközileg, főképpen az epigon-elbeszélők tollán hitvány utánzattá váltak e hősök, e novella narrátora valamennyinek a komikus torzképét alkotja meg, miközben innen-onnan vonásokat kölcsönöz nekik, s összekombinálja (például Dezső Baláznál). Egyedi és eredeti karaktert egyik figura sem ölt, hiszen egyik-másik jellemzőjét, az ismétlést elvértévesztve, csupán szövegközi szereplőtársától másolja le, és még ő is deformálja, úgy írja köréje a kompilátor. Eszerint szövege összebarkácsolásával, azaz hogy intertextuális összemáskolásával párhuzamosan műfajpoétikai leltározást is végez. És miután a nagy- és a kispikái kellékeket egy szintre hozza, az agyonhasználtakat az inventáriumból leírja, az anekdotikus-groteszk örökség kliséit, paneleit, fabulátori fogásait is kikezdi, de átmenti, sőt a lélektaniség területén megújítja. A másolóalakról, részben szereplői duplikátumáról (halvány másolatáról) meg (ön)ironikus-komikus karikatúrát készít, elvégre annál az írásművészet a papiros kaparásában merül ki, és ő is csak szövegfabrikáló mester.

Alternatív olvasatom szerint: mikor e Petelei-elbeszélés a főhősnő előéletét ismerteti, és pedig az Ötvös-család krónikájába ágyazva, valamint önnön fiktív genealógiájára reflektál (ironikusan viszonyul a „sors könyvéhez”, úgy is mint 'nagy kódoz', úgy is mint 'forgatókönyvhöz' és mint 'pretextusához', a profán proféciákat meg komikusan leminősíti), egyúttal saját egyenes ági felmenőit (a hősepika, a családtörténet sorozatosan reprodukálódó, értékét veszítő narrációs sémáit) is játékosan kritika alá vonja. Kiváltképpen a szóbeliségben gyökerező műforma, a novella elbeszélés módját kezd ki, méghozzá a világirodalomból a szkáz-hagyományt megújító Gogolnak *A köpönyegét* (amelyből ő is kibújt) fordítja ki és szálazza szét az intertextuálisan 'elnyűtt' állapotában. Mindent egybevéve, problematizálja a fabulátor fordulatok történetvezetését, előadásának tempóját, familiáris hanghordozását, a befogadóra gyakorolt poentírozó hatásmechanizmusait, digresszióit, metaleptikus fogásait, valamint az azokhoz igazodó recepció beállítódást. Tehát felülvizsgálja a kis- és részben a nagyepika tradícióját, és (a mű újabb egységébe) átmentésükkel felül is írja. A felszabadult fabulátori

szólamot leváltva és a 'történelőadói kulisszák' mögé húzódva, a magyar irodalomtól örökölt zsánerszerű, Jókai-alakokhoz hasonló figurával a háttérben a címszereplő élet- s lélektörténetének jelszerű vetületeit árnyalja, s így modernizálja technikailag a novella anekdotikus-groteszk válfaját. Árva Lotti groteszk narratívájához rezignált utóhangot fűz, saját alakulástörténetének egy szakaszát kiragadva pedig létmódjának, egyben műfajpoétikai, inter- és architextuális hagyományának a szüntelen dinamikusságát, sőt önmagából megújuló voltát emeli ki. S 'kompilátori mesterfogásként', azaz a kisépikai tradíciók egymás elleni kijátszásából adódóan a betétnovellában tollhegyre tűzött komikus Gogol-féle alakokkal egy anekdotikus vonásokat is magán hordozó kerül szembe, illetve előtérbe, aki Csehov időből kihullott szereplőinek groteszk torzképe is, az ábrándos jövőképet emlékeiből teremti meg azokhoz foghatóan. De Árva Lottinak vidéki létforma helyett alsóvárosi szatócsboltot ír elő a „sors könyve”, illetve e novella forgatókönyve; lélektani diszpozícióját képi szövegszegmens vetíti szimbolikusan a befogadó elé:

„Boltot tart az alsóvárosban. Ablakában egy-egy muskátli szorong, mellette a mosószappan s elszáradt kiflik, zsemlék; cémára aggatva cifra papirosú kefék s sárgult gyertyák lógnak s egypár vég megfakult galand. Ajtaja előtt nyírág seprű, falapát s láncsal átkötött sódarab.”⁶⁵

(Készült az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatásával)

Jegyzetek

- 1 A múlt év végén az Anonymus Könyvkiadó gondozásában Petelei műveinek újabb válogatáskötete jelent meg.
- 2 Haraszi Gyula: *Egy új rajzíró*. Pesti Napló (regg.), 1881. december. 29. 2., valamint H. Gy.: *Emlékezés Petelei Istvánra*. BpSz, 1910. 141 köt. 398 sz., 227 és 232-233.
- 3 Bodnár György: *A „mese” lélekúvándorlása. A modern magyar elbeszélés születése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988. 38.
- 4 Kozma Dezső: *Egy erdélyi novellista: Petelei István*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 74-75 és 77.
- 5 Németh G. Béla: *A válságba jutott kisember írója: Petelei István*. In: N. G. B.: *Századutóról – századelőről*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985. 133-135.
- 6 Dobos István: *Alaktan és értelmezéstörténet. Novellatípusok a századforduló prózairodalmában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. 82.
- 7 Györke Ildikó: *Novellatípusok a századvég irodalmában*. Kandidátusi értekezés, Bp., 1994. 83 és 125.
- 8 Ily módon ironikus kifejezéseimet a nemegyszer ugyancsak ironikus szövegidezetektől választom külön.
- 9 Iványi Zsuzsa: *A nyelvészeti konverzációelemzés*. Magyar Nyelvőr, 2001/1, 82.
- 10 Iványi: i. m. 81.
- 11 *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál Mihály et al. Helikon Könyvkiadó, Bp., 1990. 77-78.
- 12 Petelei István: *Árva Lotti*. In: P. I.: *A kakukkos óra*. Szerk.: Máthé József. Kriterion, Buk., 1969. 31.
- 13 Kayser Wolfgang: *A groteszk megformálás a festészetben és a költészetben*. A szemelvényeket ford.: Földényi F. László. In: Jelenlét, Főszerk.: Szilágyi Ákos. ELTE, Bp., é. n. 85.
- 14 Petelei: i. m. 31.
- 15 Iványi: i. m. 78.
- 16 Petelei: i. m. 31-32.
- 17 Kálmán C. György: *A metafora problémája a beszédaktus-elméletben*. In: K. C. Gy.: *Te rongyos (elm)élet!* Balassi Kiadó, Bp., 1998. 86-87.
- 18 Mártonffy Marcell terminusa. Vö. *A szinoptikus parabolák irodalma: Irodalomtudományi irányzatok az újszövetségi példázatok kutatásában*, Kéziratok doktori értekezés. Bp., 1999.
- 19 Genette, Gerard: *Narrative Discourse: An Essay on Method*. Ford.: Lewin, Jane E. New York, Cornell University Press, 1983.
- 20 Petelei: i. m. 33.
- 21 Gogol N. V.: *A köpönyeg*. Ford.: Makai Imre. In: *Gogol művei*. I. Európa Könyvkiadó, Bp., 1971. 696.
- 22 Uo.
- 23 Eisemann György–H. Nagy Péter–Kulcsár-Szabó Zoltán: *Irodalom tankönyv*. Korona Kiadó, Bp., 1999. 42-43.
- 24 Petelei: i. m. 33.
- 25 Petelei: i. m. 34.
- 26 Petelei: i. m. 35.
- 27 Uo.
- 28 Petelei: i. m. 36.
- 29 Uo.
- 30 Petelei: i. m. 37.
- 31 Uo.
- 32 Petelei: i. m. 38.
- 33 Petelei: i. m. 39.
- 34 Petelei: i. m. 40.
- 35 Uo.
- 36 Petelei: i. m. 44.
- 37 Petelei: i. m. 36.
- 38 Petelei: i. m. 41.
- 39 Uo.
- 40 Petelei: i. m. 42.
- 41 Uo.
- 42 Petelei: i. m. 43.
- 43 Uo.
- 44 Uo.
- 45 Petelei: i. m. 35.
- 46 Petelei: i. m. 37.
- 47 Petelei: i. m. 39-40.
- 48 Jókai Mór: *Az arany ember*. In: *J. M. Összes művei. Regények*. 24. köt. Kritikai kiadás. Szerk.: Lengyel Dénes és Nagy Miklós.

Bp., 1964. 15.

49 Jókai: i. m. 65-66.

50 Bori Imre: *Jókai és a századvég*. In: B. I.: *Prózatörténeti tanulmányok*. Forum Könyvkiadó – Akadémia Könyvkiadó, Újvidék-Bp., 1993. 34.

51 Petelei: i. m. 34.

52 A külső és a belső jellemzőmódszer kölcsönös kijátszására Eisemann György hívja fel a figyelmet, a továbbiakban az ő értelmezéséhez teszem hozzá a magam utólagos észrevételeit. – Eisemann György: *Mikszáth Kálmán*. Korona Kiadó, Bp., 1999. 14-15.

53 Csehov, Anton Pavlovics: *A csinovnyik halála*. Ford.: Szöllősy Klára. In: A. P. Cs.: *A csinovnyik halála. Elbeszélések és kisregények*. 1880-1884, Magyar Helikon, 1973.

54 Petelei: i. m. 38.

55 Csehov *A csinovnyik halála* című novellájában Ivan Dmitrics Cservjakov a tábornoki rangban levő főtisztviselőjét tüsszenti le. A bocsánatkérés beszédcselekvése sorozatosan megismétlődik, amit végtére a rettegve tisztelt fél csúfolódásnak vesz. Az alázatosan „magyarázkodó” s a történet felett erősen „morfondírózó” alak tragikumát a kommunikációs feszültség, valamint a sarkalatos intonációs ellentét (egyfelől a „felhördült hang”, a másik végponton a „suttogó hang”) implikálja. Lásd: Csehov: i. m. 289-290.

56 Eisemann-H. Nagy-Kulcsár-Szabó: i. m. 43. E beszélő, egyben játékosan visszakérdező személynév sokoldalú megközelítését, értelmezését lásd: Kovács Árpád: *A gogoli szövegmű*. („A köpönyeg” – írva és olvasva. In: *A szótól a szövegig és tovább...* *Tanulmányok az orosz irodalom és költészet köréből*. Szerk.: Kovács Árpád és Nagy István. Argumentum Könyvkiadó, Bp., 1999.

57 Petelei: i. m. 32.

58 Mindkét szintagmát Kovács Árpád műfordítása alapján idézem. Vö. Kovács: i. m. 259.

59 Gogol: i. m. 699.

60 Kovács i. m. 260-261.

61 Bahtyin, Mihail M.: *Marxizmus és nyelvfilozófia*. Ford.: Könczöl Csaba. In: M. M. B.: *A beszéd és a valóság*. Gondolat, Bp., 1986.

62 Eisemann-H. Nagy-Kulcsár-Szabó: i. m. 44.

63 Petelei: i. m. 34.

64 Petelei: i. m. 38.

65 Petelei: i. m. 39.

Pintér Lajos

Schéner Mihály betyárvilága

A 80 éves Mester köszöntése

Hadd mondok el néhány előzményt, amelynek összefoglaló neve: Véletlen.

A Kiskun Múzeumban korábban azért jártam, mert az ott kapható Holló László monográfiát kívántam megvásárolni. Holló László festőművész Kiskunfélegyháza szülőtte, emlékkiállítás is van a Múzeumban.

A monográfiát megvettem, de ugyanakkor kezembe akadt az intézmény kiadványa, a *Betyárok a Kiskunságban* című könyv is. A könyvet magammal vittem, de olvasása közben eszembe jutott Schéner Mihály, aki évtizedekkel korábban nagyszámú és jeles sorozatot készített e tárgy körében. Fájó szívvel, de baráti ajándékkul továbbküldtem Neki a könyvet.

Talán két hét telt el, amikor egyszer csak telefonált, s azonnal közölte, úgy felkavart a küldött betyáranyag, hogy azóta is betyárképeket festek, teljesen körülvesszek a műteremben, mondotta, vagy negyvenet vázoltam fel.

Nagyon drukoltam Schénernek, s azt kértem, a készülő anyagot tartsa egyben, rendezzünk belőle az anyagot bemutató kiállítást. Ez meg is történt, s a kiállítást visszavittük az ihlető forráshoz, Kiskunfélegyházára, a Múzeumba, amely megannyi tárgyi emléket őriz az alföldi betyáréletéről.

Magam is szorgalmasabb lettem, és Schénernek újabb dokumentumokat küldtem, betyárábrázolásokat, csikófejes citera ábrázolásokat, amikor megtudtam, hogy egyik készülő képen a mulatozó betyárokat citera (tambura) kíséri.

Hadd mondok el előljáróban, ezek a történetek, ezek a tárgyi emlékek a festőnek nem a szemét és a kezét ihlették meg, hanem a szívét. Elmondhatom, hogy szinte semmit nem használt fel a könyv anyagából, és az általam küldött dokumentumokból.

Képben szinte mindent újrateemtett, a betyárvilág dokumentumai csak ihlető erőként keltek neki. Az illusztráció mint mozzanat teljesen hiányzik ebből a képegyüttesből, az összegző mozzanat a művészi teremtő és újrateemtő erő.

Érdekesség még, hogy időközben én is önéletrajzi munkába kezdtem *tört/én/elem* címmel, s kutatásaim közben derült ki, ennek írásos emlékeire bukkantam, hogy szépnagyapám maga is betyár volt a csongrádi vidéken. Túri-Kiss nevű, akit ötödmagával 1853. március 19-én akasztottak.

Rá száz évre, 1953. március 20-án születtem.

A történetet megírtam a festőnek, ihlesse e mozzanat is, s jeleztem neki, a betyárokkal együtt még a nekik muzsikáló tamburást is felakasztották. Hozzátettem, mi, ártatlan művészek sem maradunk ki soha a végelszámolásból. Innen a tamburás betyár motívum, amely itt-ott hozzákapcsolódik képei világához.

És egy-egy képen Schéner Mihály betyár-arca, hiszen Ő a mai „betyár”, e betyárvilág újraálmódója, s a magam betyárcsillaga, aki betyárok szépunokája vagyok, ezért (is) tűnik föl egyszer-egyszer.

Csak néhány képet emelnék ki jellemzésül. Egyik egy betyártabló, tollrajz, bal felső sarkában Schéner önportréja, jobb alsó sarkában az én fotómontázsom. Nézem a fent említett betyárkönyv néhány portréfotóját. Jól mutatják, hogy Schéner a jellegzetes betyárcsillagokat tisztelgésül újrajzolta, Csonka Ferencét, Veszelka Imrét, Kecskés Istenes Gergelyét. Ez volt munkájának kiinduló mozzanata, az újrajzoló/reprodukáló múltidézés.

Egyetlen képére találtam még, melynek közvetlen tárgyi előzménye van. E tárgyi előzmény Fél Edit-Hofer Tamás könyvében közölt ábra: *Betyár és pandúr harca*, Király Zsiga juhász, népi faragó munkája, Vas megyéből, 1840-ből. E tükrös fedélen díszes, romantizált az ábrázolás: cifraszúrben lévő betyár előtt térdet hajtó pandúr imádkozik az életéért. Mint ahogy dalokban-balladákban, a nép e faragáson is a betyár pártját fogja, s őt ábrázolja mesei túlzással. A valóságban a díszletek „dísztelenebbek” voltak, a helyzetek dicselelenebbek.

De ebből a tükrös rajzból Schéner nagyívű kompozíciót készített.

Egyrészt a *Pandúr a betyárok kezén* című tűzzománcot, amely kompozíciójában idézi a tükrös ábrázolását, hozzáteszem, lényeges eltérésekkel. Másrészt egyik főművét, a *Pandúrok a betyár(ok) kezén* című festményt.

E festmény megőrzi a tükrös betyárfigurájának formáját, néprajzi hitelességgel cifraszúrét. De győzelmét az irrealitásba emeli, nem egy, hanem ahogy számolom, körötte kilenc pandúr könyörög az életéért, az egész pandúr világ. A betyár figurája konkrét, a kilenc pandúr apró és ábrázolásában elnagyolt. Körformában helyezkednek el a könyörgő pandúrok, ez teremt lendületet a képnek, s abszurdításának teljességét az, hogy még a betyár pisztolycsővé is áll egy apró pandúr, s itt jelentkezik a festő hűtlen hűsége, festményének bátorsága messze túlmutat a tükrös ábrázolásának népi naivitásán, eszményítő realizmusán.

A festmény irreális és szürreális.

Három képről szólnék még, címszavakban. A *Betyárok* című az én *tört/én/elem* című kutatásom festménye. Erre került rá a betyároknak citerázó művészbetyár. De nincs csikófejesre faragott citerája, szinte lemarad a festményről. Érdekes kontrapunktként, pedig ő a főhős. E kép szerkesztési bravúrja épp ez, hogy legfontosabb szereplője kapja a legkisebb festői szerepet. Elnagyoltak a lovak, ők is aprók túlnagyított betyárjaik alatt. S a bal szélső figura Rózsa Sándor-i arc, de itt már távol az előbb említett betyárábrázolás realizmusa. A kép bal alsó sarkának díszessége éles kontrasztot teremt a történet és a kép felső részének balladás komorságával szemben.

Huszárok legyőzik Napóleont, ez a festmény is főmű. Körszerű kompozíciója az előző betyárkép mozgalmasságát idézi. A felső sor apró lovai, lovasai mintha régi barlangrajzok ábrázolásai lennének. Ezek a legnagyobb fokú absztrakció. S a történelem itt is mesei, mint a betyárábrázolásokban.

Központi műve a *Kossuth Lajos és a betyárok* című kollázs. Tematikai és műfaji gazdagságáról kötetnyit lehetne írni, van festett, rajzolt, fénymásolt, színezett, kollázsolt stb. felülete, és története a betyárvilágtól maig ível. Az alföldi betyárvilágtól az amerikai Kossuthig, és a mai amerikai kultúráig. A kép felső rétegében a mai Hollywood világol, felső sarkában a mai betyárvilág, maffiavilág kavargó, s a kép jobb alsó sarkának sötét forgataga idézi azt a József Attila-i pokol tisztaságot, ahonnan kavargó, értékválságos világunk netán megtisztulhat.

Itt már szó sincs betyárábrázolásról. Itt már értékválságról, értékzavarról van szó. És a festő figyelmeztetéséről, hogy erkölcsi, esztétikai megújulásra, megtisztulásra van szükség. S e megtisztulás hátha történelmünk és népi kultúránk példái alapján is történik.

Ezek azok az apró mozzanatok, melyek valamennyi képben a bartókiság, kodályi eszmény jegyeit mutatják. E képek úgy modernek, hogy mernek a hagyományból építkezni. De a hagyományt nem kezelik nehéz örökségként, hanem ihlető erőként.

S ha belegondolok: nincsenek is Véletlenek.

Szigeti Kovács Viktor

Az elbeszéli hasonlóság

Darvasi László: Kínai novellák

A *Kínai novellák* Darvasi László ötödik elbeszélés-kötete, melyben tovább fokozódik az a beszédmód – már az előző, a *Szerezni egy nőt* című kötetben¹ is erőteljesen jelentkezett –, mely a befogadónak a mítosz felől való olvasás lehetőségét kínálja fel. Ez a fajta olvasási lehetőség egyrészt a nyelvnek a mítoszt idéző működésével, másrészt a motívumok mítoszból nyúló értelmezésével jelentkezik, mind erőteljesebben.

A magyar irodalom történetében kétségtelenül jelen van egy olyan hagyomány, melynek szövegei szoros kapcsolatban állnak mítoszi struktúrákkal (elég, ha csak Csáth Gézára vagy Krúdy Gyulára gondolunk). Jelen dolgozat nem arra vállalkozik, hogy Darvasi László prózáját elhelyezze egy ilyen hagyományban, mivel magát a hagyományt is nehéz felvázolni, hiszen a mítosz és az elbeszélő próza átjárhatósága máig sok kérdést vet fel. Annak ellenére is, hogy a mítosz és az irodalom kapcsolatával olyan teoretikusok foglalkoztak, mint Cassirer, Frege, Frye, Lévi-Strauss vagy Szegedi-Maszák Mihály. Máig nincs olyan paradigmátikusnak tekinthető elmélet, mely a mítosz működési módját anomáliák nélkül tudná bemutatni, így lehetővé téve az irodalom és a mítosz kapcsolatának tisztázását. Szegedi-Maszák Mihály szerint: „A mítosz úgy is jellemezhető, mint bármiféle történetmondással együtt járó lehetőség.”² Elképzelhetetlen olyan elbeszélés, amely ne érintkezne a mítosssal, de olyan is, amely teljesen megismételné azt. Amennyiben mítoszi elemek valamilyen formában jelen vannak minden prózai alkotásban, úgy kényes feladat meghúzni azt a határ, melyen túl az irodalmi szöveget mítoszeremtő/utánzó alkotásként értelmezhetjük. Azonban, az elméletek java része megegyezik bizonyos közös pontokban, melyeket a mítoszok állandó ismérveinek tekinthetünk. Ezek mind a narratíva, mind a grammatika szintjén megtalálhatóak. Ilyen a szerkezet körkörössége, a példázatjelleg, a hasonlóságon alapuló történet-szervezés, vagy az erősen metaforikus beszédmód. A darvasi szövegekben a hasonlóság alakzatának működését szeretném megmutatni, mely hasonlóság szervezi mind a narratív, mind a szemantikai struktúrákat, így közelítve az elbeszélést a mítosz felé.

Lao Szu útja egy olyan út, mely mindig máshol tűnik fel. Azzal, hogy mindig máshol tűnik fel, rögzíthetetlen, így egyszerre van mindenütt és sehol. Mozgásban van, vagyis a világnak nem két pontját köti össze, hanem lehetősége van rá, hogy mindent összekössön mindennel. Ez a fajta mozgás feltételezi azt, hogy az út nem a térből kiváló közeg, hanem a teljes tér lehetősége, a téré, melynek tagolatlansága teszi lehetővé a hasonlóságok megvalósulását:

„A Csin akadémia hírtlevele a tudósítás befejezéseként fölteszi a kérdést: „De mi köze ennek Lao Szu útjához?!” A hírtvelél maga adja meg a választ. „Az, tisztelt olvasók, hogy a macska nem ölte meg a papagájt, csak megkopasztotta”. Idegen kézzel írt bejegyzésre lelünk a válasz alatt. A Csin Akadémia egyik jellegzetes módszere ez, az embereket izgató kérdésekre és problémákra lehetőleg több választ, megoldási lehetőséget felkínálni. A kérdés tehát az volt, hogy mi köze a papagáj esetének Lao Szu útjához. Az idegen bejegyzés: „Miért, tisztelt Akadémia, minek nincs köze hozzá?!”³ A szövegben a hasonlóságok rejtve vannak, de folyamatos reflexió van a létükre. A mítoszból a regénnyel ellentétben nem az okság a fő szervező elem, hanem a hasonlóság, nem a metonímia, hanem a metafora alakzatáé a főszerep. A hasonlóság körkörös szerkezete miatt egy fontos szemantikai különbség képződik meg: a regény célélvűségével szemben a mítosz befejezhetetlen. A kínai novellák legfőbb szervező eleme a hasonlítás, mely mind az értelmezhetőség egésze szempontjából, mind lokálisan centrális jelentőségű, pl.: „...a Fátolvízéséről, melynek a hangja olyan volt, mintha száz énekes asszony fészülködne...”⁴; „Középkorú ember volt, arca jobb felét vágás csúfította, ám a sebhely ragyogni kezdett, ha izgatott lett.”⁵; „Olykor kétségbeesetten ráparancsolt a sötétségre, müljön el, és csakhamar meghasadt az égbolt keleti fele, s a hajnal szürkülete végigömlött a tájon.”⁶ Az idézett mondatokban a hasonlóság egy bizonyos fajtája, az analógia működik. Az analógia a mítoszi struktúrák egyik legfontosabb szervezőeleme, mivel nem a dolgok látható, állandó hasonlóságait kapcsolja össze, hanem az összefüggések közti, finomabb, láthatatlanabb hasonlóságokat. Mikor Foucault a XVI. század tudásáról és a szövegek szerveződéséről beszél, akkor hangsúlyozza ki a hasonlóságok eme fajtáját, mely lehetővé teszi a megismerést és az ábrázolást.⁷ Azt mondja, hogy a XVI. századi ember számára a világ még önmagába fonódott: „a föld megismételte az eget, az arcok tükröződtek a csillagokban, a füvek pedig szarukban rejtették el az embereknek fontos titkokat.”⁸ Ezt az egységességet a világnak hasonlóságokon alapuló elgondolása teszi lehetővé, mert a hasonlóságok száma elvileg végtelen, minden mindennel összefügg. A hasonlóság valamilyen formája mindenben megtalálható, így egységként gondolja el a világot. Az a fajta végtelenség, melyről Foucault beszél mozgatja a mítoszi struktúrákat is. A Csin Akadémiában kisebb történetek mondódnak el, melyekben egyetlen közös pont van, hogy minden történetnek valamilyen módon köze van a Lao Szu útjához. Ezzel létrejön egy kapcsolódási sor az egyes szövegek közt, melyek az út motívumával fűzhetők föl közös szálla. A hasonlóság egyéb elemei hol részben, hol teljesen rejtve maradnak. Az ilyen alakzaton alapuló szerveződések lényege a hiány, mert a hasonlóság bizonyos pontokon való összekapcsolhatóságot jelent, így ellentéte a megnevezésnek, mivel eltitkolás, az eltitkolás pedig mindig a mitikushoz való közelítés. A *félfülű fejedelem* című elbeszélésben ez olvasható: „Hogy a névadás a természet rendjével ellentétes megnyilvánulás, a természetes állapotból fordítja ki a világot, s így rejti el a dolgok valódi arcát.”⁹ Feltételeződik egy nagyobb mögöttes tudás, mely nem mondódik ki, csupán a hasonlóságok révén sejtetődik. Az *Őszi vadászban* például a sebhely összefügg a név kimondásával, a név egy titkos tudással, és mindez egy vadással. A *Kutyák Lojangból* című elbeszélésben az ég színe összefügg a pusztulással, a kutyák megvadulása valami ki nem mondott bűnnel. A novella végén megtörténő megváltás oka rejtve marad. *Csang császár, a művészek és az ajtónálló* című elbeszélésben ez a paradigmátikus szövegrész olvasható: „Az sem tudták, hogy Csang császár egy egész hónapon keresztül beszélni fog. Pedig így történt. Az uralkodó mindent elmondott, amit csak tudott arról a néhány pillanatról, amely a daloló veréb láttán fogta el. Színek, benyomások, élmények és bölcsességek kavargtak a szavaiban, gyermekkorának utazásai, távoli tájak, egy harcmező látványa, apjának az arcvonásai, amint foglyok kínzását figyelte, egy rabszolganő elnyúló teste, egy sárkány tökéletes rajza, Jen-lónak, az alvilág istenének az érintése a karján ahogy visszahúzza egy szakadék széléről, Csung Kujnak, a démonok urának szomorú verse, monstrumok és szömyetegek leírásai, mindenféle álmok, a kormányzás bonyolult ügyei, nem várt politikai nehézségek, fény, árnyék, halál. Miután befejezte, sokáig hallgatott zihálva, majd bólintott.”¹⁰ Mint minden más, a veréb is a végtelen hasonlóságok egy eleme, mely elemhez analógiák hosszú sora

kapcsolható, a mítikus teljesség egy bizonyos pontját jelöli, melyhez a rejtett hasonlóságokkal minden talál kapcsolódási pontot.

Abból, hogy a mítoszban a hasonlóságok száma végtelen, az következik hogy a struktúra mindig körkörös szerkezetű, homályos utalásai révén pedig példázat jellegű, mivel egy megfejtendő titkos bölceletet feltételez magában. A példázat jelleg két szinten jelentkezik a Darvasi-szövegben. Egyrészt az egyes novellákban, melyeknek vége gyakran végződik valamilyen értelmezéssel, másrészt a kötet struktúrájában. Két fejezetcím van: *Kutyák Lojangból* és *A Csin Akadémia*, ennek utóbbinak darabjai értelmezik az első fejezet novelláit. Természetesen az értelmezések maguk is bújtatottak és homályos jellegűek, melyek további titkokat kínálnak fel megfejtésre. Két alapvető olvasási stratégia adódik: az értelmező vagy megpróbálja fölfejtetni a hasonlóságok kapcsolódási pontjait – minél mélyebbre hatolva a mítosz mélystruktúráiba –, vagy letesz arról a vágyáról, hogy eljusson a 'mélyjelentésig', megtartva így a mítosz alapvető attribútumát, a szemantikai homályosságot, amely ennek a fajta beszédmódnak talán egyik legfőbb építőeleme. Amennyiben az olvasó stratégiája az, hogy el akar jutni a mélyebb jelentésrétegekhez, rendelkeznie kell olyan kultúrtörténeti előismeretekkel, amelyek a kínai mítoszvilágra és szimbólumaikra vonatkoznak. Ez a fajta olvasás a motívumokkal való játékkal történhet meg:

A *Háború* című elbeszélés központi szervező eleme a Héja-motívum. A kínai mondavilágban a madár az örökkévalóságához tartozik, a halhatatlanság elérését a szárnyalása szimbolizálja. Ha ezt a jelentést alkalmazzuk a novella értelmezése során, akkor az egyébként marginálisnak tűnő motívum központi szervező elemmé lép elő. *Az örült héja évekkal ezelőtt sebezte meg az asszony vállát. [...] Han tépte le az asszony válláról a ragadozót[...] Pau a könnyein keresztül látta, hogy a férje, Jü-ce mégis elengedi a csapkodó héját, és hosszan bámul utána.*¹¹ Ebben az első pár sorban lényegileg megjelenik mindaz, ami ki lesz bontva a későbbiek folyamán. Megjelenik a novella három szereplője, akiknek a madárhoz való viszonyukból következtetni lehet a sorsukra. Az égből érkező madár a transzcendenshez kapcsolódik, a nőre való támadás ezért rossz ómenként értelmeződik. A férfi, aki meg akarja kötözni, a mítosz szerinti értelmezésben meg fog halni, viszont a másik, aki elengedi, a halhatatlanságba pillant be, így ő élni fog. A novella középső részében megtörténik a háború leírása, mely analogikusan kapcsolódik az eddigi eseményekhez, majd lassan betör a szereplők világába is. A férj, Jü-ce iszik, az asszony Han énekét hallva átmegy hozzá a szomszédba. Az ének és a pusztulás a hasonlósági láncolat két végpontja. *„Az asszony megállt előtte, melleit a férfi arcának nyomta. Han elhallgatott. Hörögve szedte a levegőt. Aztán beleharapott az asszony húsába.”*¹² Két dolog jelenik meg egy képen belül: a pusztulás és a szeretkezés, mely utóbbi az életet jelöli. Az asszony házat találhat éri, hallani a férje ordítását. Miközben a szeretkezés történik, a szomszédban Jü-ce meghal. Ellenben Han él, és ekkor a novella utolsó sorai ismét a madárra irányítják a figyelmet, mely úgy tűnt, hogy csupán marginálisan jelent meg a novella elején, s melyről azt hittük, elrepült. *„De az asszony csak kapaszkodott Han erős nyakába, és bámulta a kerti asztalt, amin ott állt kitömvve a vállát évekkal ezelőtt megszagató örült héja.”*¹³ A szöveg a madár mítoszt fordítja meg, mert az marad életben, aki megöli a halhatatlanságot jelképező állatot, és elpusztul az, aki elengedi. A mítosz eredeti jelentését a szeretkezés írja felül. A szexualitás, megbontva a mítosz szemantikai tartományát, új jelentésrétegeket hoz létre.

Egy másik példa, melyet a kötet egyik legjobb novellájának tartok, a *Sen-jün, a kertrejtőző* című elbeszélés. Amint az imént elemzett novella, ez szintén a pusztulás és élet mítoszt problematizálja. A kínai mítoszban a kert az élet és halál harmonikus egységét szimbolizálja, mivel nyomon követhető benne a vegetáció pusztulása és újjáéledése. Közepén axis mundi-ként helyezkedik el a világfa, a halhatatlanság jelképe. A magánkertek ápolása a természettel való közvetlen kapcsolatot jelentette. A természet kicsinyített mása, két legfontosabb eleme a víz és a kő, mely a folytonosságot és az állandóságot jelképezi. Lázas esetben a nép először az uralkodó kertjét rombolja le, mert ez egyben a hatalom és a gazdagság szimbóluma is. A mítoszban való benne állást rögtön az első mondat jelzi: *„A Csing-kertet a fejedelmi család ősei telepítették azon a helyen, amelyet Sárkányok Csatatérének neveztek addig.”*¹⁴ Az allegória szemantikai mezejének központjában a kert van, mely a fejedelem birtokát képezi és mindennél fontosabb számára. A kert az idő összegzése. A fejedelem számára ez jelenti a múltat és a jövőt. *„Amikor kertjének útjain járt, rendre az az érzés kerítette hatalmába, hogy nem vesztette el a gyermekkorát, a múlt vele van. Ezért hát nem félt az elmúlástól sem.”*¹⁵ Ezzel megteremtődik a külső-belső oppozíciója, a mítosz dialektikájának a magva. Az idő események láncolata, történések, melyek történetét szerveződnék. Az 'én' egységének a hordozója, hiszen a szubjektum az identitását egyedül a múltban nyerheti el, mivel az az egyetlen, ami mozdulatlan és megváltoztathatatlan. Tehát mikor a fejedelem a múltat összekapcsolja a kerttel, akkor az önmagasságát, az identitása gerincét állítja. Sen-jün, mikor átlépi a kert kapuját, valójában a fejedelem életébe lép bele, és ezzel a kikezdehetetlen múltal történik valami. Fejedelemlennek a kerthezönmagához való viszonya a *csodálat, szeretet, féltés* szavakkal írható le, ugyanakkor valami távolságtartás figyelhető meg. Sen-jün sokkal közvetlenebb, mintha a kert része lenne, mintha nem bekerülne, hanem visszajutna valahova: *„Amikor Sen-jün belépett a kert kapuján, ügyetlenül megbotlott és térdre zuhant”*¹⁶. Sen-jün és a fejedelem egymás ellentétei, egy hasonlósági pont van köztük, az, hogy mindkettejük létének a kert adja meg az értelmét.

A mesei hármasság értelmében háromszor bújik el a kertben, folyton hosszabb időre, egy nap – egy év – egy élet, kétszer ugyan nem, de végül rálelnek. Sen-jün alakja mint a rosszság értelmeződik: *„Milyen gonosz vagy te, Sen-jün!”*¹⁷. Sen-jün amint átlép a kert kapuján, a fejedelem részévé válik, negatív 'énjévé', az ember rossz oldalává. Sen-jün ördögi, mert ő az, aki tönkreteszi a világot, mely jó, ugyanakkor semmi mást nem csinál, csupán leleplez egy titkot. Azzal, hogy egy napra elrejtőzik, bekerül a pusztulás a kertbe és részévé lesz (ahogy a vegetációhoz is ugyanúgy hozzátartozik az elmúlás, mint az éledés). A pusztulást a felfejtethetetlen titok okozza, az, hogy a fejedelem nem képes látni a rosszat. Azonban az uralkodó élete végén mégis rálel, addigra a kertet már elpusztították, mely értelmezhető az élet mint létezés lecsupaszításának, melyben csak a végső oppozíció, az 'én' dialektikája, a jó és a rossz marad meg.

Tehát a motívumok működésbe léptetésével kideríthető a hasonlóságok összekapcsolódásának valamilyen lehetséges módja és miérte, mellyel elvileg eljuthatunk a mítosz feltételezett jelentéséig.

A másik olvasási stratégia, melyet szintén felkínál a szöveg, az ellene irányul a totális jelentésképzésnek. Ez az olvasási mód nem kíváncsi a hasonlóságok titkos összefüggéseire, és ez nem biztos, hogy baj. Sőt ezáltal tartja meg a mítoszi elemeket eredeti létmódjukban. A homályt és a homály-mögöttséget. A *Kínai novellák* legizgalmasabb vonása számomra az, hogy folyamatosan lebegtetni a nagy, a totális jelentést, az eléréséhez vezető utakat azonban folyton lezárja, mint Lau Szu útja, mely azzal, hogy mindenütt van, az egész feltételezi, de nem juttat el soha semmilyen konkrétumhoz. A szövegek jó részében archetipikus események, mint bűn, megváltás, építés, gyilkosság etc. mondódnak el, de olyan diskurzusban, amely nem fedi föl ezeknek az eseményeknek a mibenlétét. Sen-jün alakjának a meghatározása, egyszerűen a szöveg jelentésének a leszűkítése is. A történetek eseményeihez analogikusan más történések, természeti jelenségek kapcsolódnak, feltételezve a nagy egységet, ahol minden mindennel összefonódik. Az események megtörténésének a miértjét csak a hozzájuk fűződő rejtett hasonlóságok sejtetik, ám ezek a sejtetések sokkal mélyebb és erősebb okot feltételeznek, mintha egy konkrét ok mondódna ki;

hiszen így nem egy bizonyos valami, hanem az egész tűnik fel okként. A mítikus elemek kikerülhetetlenek az elbeszélésben, ezért minden irodalomnak része a végtelenség. A totális jelentést feltételezik, amely azonban csak a mindenkori hiányukban képes

artikulálódni. A Darvasi-szövegek legjelentősebb gesztusa mintha az lenne, hogy felmutatja ezt a rendkívül izgalmas irodalmi jelenséget.

Jegyzetek

1 Darvasi László: *Szerezni egy nőt*, Jelenkor 2000, Pécs

2 Szegedi-Maszák Mihály: „*A regény amint írja önmagát*“, Tankönyvkiadó 1980, 47.old.

3 Darvasi László: *A Lojangi Kutyavadászok*, Magvető 2002, Bp., in.: 172.old.

4 in.: 157.old.

5 in.: 100.old

6 in.: 54.old.

7 „...a világ láncolatot alkot önmagával. Minden egyes »*kapcsolóelem*« egy gyűrűvel kezdődik és végződik, amely hasonlít az előzőre és a következőre, s a hasonlóság e körei folytatódnak a két végpont között...” Michael Foucault: *Szavak és dolgok*, Osiris Kiadó, Bp.:2000, 37.old.

8 in.:35.old.

9 D.L.: 48.old.

10 in.: 147.old.

11 in.: 66.old.

12 in.: 70.old.

13 in.: 71.old.

14 in.: 150.old.

15 in.: 151.old.

16 in.: 152.old.

17 in.: 160.old.

Tarján Tamás

Elég a jóból

Magyar badar

Köztudomású, hogy bármiféle – hossz- vagy keresztmetszeti, tematikus, reprezentáló stb. – antológiát összeállítani (a gyűjteményes megjelentetés minden indoklottsága és kedveltsége ellenére) problematikus és kockázatos vállalkozás; nem hiába tapadnak e könyvtípushoz agresszív, tartózkodó vagy mentegetőző kritikai sablonok (egy antológia szükségképp mindig hiányos stb.). Különösen igaz ez a lírai, epikai és bölcséleti „kisműfajok”, alkatilag-alakilag rövid és jobbára önmagukba zárt szövegek – például az epigramma, az aforizma, a sírvers, vagy akár a világszerűség megalkotására sokkal alkalmasabb szonett – esetében, s még fokozottabban az ironikus-szatirikus alakzatok – így a vicc, a tréfás sírvers, vagy éppen a limerick – antologizáló publikálásakor. A jelenség hosszabb fejtegetése helyett elegendő itt a nemrég *Százegy aforizma* sorozatát közreadó Andor Csaba egyik velős megfogalmazását idézni a világról: „Ha az aforizmákat nézem, úgy látom, mindent elmondanak, ha a világot nézem, úgy látom, semmit sem”. A parodisztikus, illetve az intellektuális vagy formai ötletre, gegre, csattanóra, meglepetésre kihegyezett (rövid, s végül is „mechanikusan” szabályozott) műfajok könnyen rákapatnak a habzsolásra – hogy mihamar az *üresség* teltségérzetével bágyasszanak el.

Mindezzel nyilván a *300 limeriket* az Európa Könyvkiadó számára kötetbe válogató, szerkesztő – és a bökversek egy tizedét író – Várady Szabolcs, a kortárs magyar irodalom egyik legjátékosabb (és legműveltebb) elméje is tisztában volt. Háromszáz gombóc bizony sok, ha együtőben esünk neki a tálnak. Tessék türelmesen, mondjuk tízesével szedegetni! Ami badar, azt is lehet *breviarizálni!* A *folytatásos* jelleg egyébkén is bele van kódolva az összeállítás fejezetességébe, helyenkénti társkereső, társválasztó dialogizálásába, valamint egy majdani bővített edíció máris megpendített lehetőségébe. A helyesen választott olvasásmód nagyban növeli a befogadó esztétikai élvezetét.

Amikor Lakatos István az *Orpheus* 1992. 2-3. számában közzétette – a maga lejegyzésében – az 1950 táján keletkezett, évtizedeken át folklorizálódó, egyben már felejtődő vitriolos sírverseket (Ungvári Tamás párhuzamos tanulmánya szerint a történelmi haláltánc irodalmi dokumentumait), négy csoportba osztotta őket: *Kiválóak, Már elég jók, Elmehetősek, Gyöngék*. Várady – aki részint a korábbi termésből összeböngészte, részint és inkább a jelen gyűjtemény számára frissiben kérte, kapta az ötsoros badarokat – az egész kollekciót ki tudta állítani kiválóakból és elég jókból. Ami keveset elmehetőnek vagy gyöngének találunk, az inkább csak erőltetett, érdektelenül és véletlenszerűen repetitív.

Természetesen a *Magyar badar* tétje és volumene más, mint Lakatos közléséé volt (ugyanakkor a két műfaj összefüggésére Várady Szabolcs előszava is céloz). A városi, a „presszó-” sírversek együttese a literátus belterj kritikai – tiltakozó, magatanúsító, ön- és énmentő – megnyilvánulása volt, amely azonban a népköltészetben hosszú idő óta érlelt ironikus figurációt vitt tovább, és lappangásában maga is örökség-hagyónak bizonyult, hiszen élöket célba vevő (ál-) epitáfiumok azóta is bőségesen íródnak, legfeljebb és szerencsére nem az 1947 és 1953 közötti keserves aktualitástól sajtolva. Az Európa újdonsága viszont az első organikus és kiterjedt honosítási kísérlet egy nem hazai gyökerű, sőt az angolok által specifikusan csakis sajátjuknak vélt műfaj esetében. Ezt az angol (ha angol, és nem ír vagy más) alapformára hurkolt *limerick* és a magyar variánszt zsinogelő, egy böggel kevesebb *limerik* eltérése is kifejezi. (A *badar* szinonima Kosztolányi Dezső fordításának, névadási leleményének köszönhető. A monoton mély hangzásának önrímével is operáló *Magyar badar* cím közvetlenebbül talán a minden idők egyik legjobb – itt fragmentáltan az előszóba került – magyar limerikjét író Orbán Ottótól. A *világ teremtése és egyéb badarságok* című 1977-es kötetétől eredeztethető.) A szerkesztői eszme-futtatás épp annyi komolykodást és komolytalankodást enged meg a helyenként szófacsaró lapokon, amennyi simul a tárgyhoz (és a magyar irodalom *játszó* köztársaságához). Az elemzés és példatár sok fontosat tudat a limerikről és a limerikről (fogyasztásának beosztásos gasztronómiáját nem étel-, hanem ital-hasonlattal: a jó burgundi mértékletes kortyolgatásával szorgalmazva): érzékelteti azt is, hogy a műfaj alapvetően irodalom- és nyelvkritikai irányultságától nem idegen a társadalom – és ideológiakritikai attitűd sem, de – mégoly áthágható – szabályai és *rigid* képlekenysége nem erre, hanem inkább a fikcionáló, pszichologizáló személyiségrajz, személyiségkritika felé mozdítják (maradva a sírvers-párhuzamnál: míg azt a konkrét alakmegnevezés élteti, teszi vibrálóvá és mulatságossá, ezt a kitaláció, az egyedi, játékos névadás, mellyel a limerik vizes lepedőjét egy nem létező, ám típusában létezhető úrra vagy nőre húzzák rá. Ilyen személynevek a kötetben – majdnem mindig az első sort záró, kétszeresen rímhívó helyen –: Klerensz, Kettyenke, Torokka, Orálka, Onlájinka, Francka, Érke, Csórika és a többi. Ezeknek gyakorta kicsinyítő képzős – nem feltétlenül feminin – nominációi is sokat elárulnak a hangütésről). A leglényegesebb tudnivaló – s ennek ismeretében szinte bármely betűvető felléphet a limerikezés első, bár még igencsak alsó lépcsőjére –: az *a a b b* a rímkeplet és a *b* rímű sorok kurtább, begubózóbb, kontrasztáló volta az *a* rím szerkezet fölényével szemben. A versmérték, a sorhosszúság elhanyagolhatóbb, magyarra – vagy más nyelvre – józanul adaptálható (hiszen sokszor az angolok sem tartják be).

A 300-as határszámnál megállapodó Várady kilenc fejezetbe osztotta anyagát. Az I. (*Mire jó a limerik?*) tíz verse ars (fals) poeticául szolgál. A II. (*Nagy hegy a Popocatepetl*) a lokális célzatú limerikekből foglal magába negyvenötöt, a III. tizenegy verssel az állatoké (*Élt a skót Felföldön egy holló*). A IV. és V. voltaképp a klasszikus limerick továbbélése (*Volt egy úr...; Volt egy nő... – általában úgy hívták, úgy hívják* folytatással), összesen huszonöt darab. A VI. a helyhez és személyhez nem kötött badarságok ciklusa (*Últ az új rabtárs a cellában*): ez a kilenc mű inkább előbbre kerülhetett volna, hogy ne szakítsa meg a VII. (*Beh elmúlt fölöttünk ezer év!*) felé az utat. Ebben – negyvenegy limerikben – a minimálformula (mely el is illanhat) a történelem kisebb-nagyobb alakjaira siklatja át magát (*Volt egy ős, úgy hívták, Botond; Volt egyszer egy nagy bölcs, Hegel; Megmondta a Lukács api; Van egy úr, úgy hívták: Grespi; Millenáris* stb.). De hasonló a VIII.-ban az a harminc is, amely az irodalom és a művészet igazi és zseb-géniuszaira koncentrálna (...*ebbe tunkolt maga Proust is!*). A 172. limeriknél aztán a könyv végre megkezdheti már eddig is várva várt legigazibb, legszínvonalasabb önmagát. Innentől a IX.: a *Piroska pedig – hamm! Bekapta.* fejezetben „az található, ami a fundamentalista felfogás szerint egyedül méltó a limerik névre. A mi antológiánk liberális – ha úgy tetszik, puhány – felfogásban készült, de azért hogy, hogy nem, ez a része a legerjedelmesebb”. Vagyis a „szexlimerikeké”. Benyomakodott ez a téma már a korábbi fejezetekbe is, persze. Az általában csak számmal, néha címmel jelölt – vagyis részben az angol közléstradíciót követő – vershalmazban a 47.

rím��avai (a helyen) ezek voltak: Márokpapi – jár ott tapi – már ok, Kati! (Egyelőre monogrammal illessük csupán a szerzőt: T. Gy. Idézetek helyett, takarékoságból és poén-lenemlővészből, a továbbiakban is jobbra az a + monogram hivatkozással élünk.) Ez a 47. az „elég jó” kategóriájába sorolható, nem lévén sokkal több egyszerű rím-automatizmusnál. „Elég jó”, többek között, a 2. (limerik? – megrimelik – rimalik; V. Sz.), a 22. (d’Orsay – orrspray? – d’Orsay?; G. Á.), a 44. (Isztimér – Kriszti mér – hisztimér; T. Gy.), a 48. (Nagyak – ablakszaklap; I. A.), a 81. (Marcella – szar cella – parcella; Cs. K.), a 133. (hajsza – kivajazva – bajsza; I. A.). A legutóbbiból kiviláglik, hogy mint minden, a limerik is mulandó (a sírvers tréfás változata akkor lesz oda, ha alanya *meghal*). A rímeivel jelölt *TV-limerik* „a Csigán a Jakupcsek, / Magyar 1: Papp Endre bajsza” kijelentéseket teszi. Hol van már a „Csigá”...? s milyen messze a TV1-től ama végkielégített bajusz!

Az antológiát e sorok írja is úgy olvasta – nem végig, hanem részletekben –, hogy a szerzők kilétét csupán találgatta, utólag azonosította. „Elég jó” hozzávetőlegesen 220-240 van a kötetben. „Kiváló” a többiből vagy 40. Remek arány!

A „kiválóak”, bár a IX. fejezetben sűrűsödnek, másutt is képviseltetik magukat. Szemelgetve: 1. (verse szédül – versbeszédül – persze médül; M. L. A.), a 39. (Apostag – lakos tag – a posta (g); O. O.), a 62. (leve tette – levetette: – húslevet ette; M. L. A.), a 85. (Antónia – aggódnia – agónia; T. Gy.), a 88. (Etel – csetel – Net ell; V. Sz.), a 126. (Lukács api – mint a kapi, – elmehet a pi...; V. Sz.), a 167. (Petri – pedri – Eh, tri!; V. Sz.). Aligha kétséges, hogy e kiválasztás szubjektív, véletlenszerűségében is jelzi azonban a rímálmokat, a literarizálást, a variativitást, az egész antológia nem fakuló üdeségét. S hogy a limerik az igazság erejével ható „hamisportré”.

A IX. fejezet „főszövegéből” tulajdonképp limeriktípusokat kellene kiszedegetnünk. Például azt az alakzatot, mely egy 3-4 sornyi viccet rejt a műformába, tehát tulajdonnevet keres saját maga felsziporkázásához. Ilyen vicc-limerick az előszóban angolul idézett pazar badar darab az öregemberről, aki azért vett feleségül három nőt, mert „Egy, az képtelenség, a bigámia pedig bűn, uram!” Az öreg lehetne fiatal is, és csak azért Lyme a lakhelye, hogy összecsejengjen. Ennek „felel meg” a 199.: a szexet „két kapura” játszó nő legyen Laura, és így befér – ha tényyszerűen nem is öbelé – az ura (Cs. I.).

A leltárszerű idézés semmivel sem jobb, mint a lineáris olvasás, nem hagyható azonban említetlenül a 204. (N.Á.), a 211. (Ramadánon – a madámon – ama dánon; M. L. A.), a 218. (Dalma – nyugalma – nyal ma?; V. Sz.), a 225. jellemrajza (K. I.), a 227. (Csenger – tenger – úthenger; nem Cs. K. írta, hanem K. I.), a 235. (Törökka – dologra – le-torkolta; T. D.), a 262. (Patyomkint – hagyom kint! – naponkint!; P. G. Zs.), a 274., egy *Trágáriácska*-sorozat részeként (Gabikát – rabigát – a likát; L. L.), a „ni, mijen dicnók”-ból a 278. (Igor – mikor – dákói szigor; B. R.), a 289. (kúrtam Furtán – furcsán-kurtán – kurtán kúrt a Kurt ám!; T. Gy.), a 296. (Szerén – tízser én – visszerén; H. K.). A kisebb-nagyobb ciklusok mellett a támadás-védés-visszaszúrások is látványosak: 168., *Mikrocíp* (O. O.) – 169., *Visszacíp* (V. Sz.), 64., *Hatodik kerületi limerik* (Sch. G.) – 65., *Hektor fellebbez* (M. M.).

A kötet szerzőiről külön névmutató tájékoztatót. Kitűnik, hogy a hazai limerikírás olyan óriásai folytak be a munkába, mint Boda Béni, Vac Demeter, Vadász Géza, vagy az e sorban is tán legnevesebb Névtelen. A copyright-névsor és e mutató eltéréseit olyasfajta rejtvényfejtő mutatóanyagokkal lehet (esetleg) feloldani, amilyenekre limerikszámaink esetében is szükség lehetett. Járuljunk hozzá a megfejtésekhez annyival, hogy – mások mellett – Bognár Róbert, Csengery Kristóf, Csukás István, Fodor Ákos, Gergely Ágnes (a magyar limerikezés egyik úttörője), Hamvai Kornél, Határ Győző, Imreh András, Kertész Iván (elszabadulva az operák mellől), Kovács András Ferenc, Lator László, Magyar László András, Mesterházi Mónika, Nádasy Ádám, Orbán Ottó, Papp Gábor Zsigmond, a tíz sorukat együtt költő Peer Krisztián és Térey János, Schein Gábor, Szőnyi Ferenc, Tandori Dezső, Timár György szatirikus vénájára számíthatott a spiritus rector, Várad Szabolcs, aki csak maga tudhatta néhányukról, hogy e műfajban is otthonosak (s volt, akitől kért, de nem kapott; és, mint mondja, lehetett, akitől kérnie kellett volna, de nem kért). Őt-hat játszótárs felbukkanása e terepen örömteli meglepetés. A többiek költőversenyeken, televíziós képernyőn sokszor igazolták rátermettségüket, és általában tevékenységük fő ágába is belenő a limerik igényelte gondolkodás- és formálásmód. Átütőbb jelenlét volt remélhető – szép számú fabrikátuma ellenére – Kovács András Ferencétől, az imitációk nagymesterétől; eléggé visszafogta magát Ferencz Győző; s úgy fest, Varró Dániel a közelmúltban műfordításainak nyelvi univerzumára s nem másra összpontosított.

A kiadónak látnivalóan szívügye volt a könyv. A fekete és a fehér színt összeugrasztó tervezés Fábian István érdeme (aki azonos az 1984-es *A képzelet bádogtornyai* és az 1990-es *Némulat* képverseket és illusztrációkat is készítő képzőművész-költőjével). A szokatlan – majdnem négyzetes – formájú, itt-ott karikatúrákkal élénkített antológia ferdén vágott fekete dobozkába került, amitől ütöktető karaktere, vidám szokatlansága, az humour noirral határos groteszkuma még szembeszökőbb. A gyűjtemény az irodalmi rangú – bizonyos fokig műfajteremtő – magyar humor létének és önismeretének tanújele. Igen jó, s mert saját lehetőségeivel majdnem minden ízében arányos, éppen elég a jóból.

Nagy Gábor

„Két part között“

Mezey Katalin: Párbeszéd

Párbeszéd: nagyon pontos, őszinte és igaz cím. József Attila *Nagyon fáj* kötetcíme jutott róla eszembe – s rögtön megragadható a különbség is: bár mindkettőben ott rejlik az érzelmi, lelki viszonyulás, József Attiláéban a hevesebb indulat intenzitásával, Mezey Katalinében visszafogottabban, tárgyilagosabban. Mindkettőnél kulcskérdés a kapcsolódás: József Attila fájdalma ennek – az ember és ember közötti őszinte kapcsolatnak a – hiányából is fakad, Mezey Katalin kötetében viszont két fontos, bensőségesen megélt viszonyt, kapcsolatot is rejt a párbeszéd kifejezés. Emberi kapcsolatot elsősorban édesanyjával, másodsorban édesapjával, gyermekeivel és unokáival – összefoglalóan a költő és szerettei között, s kapcsolatot ember és Isten között. A párbeszéd így műfaji megjelölésként is értelmezhető: a versek többségét a valakihez odafordulás, valakihez szólás jellemzi – nem mindig a megszólítás, de mindenkor az emberi megszólítottság attitűdjével.

A kötet első ciklusa és nyitóverse is a *Párbeszéd* címet viseli. A vers különlegessége, hogy a versszakonként váltakozó megszólalók – Isten és a költő – párbeszédét Isten kezdi, mégpedig egy költő számára látszólag fájdalmas tudás átadásával: „– A szó erőtlen. Ha szép, hímzés csupán / a lélek szötte erős szöveten. / De ha a szövet szétfoszlott, molyette, / nincs mit csodálni a hímzéseken.” Költői ars poetica ez, isteni léptékkal: az erős, egyenes lélek elsőbbségét, azaz a morális tisztaságot hirdeti a szó elsőbbségével szemben. A költő személyes hitelét hangsúlyozó felfogás manapság nem divatos, egyes irodalomelméleti iskolák felől olvasva anakronisztikus is – Mezey Katalin ezt az anakronisztikusságot tudatosan és következetesen vállalja. A vers ugyanakkor a lélek elvesztésének fájdalmáról is szól; pontosabban a lélek *vesztéseiről*. Mert ahol az Isten számára „nincs igazi mezsgye, / ott a halandó névtelen topog” – ezt erősíti egy finom utalás Mezey Katalin egy drámájára: „ott Guiscardus és Gismunda szerelme / értelmetlen, nem létező dolog.” Mert ott „nincs más, csupán Isten szerelme, / ahol szeretni nincs értelme más.” Az isteniben való föлдőlődés vágyához félelem is társul: az én-elvesztés riadalma. Ennek gyönyörű megfogalmazása a vers záró strófája:

*– Kioltod hát lelkünket, mint a gyertyát,
s csak könnyű kanócfüst marad utána?
Vagy visszagyúrod szülőanyagába
azt, aki annyi keresztúton várt rád,
konyhakendőd alá, ahol keleszted
a többi lélek közé keveredve,
amíg minden emléket el nem vesztett,
boldog fájdalmait, önmagát is levetve?*

A költő viszonyulásának kettősségét kifejezi poétikája is. A keleszted–vesztett rímpár a kettősség megtestesítője, miként a „boldog fájdalmait” oxymoronja is. S mintha csak e kettősség elviseléséért hangzana el a következő vers, a *Fohász*: „Adj nyugalmat, / adj türelmet, / adj mindent kibíró lelket!” Az *Adj Uram némaságot* arról tanúskodik, hogy a költő, a lélek névtelenségét vállalva, a versek által szeretne magából valamit örökölni hagyni.

A belátás bölcsessége sugározza be a ciklus következő verseit. A felismerés, hogy „Csak amíg itt / vagyunk, / járkálunk / magabiztosan / tévútjainkon”. Miként a *Bizonytalan* is az ellentét alakzatára épít (előző szakasza: „bizonytalan / léptekkel / megyünk el / innen”), a ciklus több darabja is a fel nem oldott – és világunkat földi és „túli” szférára kettéosztó – ellentétekből nyeri feszültségét. Az *Odakinn és idebenn* finom játékossággal variált motívumai – ez a technika Mezey Katalin egyik mesterére, Weöres Sándorra emlékeztet – az igék felcserélésével jut el a „zsibong az élet” és „búvík a lélek” helyzetének fordítottjái: „Ott kinn búvík az élet, / itt benn zsibong a lélek.” Az *Ártalmatlan* is a fény–sötétség, vakság–látás hagyományos értelmezésének kifordításával mutat rá látszat és valóság, világi és égi ellentétére és egymásba mosódására. Más versek viszont úgy adnak láttelepet evilági, földi életünkről, hogy a transzcendencia csak az értelmező szemtanú, a költő morális értékítéletében sejtik föl. Az *Egy ember ül* döbbenetes miniatűr története a „fölemelni” isteni parancsának kudarcát mutatja be:

*Egy ember ül a tócsában.
Bogárként moco-rog.
Nem várja el tőlem, hogy fölemeljem,
és nem is tudnám fölemelni.
De ha fölemelném is,
újra leülne.*

Az *Álarcos* című vers fő motívuma tér vissza az *Utazásban*, a járművön utazók mozdulatlan, lárvaszerű arcaiban. „Ha megszólalnak, gépektől tanult / szöveget mondanak” – így a láttelep, ami félelmet és viszolygást vált ki a szemlélőből, aki – halványan derengő bibliai utalással – csak a parton horgászó emberekben bízik valamelyest: „nagy halakat remélnek / kihúzni a vízből. / Róluk legalább ennyi tudható.”

E kis életképek összefoglalója a ciklus záró verse (*Újra lejátsszódik*): történelmi távlatba helyezi az eddigieket, azzal a sokunkat megérintő új tapasztalattal, hogy „újra megtörténnek odakinn / a történelemlapok lapjai”. S e tapasztalás okául egy mélyen filozofikus gondolatot fogalmaz meg finom líraisággal:

*Mintha attól kéne tartani,
ha nincsen közhelyszerűen
az idő minden cseppjében jelen,*

s a forró köveken nem párolog
halált hozó mérge, gyögyereje,
akkor valamely lánc megszakad.

Világi és transzcendens tapasztalatok summája, közvetlen és közvetett párbeszéd Istennel: a költő személyessége háttérbe szorul az első ciklusban. A következő, az *Aki most észrevétlenül* című ciklus személyesebb, nemegyszer életrajzi ihletésű verseket tartalmaz. A személyesség azonban – következően a költői személyiség alkatából, világszemléletéből – itt sem szakad el azoktól a száaktól, amelyek nagyobb közösségekhez – család, nemzet, kereszténység – kötik; és sohasem magamutogatón kitérő, mint inkább hol szemérmesen vallomást tevő, hol pedig magával szemben is kemény hangon ítélkező. A ciklus címadó verse a nosztalgia, az elmúlt idők utáni vágyakozás és az elmúlt időkhöz kapcsoló város – feltehetőleg Tatabánya, ahol Mezey Katalin egykor tanárként is dolgozott – közötti feszültség kirobbanásával indul: „Milyen boldogtalan voltam / ebben a városban!” És a nosztalgia helyébe – „nem én állok szorongva / az esti ablakokban, / és nem én csokolódzom / a parkban, a padon” – hamar a rezignáltság lép: „Milyen könnyű most / ilyen üres szívvel, / ilyen szánakozón / nézni végig az évek fasorán”. Ez utóbbi metafora találón fogja egybe a fiatalság visszavágyott idejét és boldogtalan terét. A fiatalság elmúta miatti rezignált fájdalom verse – „úgy szenvedni nem tud már, / aki nem olyan fiatal” – az egykori önmagától és egykori életétől, életének régi színterétől elidegenedő költő önarcképével zárul: „sötétruhás utazók között / maga is / virágcsokrot szorító, / csomagos idegen.”

A személyes érintettség ereje élteti az olyan, személytelenül előadott verseket is, mint a *Történet. A bukott emberben* is érezni a tapasztalat keserűségét. A megbélyegzettség evilági véglegességét keserű iróniával kifejező sorok – „Ha már rátették a sírkövet, / azt csak a feltámadás angyala / gurítja onnan el” – után az evilági balsors és a túlvilági vigasz árny-fény-játékával zárul a vers:

*A bukott ember segítőt ne várjon:
állapota ragályos,
és hamar híre kel.
A bukott embert csak az Isten szánja,
öklével megsimítja,
úgy emeli fel.*

Egy sikertelen emberi kapcsolat hihetetlenül tömör összefoglalója a *Búcsú* című vers: „Nem ami fáj most: ne a búcsút, / bocsásd meg nekem a kezdetet, // hogy elfogadtam ajándékomat, / noha tudtam, rossz címre érkezett.” S egy másfajta, kamasz és felnőtt közötti szoros kapcsolat tanúbizonysága, szintén a múltba visszarevedő tónusban, a *Kosztia Rozália*. Hogy a költő számára itt is a lelki együvértartozás a fontos, nyilvánvaló a második versszak igei metaforájából: „Elmennék Hozzád újra, mint rég, / kilevegőztetni a lelkemet”.

A kötet középső ciklusa – *Asztalfiók-líra* – a hetvenes–nyolcvanas években született, a cenzúra miatt asztalfiókban maradt, többségükben a *Kilencek* antológiája, az *Elérhetetlen föld* megjelenése után néhány évvel keletkezett verseket tartalmaz. Az akkori ellenséges, elhallgatással és elhallgatással büntető irodalmi légkör néhány kemény, szikár sorban elevenedik meg: „(Nem írok. / Kártalanítom / jelenlétemért / az államot.)” – zárul az akkor még címevel is demonstráló vers, a *Nem. A Hegyibeszéd* a meg nem hallgatott művész keserű öniróniája: hamis prófétának állítja be önmagát a vers költői éneje.

A ciklus legjobb versei a nyolcvanas évekből valók. 1985-ös a talált-tárgy-szerű, a mindennapi korrupciót leleplező *Hirdetés*, s a rendszerváltozás hajnalán keletkezett a *Magabiztos, győztes* című vers, akinek bár megszólítottja ismeretlen marad, ráismerhetünk a kor legfőbb kismizmizettjére, a rendszerrel mindvégig szemben álló művész-értelmiségire.

A *Párbeszéd* című kötetben azzal kap igazi hangsúlyt és jelentőséget az *Asztalfiók-líra* ciklus, hogy a kommunikáció különböző lehetőségei helyett a párbeszéd kudarcáról, a hallgatásba kényszerített művész helyzetéről ad számot.

A könyv legmegrázóbb versei az *Akár a rozsdás késeket* ciklusban olvashatók. Anya-versek ezek, rejtett, belső intenzitásuk József Attila anya-verseit is fölidézik az olvasóban. Más poétika Mezey Kataliné, csendesebb, visszafogottabb, tárgyilagosabb a hangja, az érzelmek nem robbannak – s mégis: olyan erős áramuk van, hogy azonnal magukkal ragadják az olvasót. A versek kiinduló szituációja az *egymásrautaltság*: az egykor anyjára rászoruló, ellene lázadó gyermekből felnőtt, a „gyermekké” öregedett édesanyját ápoló (Játszunk anyámmal: / anyuka vagyok, / és ő a kisbabám”) és saját gyermekeit – sőt unokáit – óvó anya lesz. Az anyaság élménye a *Játszópajtása voltam* című nyitóvers költői kérdésének emblémájába zártan fogalmazódik meg: „Mért ölelnek ilyen riadtan, / mért bújnak hozzánk így a gyerekek?” Az *Emlékek ingei* – talán az egész könyv egyik legszebb darabja – az anya keserű ráismerését szorítja tárgyilagosnak álcázott sorok közé: az inget, melyet fia hord, ő vette még egykor az édesapjának. A felütés filozofikus távlatba helyezi a verset: „Emlékek ingei, ruhái, / még meddig láttak titeket, / meddig fáj – ha moslak, vasallak – / a nem múlt emlékezet?” A második versszak tényszerűsége után a harmadikban az önvád szólal meg: apja boldogan nézegette az ajándékot, amit ő „fillérekért, leárazáskor” vett meg. S a zárlat a három generáció összekapcsolódása – egy régi, olcsó, mégis emlékeket őrző ruhadarabban: „És most a fiam hordja. Az apám / sosem látta az unokát. / Meghalt. Ingek, ruhák, emlékek, / miért élhettek léhán tovább?”

Az édesanyához szóló versek csoportja zárja a ciklust: *Játszunk anyámmal; Születésnap labdarózsák; Akár a rozsdás késeket; Új este ez, mindenben új; A gyászese; Ami tökéletes*: hét halk, elégikus vers, központjukban az édesanya utolsó napjaival, halálával. A *Születésnap labdarózsák* is a „megfordult szituáció” verse: a gyermek ápolja anyját, aki egykor azt vallotta: „ – Dögöljön meg az ember, / ha már valakire rászorul”. A második versszak egy kis történetet elevenít fel: a kislány kiszökik betegágyából, s labdarózsát szed édesanyja születésnapjára. Ám anyja „Úgy szégyellte a ragaszkodást, / mint egy testi hibát.” S „Összetörte a labdarózsacsokrot”, „az ágy elé ledobta”, haragudván, hogy a gyermek fölkeelt betegágyából. A záró szakasz ezt az élményt kapcsolja vissza a jelenbe, nem haraggal a múltban történtekért, hanem megbocsátó szeretettel: „Odakint korán nyíló, / törékeny labdarózsá, / csokrárt hiába szedném, / nincs, aki földredobja.”

Az *Akár a rozsdás késeket* a kiszolgáltatottság döbbenetes képeivel indul: „Műfögből, szemüvegből, / néhány régi ruhából / összetákolom / anyámat reggelente. / Csontváz lába közé / pelenkát simítok”. E tárgyias képsorból bomlik ki kettejük kapcsolatának különössége: anyja egykor az „önállóság bajnoka” volt, lánya a szabadságé: „már kamaszfióval / elszőktem tőle, / nem akartama szigorában élni”. A zárlat vonja le a múlt idő kimérte tanulságot: „Akár a rozsdás késeket, / egymással köszörül / minket az isten.”

Az *Új este ez, mindenben új* az édesanya halála utáni létszituáció filozofikus és mégis bensőségesen személyes földolgozása. Az ideát és odaát közötti átjárást fürkészve talál rá egy különös tükör-hasonlatra: „Mint a tükör. Két oldalát // elválasztja az, ami látszik, / attól, ami a kép mögött van: / az egyik van és látható, / a másik van, és láthatatlan.” Más szempontból közelíti meg az édesanya

elvesztésének fájdalmát *A gyászeselet*: a gyász, a gyászmunka súlyát méri össze az ilyenkor szokásos intézniivalók rideg tárgyyszerűségével. S tanulság nincs, csupán a döbbenet a mindenkinek kijáró sors igazságtalansága felett: „Nem gondoltad, hogy megtörténhet / ilyesmi vele és veled. / Minden visszas és hihetetlen, / s megváltoztatni nem lehet.“

A könyv ötödik ciklusa keretes szerkezetet képez az elsővel: *A négy elem* versei többségükben újra az Istennel folytatott párbeszéd lenyomatai. Az egykor „eldobott hit” (*Uram, aki*) visszanyeréséről tesznek tanúságot, az *Imádság fonalának* erejéről, amely „A várost is felemeli, / fénylő magasságba tartja.” Allegóriává terebélyesedő alapmetaforája a ciklusnak: *Az Isten – mint egy megunt feleség*, aki „némán tűri, hogy szembehadják, / bizonyítékot nem gyűjt, nem keres, / úgyis tudja, hogy mi az igazság.”

A ciklus strukturális szerepe a keretes szerkezet mellett az *összefoglalás*: újra felbukkan a rajongva szeretett édesapa alakja a *Visszatérésben*, evilági gyarlóságaink szimbólumát verseli meg *A pénz* című tanító költemény finom iróniával, s az *Asztalfiók-líra* történelmi dimenzióját eleveníti fel az 1996, ez a telt páros rímekkel pántolt, sodró lendületű, kemény szavú vers. Az első két sor rögtön megteremti a vers atmoszféráját: „Egy nagy kártyaadósság, / olyan ez a kis ország.” A trianoni csonkolást antropomorfizáló képekben idézi fel: „Előbb mind a két lábát, / s mindkét karját levágták. / Végül a maradékot: / nőt, férfit, ivadékok”. A *Szózat* keserű, nagy temetkezés-látomásait idézi a vers zárata:

*Hát megfogyva, szegényen
a batyuk tetejében
ülünk, s várjuk a végét,
a dobok perdülését:
végre elvégeztessék,
hírünket eltemessék,
s requiemmel tudassák
a születésünk napját.*

Az utolsó vers Rózsa Endre, a költőtárs és barát emlékére íródott. Gyönyörű metaforával fejezi ki a legemberibb, mert Istentől származó érzést, a szeretetet: „Múlt századi halott, // akit múlt századi / barátai // bordakosár alatt, / legbelül hordanak.” (*Földben talál*)

Mezey Katalin tizenegy év elteltével jelentkezett új verseskötettel. Publikációiból az is sejthető, hogy a *Párbeszéd* nem a teljes termés összeválogatása, valószínűleg újabb kötet telhetne meg a még nem közölt versekkel. Ilyen szempontból különös erény, hogy a *Párbeszéd* erős kohéziójú, szigorúan szerkesztett, egységes könyv. Mély, bensőséges, igaz művészet. Igazi líra. (*Felsőmagyarország Kiadó, 2002*)

Fekete J. József

Iskola a határon (túl)

Kontra Ferenc: Gimnazisták

Kontra Ferenc elhatározta, hogy *ezentúl* csupán magáról ír. Ez az *ezentúl*-nak nevezett kronotoposz az 1970-es évek derekát jelöli, amikor a szerző még nem igazán számított írónak, túl volt gimnáziumi dolgozatokon, verseken, rockszövegeken, néhány novella is formálódott a keze alatt, de a tudatos írói felkészülést jelképező három vastagborítójú füzet csak nem telt a pécsi kollégiumi évek alatt, a tervezett trilógia nem csak hogy nem készült, de a leendő szerző idő múltával még az első résznek adott, Marc Bolan T. Rex együttesének dalcímét átörökítő címet, a *Children of the Revolution* is banálisnak érezte, és kitépte a címlapot az egyetlen megkezdett füzetből. Egy hiányból építkező trilógia készült a szerző pécsi diákéveiben. Mert afelől kétség sem lehet, a *Gimnazisták* hőse maga a szerző, Kontra Ferenc, az az V. (Ötödik) Kontra Ferenc, akinek életéről, családjáról, drávaszögi rokonságáról részletekbe menően szinte mindent megtudható az író tucatnyi kötetéből. Komolyan gondolta ugyanis vagy negyed százada, hogy a továbbiakban magáról ír majd. Ugyanakkor az is bizonyosnak tűnik, hogy a tervezett trilógia mégis megszületik: szerintem a mostani regény lesz az elképzelt triptichon központi táblája, a Drávaszögben töltött gyermek évekről az eddig megjelent novellák alapján születik egy önközpontú mű (az 1988-as *Drávaszögi kereszték* regény is ideillenek tulajdonképpen, de az koncepciójában más, a tájmitoszt ragadja meg benne és a tájban folyó közösségi létet beszéli el epiko-lirikus történeftüzérben), a másik oldalon pedig a Szegeden töltött egyetemi éveknek lenne helye ebben a (kritikus által feltételezett) háromrészes önéletrajzban.

Az *ezentúl* vízvázalója ezen felül azért is érdekes, mert nemcsak a *Gimnazisták* kamaszhőseinek fejében született meg a rocknemzedék virágkorában, hanem a magyar prózában egyáltalán ekkor kezdődött a történet rehabilitálása, ekkor indult meg a folyamat, amely során „ az elbeszélés aktusa kilép a történetmondás útvesztőjéből és történetalakzatként disszeminálódik” (Bombitz Attila); inentől fogva vetül az írói tekintet az öntörténet tükrébe, az önelvűen alakuló, fikciós történetek helyébe az élelélvűsre alapozó családtörténet, a napló mint öntematizációs eszköz, a legenda vagy az urbánus anekdota kerül, amiből kiindulva a múlt század kilencvenes éveire eldől, hogy a nagyregény műfajának helyébe a töredékregény lép, hogy a regénytörténet helyét a novellaregény veszi át, az apollóni distanciát és objektivitást sugalló láttatásmódot pedig kiszorítják a lírai hangvételű szövegek. A műfaji evolúció öntematizálásának leheztünk tehát szemtanúi az elmúlt negyed században, láttuk a folyamatot, és lehetséges, hogy olvasóként nem tartottuk a kellő iramot: mivel az irodalomban semmi soha nem befejezett, egyelőre még az is bizonytalan, hogy mi az a határ, ameddig ez a feltörekvő és magának egyeduralmat követelő személyesség elmehet. Amennyiben ez a kérdés felvetődhet – és már miért ne vetődhetne fel – Závada Pál *Jadviga párnája*, valamint *Milota* című regényeinek egymáshoz való viszonyításában, úgy jogos lehet a *Drávaszögi kereszték* és a *Gimnazisták* esetében is. Addig természetszerűleg elmehet „ az apróság iránt érzett gyöngédség” (Fried István), amíg célirányos: nem akar nagy regény lenni, vagy egyáltalán nem akar regény lenni, csak feljegyzés, de nem értelmezi a világot, hanem teremti, előlről, a kezdeteitől fogva teremti, írja, hiányosságai, fogyatékságaival, múltjával és a jövője lehetőségével egyetemben teremti. És ehhez elég egyetlen ember látószöge. Miként Mesterházi Mónika írta, „ az érveken túl (vagy innen) az evidenciáknak nagyon nagy szerepük van. Úgyhogy nemcsak jogunk van azonos szövegeket ellentétesen érteni, de nem is mindig tehetünk róla”. Valóban, egyes irodalmi alkotások nem képesek teljes hatáskifejtésre, amennyiben referenciális rétegük rejtett marad az olvasó előtt. A lehető legegyszerűbben mondva, egy szociográfia például attól lesz jó, hogy jól megírja a szerző. Ám semmitmondóvá válna, amennyiben valami módon leválasztanánk róla a valóság-megfeleléseket.

Itt egy picikét talán bántjuk Kontra Ferencet, ő ugyanis szándéka szerint az objektivitás iróniájával kívánta megírni a *Gimnazisták* történetét; a leendő filológusok és monográfusok előtt feltárom, a regény borítóján látható sráccokkal el is olvastatta a regény kéziratát, hogy azok hitelesítsék, úgy írta-e meg az eseményeket, ahogy azok megtörténtek. Nemes, apollóni szándék, csakhogy bennünket nem érdekel: ezerszer ismételtük már, a valóság kíméletlenebb minden fikciónál. És ha valakinek ezt a valóságot sikerül megírnia, nagyobb cselekedetet művelt, mintha a fikciót valószerűsítette volna. S ugyanezt mondanám el fordítva is, tehát ha Kontra Ferenc műve fikcióból táplálkozna, akkor az objektivitását kellene dicsérem – Kontránál optimális arányban elegyedett az objektivitás és az irónia, a fikció és a realitás, amit minden kertelés nélkül úgy is megfogalmazhatok, hogy egyszerűen tud írni.

Erre készült tudatosan. Erre a regényre is. Ismerte az alapműveket, a *Légy jó mindhaláligot*, az *Iskola a határon* meg *A városi és a kutyákat*, sokat járt eszébe az *Utazás és holdvilág*, meg egy egész sor más könyv, ugyanakkor azt is elhatározta, az ő iskolája, bármennyire is hasonlít a valóságban a magyarországi vagy éppen perui iskolákhoz és kollégiumokhoz, merőben más lesz: a regény nem az iskoláról, hanem az iskola egyik diákjáról, magáról szól, apró, szívet melengető epizódokból építi a történetét, amely inkább stílusával, mint eseményeivel vall a szerzőről. Iskoláról írni ugyanis nem volt újdonság számára, a baranyai Laskó általános iskoláját alaposan leírta már novelláiban tanítóstud, torna- és földrajzórátul, a vadászatra érkező államelnök előtt tisztelgő zászlólengetéssel, és ezekben a szövegekben az embernek emberhez való viszonya élesedett ki egy-egy jelenetben. Mostani iskolája azonban a határon túlra esik, Pécssett iratkozik gimnáziumba három társával együtt, Horvátországból, az akkori Jugoszláviából négy évre Magyarországra kerül, a hetvenes évek nyiladozó derekán egy még zárt, félelemmel és frusztrációval teli világba. Az otthoniba még nem nőhetett bele, az ittenibe felkészületlenül került. Két világ közötti életre kényszerült. Egyik pillanatról a másikra szakadt a nyakába az önmagáért vállalandó teljes felnőtt felelősség, és többé sehoh se volt már igazán odahaza. Hontalanná lett a gimnáziumba való beiratkozással. És ekkor döbrent rá arra is, hogy kisebbségi. Rálépett a *River of No Return* tutajára, és most, negyed század múltán mintha a régi filmek mozijában nézné önmagát, amint küszködik, viaskodik a soha vissza nem térő folyó árjában, sihederi büszkeséggel nyelve a reménytelenség, a kilátástalanság, a megalázottság könnyeit, de megfeszíti izmait, s bizik benne, hogy egyszerre csak ott terem mellette Gizi vagy Krisztina, akinek vállán megpihentetheti sajjó karját...

... mint egy nyálás westernben a laskói mozi olajozott padlójú termében, nyikorgó széksorok között, ahol a történet elkezdődik. Kontra kedvenc színhelye a mozi, de ez a beázó mennyezetű, negyvenes égőkkel megvilágított terem, a gyerekkori rajcsúrozás és a serdülőkor petting-gyakorlatait előkészítő tapperolás, az undor és a szerelem helyszíne, ahol soha nem vetítik ugyanazt a filmet, mert nem lenne rá közönség, ahol a visszatérés nélküli folyón tutajozók mintha az életből is kifelé evickélnének, s csak egy-egy filmszakadás idejére pihenhetnének meg. Ebben a falusi moziban kezdődik ez az *elejétől fogva*-történet, az elbeszélő-hősnak azzal a felismerésével, hogy bárhová is szólítja a döntése, mindenütt idegenül kell élnie. A laskói mozi – milyen esetlen lenne itt filmszínházat

írni, pedig még bedeszázott zenekari árok is volt a teremben –, tehát a mozi vásznán azonban csupán háttérként pereg a *River of No Return* látszatvalósága: előtérben a boldog-keserű emlékezés (a múltidézésben könnyedén előre- és visszacsatoló) kockái peregnék, éles vágásokkal irányítva a figyelmet a rockzenével együtt cseperedő és együtt lázadó nemzedékre; ugyanakkor egy képmutatásra épülő országra, pontosabban kettőre, emblematikus pillanatokot merevítve ki a soha vissza nem térő időből, akárcsak a filmhíradó, ami mindent szebbé és jobbá varázsol. Kontra hosszú, megjelenítő mondatai is ugyanilyen varázserővel rendelkeznek, andalítóan bársonyos fészkekben ámuldozik az olvasó, miközben ez a fészkek nem nyújt biztonságot, a szavak ugyanis csak egy kemény és kíméletlen valóságot ruháztak fel látszatmelegséggel és az oltalmazás illúziójával. Ezek a mondatok számottevő térbeli távolságot kapcsolnak egybe, és időbeli csúszásai is egyértelműen magától értetődőnek tűnnek. Kontra Ferenc azon ritka írók egyike, aki veleszületett adottságként kezeli az írást, tud írni, van arányérzéke, stílusa félreismerhetetlen, nincs olyan leírt oldala, amit végig nem kellene olvasni: mondatai simán, megnyugtató, bizalmat gerjesztő közvetlenséggel ölelkeznek egymásba, azonban mégis mindig hagynak maguk közt annyi hézagot, amekkora helyen átsüthet a valóság időbeli távlatból történő átértékelésének komor iróniája. Hiszen a gimnazista diák folyton idegen országba tért haza, folyton a szellemi és erkölcsi továbbélésért kellett megküzdenie, a kollégiumban elsőként azt kellett megtanulnia, hogy miként kell törülközővel verekedni. Az idegen országban szemforgató, elit közösségbe került, csupa alakoskodás és a közepszerűséget palástoló affektálás vette körül, hát nem is teszi könnyen zsebre Pécs mindazt, amit a huszadik századi városalakóvá vedlett Kontra Ferenc a szemébe mond ennek a városnak, mindazok közös metonimiájának, akikkel összehozta a négy középiskolai esztendő. Nem biztos, hogy a pécsiek olyannak látták, látják városukat, amilyenek Kontra emlékeiben él, de ebben a regényben ez a kép hiteles, „a múltat végképp nem lehet darabjai alapján rekonstruálni többé” – jegyzi a szerző, ám kísérletet tesz rá, hogy a múltból benne élő, égő képet olyan, a realizmus ördöge által lakott részletekkel teljessé tenni, amelyek az olvasó számára is valószerűsítik mondanivalóját. Mert ő tulajdonképpen nem is a határon túli iskoláról beszél, hanem arról, hogy a választással kényszerűvé lett hontalanság túl korai felnőtt szerepre kényszerítette a középiskolába induló srácot, a regény hőstét, az állandó becsomagoltság a permanens otthontalanság érzésében vet magvat, ami végül a kisebbségben levés mementójává lombosodik, gyökeresedik: „...magyar csak itt lehetsz, mert tudják rólad, hogy az vagy. Azok tudják, akik gondoskodnak róla, hogy az anyakönyvi kivonatodon és valamennyi dokumentumodban még a szüleid neve se szerepeljen magyarul, nemhogy a tiéd. Hogy sohase tudd bizonyítani másutt a világon a származásodat. Bennünket nagyon tudatosan radióztak. Koncentrációs tábor ez is, vagy ha így szebben hangzik neked: nemzetiségi lét, mint az aboriginálóké, ahonnan csak fogyni lehet, ennek a tudatát szintén a génjeinkben hordozzuk, éppúgy, mint a tulajdonságainkat, a szorongásainkat, azokat is, amiket a nagyszüleink éltek át. Úgy öröklöd a félelmeiket, ahogyan a szemed színét.” És ebben a világban nincs egyéb, csak a búcsúzás, a folytonos elválás, a regény elején Gizitől, a végén Krisztinától, az előbbi a korai, sürgetett, a második a tényleges felnőtté válás határpontja, s mindkét esetben – ebből általánosíthatóan talán mindig is – a nők a bölcsőbbek. A nők, akikből a kollégiumlakó rockimádónak kevés jutott, rokonok inkább, mint barátnők, szerelmek, s akik mégis mérföldkövekként határozzák meg a limeseken átívelő életét.

„Olyan regényt akartam írni, amelynek nem lesz vége, és közben sem fejeződik be soha semmi.” Dialógusok nélkül, „mindent kizárólag elmesélni akartam”. Ez volt a három vastagborítójú füzetet vásárló gimnazista koncepciója, ami alapján szakított a költészettel és a sebezhetőbb prózairás felé fordult, ami végül a legjobbak közé emelte. A *Gimnazisták* e koncepció része, a 2002-es Könyvhét kiemelkedő alkotása, és ismétlem, egy bizonyára kiteljesedő sorozat része, ám azt se hallgathatom el, hogy Kontra Ferenc írásművészetének jobb megismerése érdekében fontos lenne Magyarországon is kiadni az 1988-ban Újvidéken megjelent *Drávaszögi keresztet*et, ugyanúgy, mint például Balázs Attila *Cuniculusát*; könnyebben felmérhető lenne általa az az ív, amelyen az író eljutott az általánostól és a közösségitől az egyediig és egyéniig. Ennek az ívnek a belátása ugyanis fontos adalék a mostani regényének pontos megítéléséhez. (*Magyar Könyvklub, 2002*)